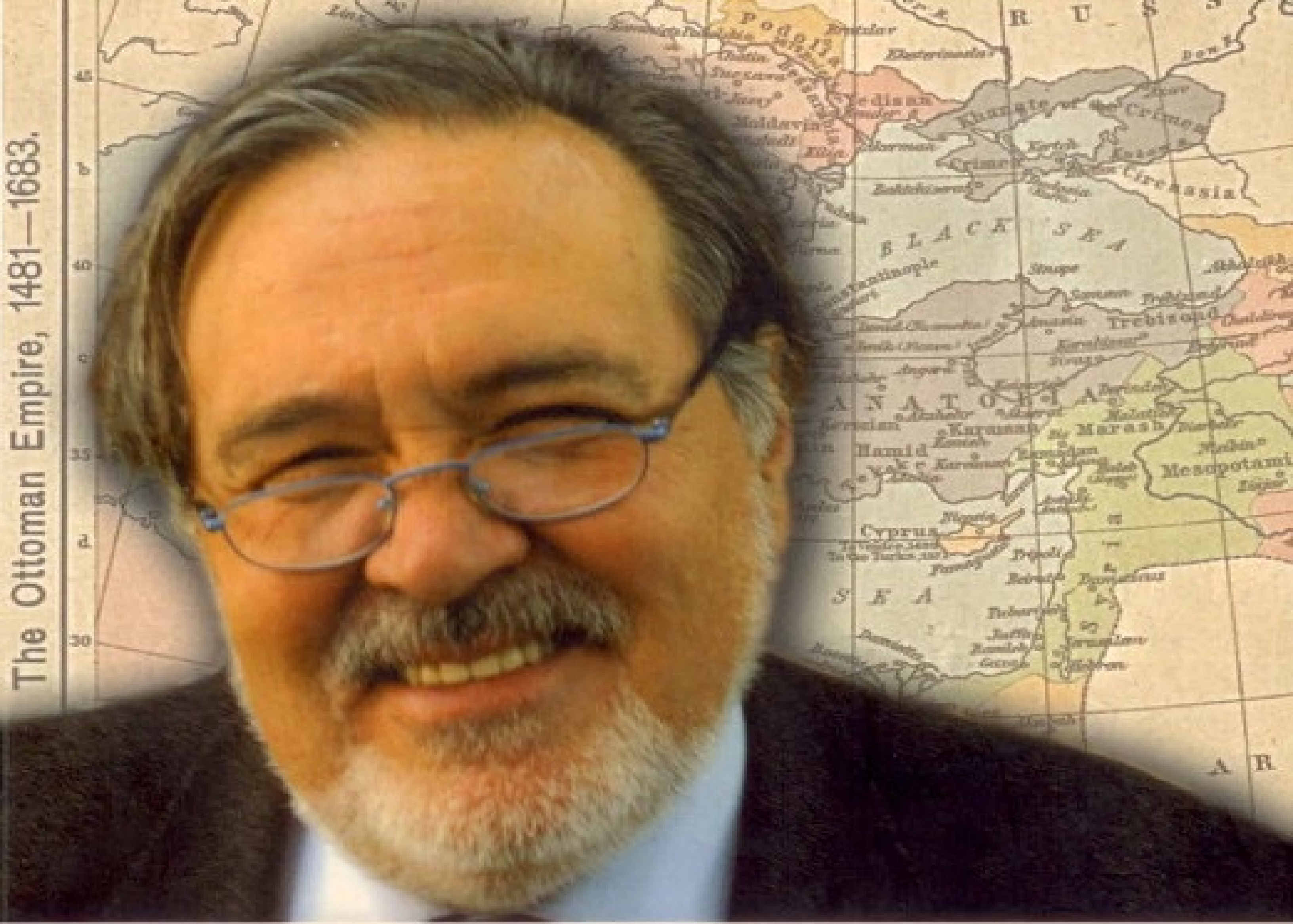

ESKİ DÜNYA SEYAHATNAMESİ

İLBER ORTAYLI

7. BASKI

AŞİNA KİTAPLAR

ESKİ DÜNYA SEYAHATNAMESİ

İLBER ORTAYLI

BASKI

i

AŞiNAKiTAPLAR

ESKİ DÜNYA SEYAHATNAMESİ

ILBER ORTAYLI

ilber Ortaylı

Eski Dünya Seyahatnamesi

Refik Belendir Sokak 46/3 Y. Ayrancı Ankara Tel: 0 312 441 99 41 Faks: 0 312 440 10 35 **www.asinakitapiar.com** **asinakitaplar@gmail.com**

Genel Yayın Yönetmeni: Yayına Hazırlayanlar:

Editör:

Çizimler:

Kapak Fotoğrafı:

Arka Kapak Fotoğrafı: Kapak Tasarım:

Dizgi ve Sayfa Tasarım: Baskı ve Cilt:

Nihal Kemaloğlu

Neslihan Atatimur, Gonca Tatar Ali Kemaloğlu, Ayşen Bingöl, Tuna Ortaylı

İsmail Küçükkaya

Mehmet Şüküroğlu

Yavuz Alatan

Bengü Müftüoğlu

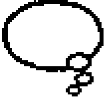
Mustafa Alibaşoğlu

Songül Kalender

HYB Basım Yayın Tel: (0 312)395 39 10

1. Baskı, Mart 2007, 5000 adet
2. Baskı, Mart 2007, 5000 adet
3. Baskı, Nisan 2007, 5000 adet
4. Baskı, Nisan 2007, 5000 adet
5. Baskı, Mayıs 2007, 5000 adet
6. Baskı, Temmuz 2007, 3000 adet
7. Baskı, Aralık 2007, 3000 adet

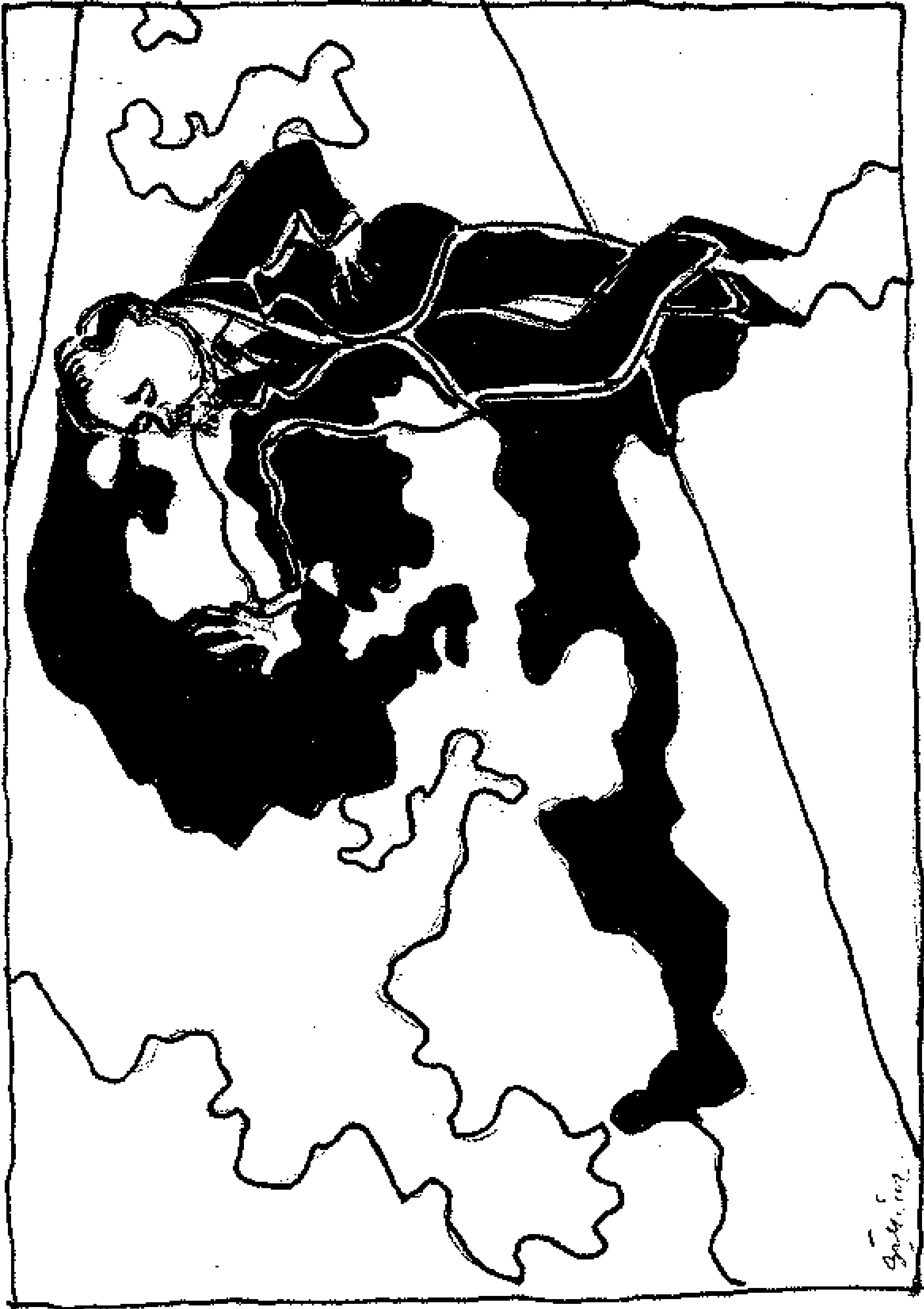
ISBN: 978-9944-963-16-9

aşina

Felsefe

Grubu

ÖZGEÇMİŞ

Prof. Dr. İlber Ortaylı 1947 yılında doğdu. Ankara Atatürk Lisesi'nden sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve daha sonra aynı üniversitenin Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Yeni Çağ Tarihi bölümünü bitirdi. Viyana Üniversitesi'nde Slavistik ve Orientalistik Bölümü'nde okudu. Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü'nde M.A. derecesi ve 1974 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "Tanzimat Dönemi'nde Mahalli İdareler" başlıklı teziyle doktora derecesi aldı. 1979 yılında doçent, 1989 yılında profesör oldu. Viyana, Berlin, Paris, Princeton, Moskova'da misafir profesörlük yaptı, Roma, Münih, Strasbourg, Yanya, Sofya, Kiel, Cambridge, Oxford ve Tunus üniversitelerinde seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16. ve 19. yüzyılları ve Rusya tarihiyle ilgili makaleler yayınladı. Uluslararası Osmanlı Etüdleri Komiteleri Yönetim Başkan Yardımcısı ve Avrupa Iranoloji Cemiyeti üyesi olan Ortaylı, İdare Tarihi Bilim Dalı Başkanı olarak Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve Bilkent Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Halen Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisi ve Topkapı Müzesi vekil müdürü olan İlber Ortaylı, bir kız çocuğu babasıdır. 2005 yılında Rusya Bilimler Akademisi tarafından Fahri Profesörlük ünvanı, 2006 yılında da İtalya Cumhurbaşkanlığı Şövalye ünvanı aldı.

Eserleri: Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, Türkiye idare Tarihi, Osmanlı imparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Gelenekten Geleceğe, imparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul'dan Sayfalar, Studies on Ottoman Transformation, Hukuk ve idare Adamı olarak Osmanlı Devletinde Kadı, Türkiye İdare Tarihi'ne Giriş, Osmanlı Toplumunda Aile, Kırk Ambar Sohbetleri, Osmanlıyı Yeniden Anlamak, Zaman Kaybolmaz.

ÖNSÖZ

Ben bizim neslin içinde erken denebilecek bir yaşta yurtiçinde ve yurtdışmda gezmeye başlamış talihli insanlardanım. Bu talihimi büyük ölçüde kendi gayret ve inadıma', ebeveynimin kıt kaynakla da olsa bahşettiği imkanlara borçluyum. Ama bazen onlarla bile seyahatseverliğim konusunda ihtilafa düşmüşümdür. Fizik olarak da dünyaya gözümü seyahatle açtım. Hiç alakası olmayan bir ülkede doğdum. Alakası olmayan yerlerden geçip ülkemize ulaştım.

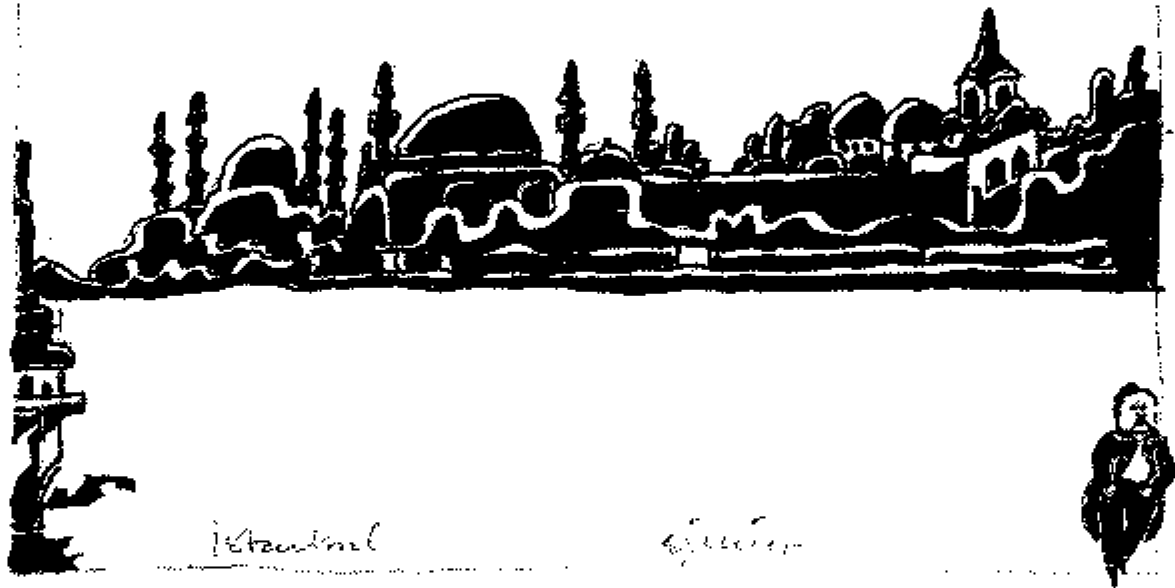
Şuursuzca tamamladığım bu uzun gezileri şuurlu olarak çok erken yaşta tekrarlamaya başladım. Kıt paramla Avrupa'daki demiryollarının ikinci mevki vagonlarında oradan oraya gezindim. Küçük bir bavul ve seyahat rehber kitaplarımla çıktığım yolculuklarda insanlarla gevezelik etmekten büyük zevk duydum. Viyana kafelerinde ihtiyarlarla konuştum. Şam'da baklava ve meyva tatlısı yedim ve bir imparatorluğun Ortadoğuda hepimize bıraktığı en önemli ortak miras yani Türkçe sayesinde her yere girip çıktım.

42 yıl evvelin imkanlarıyla Suriye'yi tanıdım. Venedik'i tanıdım. Soğuk harp sıralarında Viyana'da bulunmanın imtiyazından yararlandım. Çekoslovakya'ya, Macaristan'a rahatça girip çıktım. Ol vakit Japon turistler dolu değildi. Almanlar da henüz çok az geliyordu. Avrupa'nın en önemli operalarından olan Prag ve Budapeşte'de opera temsillerini istediğim gibi, localarda takip edebildim. Buna talebe bütçem yetiyordu. Floransa'da Uffizi galeride henüz kuyruklar yoktu. Vatikan'da Sistin Şapel'de veya Pinokoteka da itiş kakış olmadan rahatça ziyaret yapabiliyordum. Yunanistan rahattı. Balkanlar çok sıcak kanlıydı. 1972'de gördüğüm Saraybosna, Bursa'nın kopyası idi.

Ama asıl el değmemiş ve güzel olan bizim ülkemizdi. Antalya Konyaaltı plajında hiç kimseler yoktu. Kumsalın önünden geçen Sideli korsanların, deniz tanrısı Poseidon’un ve nereidlerin hayaliyle denize giriyordum. Aksaray Niğde’si ile Sultanhan üzerinden Konya’ya ulaşmak XIII. asırdaki ipek yolculuğunu neredeyse tam lezzetiyle veriyordu. Tozu toprağı dahil...

Tek talihsizliğim ömür boyu uykusuz gecelerde ezberlediğim Rusçayı ancak 40 yaşımda ana ülkesinde kullanabilmek olmuştur. Neyse ki Gorbaçov devrinde eski Rusya’nın henüz izleri vardı. Şimdi o bile yok. Peki Rusya öyle de bizim ülke daha mı farklı? Utanmaz inşaat histeryasıyla hangi şehir ve kasabamızda eski hava kalabildi ki? 1960’larda İzmir’i, Ege havalisini gezen, Antalya’yı, Anamur’u, Mersin’i arşınlayan, Karaman’da, Konya’da kalan, 1950’lerin İstanbul’unda yaşayan, Bursa’nın hayal gibi ortamında gezinen bizler için bu arsız değişim bir ızdırabtır. Bütün bu havalide Türkiye kadar kentleri ve tabiatı tahrib eden bir ülke belki ancak Mısır’dır. Ve bir ölçüde de Yunanistan. Bu yazılarımı bir araya getirirken gençliğimin Akdeniz ve Ortadoğu’su ile şimdikini karşılaştırmaya gayret ediyorum. Değişme kaçınılmazdır. Ama vandalca değiştirmeye tahammül etmememiz gerekir.

Bu kitabın hazırlanması fikrini ortaya atan ve gerçekleştiren Ali Kemaloğlu’na ve İsmail Küçükkaya’ya teşekkür ederim.

Editörün Notu

Benim için çok heyecan verici bir çalışma olan “îlber Ortaylı ile Seyahatname” projesinin hazırlıkları bir yıldan fazla sürdü.
Sevgili hocamızla çalışırken renkli ve emsalsiz tecrübeler edindik. İlber Ortaylı hocamızın engin bilgi ve birikimi, cihan şümul hafızası ve tarihin derinliklerinden damıtılmış hatıraları bize ışık tutuyor. Hocamızın “seyyah kişiliği” ile 40 yılı aşkın bir süredir Osmanlı coğrafyası üzerinde katettiği yollar sanki tarih üzerindeki ayak izleriydi. Bir kısmına bizim de katıldığımız Ortaylı seyahatlerinde daima zamanı ve mekanı aşıp Hoca’yla birlikte tarihin katmanlarında dolandık.

itiraf etmek gerekir ki hocamızın çok meşgul olması, ve özellikle Topkapı Sarayı’ndaki vazifesi dolayısıyla Seyahatname çalışmamızı yürütmemiz hiç kolay olmadı. Meşakkatli bir çalışma oldu. Ama inanıyoruz ki gayretlerimize değdi; kalıcı, öğretici ve keyifli bir eser ortaya çıktı. Hocamıza minnet ve şükranlarımızla....

İsmail KÜÇÜKKAYA

KIRIM: ECDAD TOPRAĞI

Kırım toprağına ilk defa IBM’in bir gezisiyle gittim.

Karaköy’den kalkan deniz yollarına ait gemi betahsis bizim için tutulmuştu. Bütün gün ve bütün gece konferanslar ve konserle geçti. Gezi Livadiya, Yalta ve Odessa limanlarını içeriyordu. Ben bu şehirler hakkında izahat verecektim. Oysa daha kendim görmemiştim. Görmemiştim ama çok dinlemiştim, çok okumuştum ve haritadan adeta ezberlemiştim. Nitekim verdiğim konferansta bu açığa çıktı. Mükrimin Halil Yinanç Hoca merhum, “Bana Mekke’de Hz Ali’nin evini gösterin, bütün şehri bulurum” demiş. Benimki de o hesap. Şehirlerin nirengi noktasını bulduğum an öbürü arkadan geliyordu. Tarih ise zaten içimde doluydu. Sabahın ilk ışıklarıyla Kırım toprağı göründü.Yalta limanına yaklaştık. Uzaktan Gurzuf kasabası görünüyordu. Benim için yabancı bir silüet değil. Puşkin de orayı çok sever. Sade o değil, herkes sever.

Sahile çıktık. Hava değişimi için gelen AzerbaycanlIlara rastladık. Elbise ve deri palto almak istiyorlardı. Ticaret yeryüzünden kaybolsa Azerbaycan halkı yeniden bulur. Şehirde Kırımlılara tek tük rastlanıyordu. Orta Asya sürgününden henüz dönmeye başlamışlardı. Sözü edilen meşhur Kırım balından aldım. Üç hafta sonra tamamen şeker kestiğini görecektim. Bir yerin halkı sürülünce önce bağlar ve kovanlar bozulur. Çehov’un kaldığı

yeri, Buhara emirinin yazlığını tek tek gezmek nasip oldu. Hoş bir memleket. Karadeniz'in kuzeyinde, güneyinden farklı olarak Akdeniz bitki örtüsü ve serviler daha hakimdir. Sahile hakim Yayla dağı Ukrayna steplerinden gelen soğuğu keser. Akşama kadar Yalta, Livadiya ve Voronzof'un İngiliz tarzındaki Sarayı gezildi. Ünlü Yalta konferansı bu mahalde tertiplenmişti.

Ecdad memleketinin bu ucunda Kırım hanlığının ve Osmanlı döneminin izleri pek az görünür. Onun için Sudak gibi, Selçuklu ve Ceneviz limanlarına uğramak gerekirdi. Onu başka bir gezide yapabildim.

Akşam olmadan tekrar gemiye bindik. Kiev operasının en seçkin tenor ve muganniyelerinin, piyanistlerinin verdiği konseri dinledik. Sovyet Rusya dışarıya açılmıştı, o vakit herhalde IBM'in verdiği ücret çok cömert bir hediye olmuştu onlara. Ertesi gün Odessa'da uyandık. İşte benim bildiğim Odessa; limana inen merdivenler. 1905 isyanı sırasında Potemkin zırhlısının ziyaretini izleyen kitlelere açılan yaylım ateşi. Merdivenleri tırmandıktan sonra Odessa'da sürgünde yaşayan Puşkin'e şehir halkının iane toplayarak yaptırdıkları büst.

Bu büst Puşkin'in en realist büstü olarak değerlendiriliyor. Gerçekten de Büyük Petro'nun Arabi denilen Habeş asıllı yetenekli komutan İbrahim Ganibal'ın bütün yüz çizgileri bu dahi torunun yüzünde görülüyor. Puşkin şiirlerinde soyunu methederken; "Benim ecdadım Rusya tarihinde Romanovlar'dan da eskidir" der. Muarızları da; "Evet, dedeniz de bir şişe roma satın alınmış bir köleydi" demişlerdir.

Odessa operasında maalesef bir temsil izleyemedik. Ama bina muhteşemdi ve şehir hoştu.

II. Katerina hiçbir şey yapmasa bile Rusya'ya Odessa'yı hediye etmiştir. Bizim Osmanlı'nın Hocabeyi'nin biraz ötesinde bu şehir ortalığı kasıp kavuran kum fırtınaları ve susuzluk yüzünden başarılı bir seçim sayılmaz. Ne var ki yeni kurulan Novarossiya eyaletine vali olarak Fransız ihtilali kaçkınlarından bir değerli adam ünlü kardinal Richelieu'nun büyük yeğeni dük Richelieu tayin edildi. Bu zat Odessa'yı İslah etti. Fransa'dan gelen mülteciler Rusya'ya katkısını göstermişlerdir. Şehir büyümeye ve imar edilmeye başlamıştı. Bizzat Çariçe II. Katerina'nın emirleriyle Rusya'da

kendilerine tahsis edilen ghetto kasaba ve Staetl'lerden çıkması yasak olan Yahudiler de Odessa'ya yerleşebiliyordu. Kısa zamanda şehir onların gayreti ve kazanma hırsıyla üretmeye başladı. Selanik'le nüfus olarak mukayese edilebilecek bir Yahudi şehri oldu.

Ruslar, Almanlar, Bakıldılar ve nihayet Odessa'nın bugünkü sahibi Ukraynalılar. Ukraynalılar şehrin köy kökenli proleterleriydi. Şehir gelişti, zenginlik akıyordu. Eğitim gelişiyordu. Tabii sonradan görmelik de onun yanında boy atıyordu. Parlak restaurantlarda yiyip içip, "Parası bizden değil mi" şan olsun diye kristal aynaları vodka kadehleri atıp kıran adamlar dışarıya çıktıklarında 50 kapik için faytoncuyla kavga ederlerdi. Odessa çok zor bir ihtilal yılı geçirdi. Ve daha büyük tahribatı da İkinci Cihan Harbi'nde gördü. Nihayet İkinci Cihan Harbi'ndeki savunmasından dolayı "kahraman şehir" Unvanını aldı. Bugün Odessa Karadeniz'in bir limanı ve Türkiye'ye açıldıkça da ticaret ve bavul ticareti sayesinde hareketlilik geldi. Şehir harap ama güzelliği görülüyor. Yıldan yıla da restorasyanla güzelleşiyor daha da güzelleşecek.

Kırım'a ikinci gidişim Kiev Üniversitesi'nde Omelijan Pritzak'ın tertiplediği Osmanlı kongresinden sonra oldu. 12 saat süren zorlu bir yolculuktu. Perekop'tan ecdad toprağına geçtik. Chicago Üniversitesinden tanıdığım Prof. Yaroslav Stetkieviç "Ey Mirza memleketinize Hoş geldin!" dedi ve şerefe kadeh kaldırdı. Bu jesti doğrusu unutamam. Yollarda kolhoz üyeleri nar ve elma gibi meyveler satıyorlardı. Sebze ve meyvesiyle meşhur bir ülkeye geldik. Ama Bilkent'ten Hakan Kırımlı "Sebze ve meyveciliği berbat etmişler" dedi. Eski devirde nerede kimin arazileri var saymaya başladı. Hafızaya bak! Başka istatistikleri de sayıyordu. Hepsi de Çar devrine aitti.

Akmescid'e yani II. Katerina devrinde verilen isimle Simferepolis'e geldik. Kırımdaki isimlerin hepsi farazi isimlerdir. Katerina'nın bürokratları koymuş. Gözleve'ye Eupatoria, Akyar'a Sivastopol, Kefe'ye Theodosya deniyor Hiçbirinin eski Yunanla alakası yok. Akmescid Çarlık Rusyası'nın bir taşra şehri gibiydi. Yanı başındaki Bahçesaray Kırım Hanlarının asıl merkeziydi. Burada Hansarayı gezdiğimiz zaman gene Puşkin'in büstünü gördük. Eğer onun "Bahçerasay, Çeşmesi" adlı lirik şiiri olmasa muhtemelen bu abide de pek korunmayacaktı. Rusya imparatorluğunun

büyük şairi aynı zamanda o ülkenin hakiki sahiplerine de hizmet etmiştir. Onların tarihi varlığını korumakta ön ayak olmuştur. Zincirli Medreseyi gezdik. Zincirli Medrese, Kırım Hanlarının yaptırdığı bir eğitim kurumu. Osmanlı'nın Sarayları, İstanbul'un taklidi, Kırım'da Hansaray, Lübnan'da Beytüddin aynı şey. Zincirli Medrese'nin avlusunda bir ara sadece sefil bir akıl hastalıkları hastanesi vardı. Hastaların hali bize harap olmuş bir eserden çok daha fazla dokunmuştur. Bir köşede de İsmail Gaspıralı'nın mezarı vardır. Bu kabir, bir milli abide mesabesine çıkmıştır. Gaspıralı, İstanbul Türkçesi'ni temel alan fakat sadeleştirilen bir Türkçe ile ilk defa Türk dış dünyasının en yaygın gazetesini çıkarmıştır. Doğu Türkistan'dan Tuna Volga boyuna, İstanbul'a kadar her yerde okunan bir gazete, "Tercüman"... Bu gazete halen muhteva analizine tabi tutulmuş değildir. Daha acısı, memleketin sakinleri yani Kırım Türkleri bunu tatarca çıkan bir gazete olarak düşünüyorlar. Çünkü içindeki Arap harfleriyle yazılı Türkçe'yi okumaktan uzaklar. Ne olduğunu ancak kendileri okuduktan sonra anlayabilecekler. İlk defa Türkçe'yi müşterek edebi bir dil olarak kullanan ve mesaisini bu dil üzerinden ifade etmeye çalışan bir yazar ve bir gazete. Bahçesaray'da açılan bir okul, 20 yıl içinde sayısı beş bine varan şubelere ulaşmıştır. Bu sayede Türk dünyası eğitim reformunu tamamlamış sayılmalıdır, eğitimin esas hatları ortaya çıkmıştır. Türkçe bir yurttaş dili olmuştur.

Gözleve'ye gittiğimiz zaman burada Sinan'ın tersimi olan hoş bir camiiye ve yanıbaşmdaki havrada, Karay Türklerine rastladık. Ne kadar güzel bir Türkçe ve o ne güzel türküler. Karaylar, Yahudiliğin içinde bir mezhep... Kırım Karayları Türktür. Kırımlı'dır. Lâkin bu mezhebin içindedirler. Yahudi dinine mensupturlar. Bu merkezi görmek beni çok duygulandırdı. Sayıları 900 kadar olan bu cemaat Kırımın iktisadı ve kültürel hayatında çok aktif bir rol oynuyor. Onlarla konuşmak, türkülerine katılmak bütün grup için çok eğlenceli olmuştu.

İlk gün bu geziyi tamamladıktan sonra ertesi gün Kefe'ye ve Solhad dediğimiz eski Kırım'a gittik. Kefe'yi gördüğüm zaman Bizans ve Ceneviz kaleleri ile bir İzmir limanını geziyor hissine kapıldım. Kadifekale'yi hatırlattı. Rahmetli babamın İzmir'i niye sevdiğini ve bana adeta irsi şekilde bu sevginin nasıl bulaştığını anladım.

Akdeniz ve Karadeniz, bu civardaki medeniyetlerin meydana getirdiği bu tip kozmopolit ama özgün merkezlere sahiptir. Kefe, benim aslında yurdum sayılır. Bir başka gidişimde soyadımızın geldiği yerleşmeyi bana gösterdiler. Bomboş, boşaltılmış bir köydü. Sadece boşaltılıp ekilmiş yıkık bir mihrap buldum. Romalıların Kartacalılara yaptığı gibi. Üç gezide de göze çarpan bir şey vardı. Sovyetler idaresi maalesef halklar arasında bir dostluk yaratamamıştı. Aksine yıkıldıktan sonraki harabede milletlerin birbiriyle günlük hayatta çatıştıklarını görüyorsunuz. Demiryolu bileti mi alacaksınız, istasyon şefinin hangi milletten olduğunu bilmek zorundasınız. Kıt olan bileti böyle bulursunuz. Mağazalarda da aynı yola başvurmak gerekir. Adeta elinizde bir milliyetler matriksi ile dolaşacaksınız. Her yerde Ukraynalı Rus ve yeni gelmeye başlayan Kırım Türkleri arasındaki çatışma ve gerilimi görüyorsunuz. Bu gerilimin içinde enteresan uzlaşmalar çıkıyor. Karaylar, irken yakın olmalarına rağmen Kırım Tatarlarından ziyade Ruslarla yakın olmayı tercih ediyorlar. Ukraynalılar da kardeşleri olan Ruslar yerine Kırım Türkleriyle yakın oluyorlar. Bu gibi kombinasyonlar ne siyasi parti ne hükümet çalışmaları safhasında kalır. Dediğim gibi günlük hayata ve alışverişe kadar akseder.

Yeryüzünün en bereketli en hoş havalı memleketlerinden birisi maalesef feci bir çevre kirlenmesine uğramıştır. Pek çok yerlerde açılan kum ocakları, kıyıların faunasını mahvetmişlerdir. Bazı yerlerde korular yok edilmiştir. Memleketteki bütün coğrafya isimleri değiştirilmiştir. Ama çok trajikomik bir örneğe rastladım. Daha evvel Bezbağla adını taşıyan ve köydeki çok uzun bir çınara adak için bağlanan çaputlardan oluşan folkların, o yerin yerli ahalisi sürülüp yerine Ruslar geldikten sonra da ananenin yaşadığını gördük. Köyün adı yine Bezbağla olarak kalmıştır ve gençler yavukluları için yine o ulu çınarın tepesine kadar tırmanıp çaput bağlıyorlardı. Hatta bir delikanlının yavuklusunu ne kadar sevdiğini göstermesi için bileklerine çaputları bağlayarak en tepeye kadar tırmandığını gördüm. Bazı adetler zaman ve mekan tanımaz, devam eder.

Kırım yarımadasının zirai kapasitesi düşük. Ne eski inek bakımı ve eski süt üretimi ne de eski arıcılık var. Ama galiba var olan umut. Bu yoğun olarak yerleştirilmiş adada insanların ihtiyacı olan şey huzur. O da acaba var mı ve devam edecek mi?

ORTADOĞU

KIRK YIL ÖNCESİ

Ortadoğu; yani daha 80 yıl önce Osmanlı mülkünün parçası, dedelerimizin, babalarımızın memur olduğu yer hakkında bilgisizliğimizin sonsuzluğu anlaşıldı (hoş kırk sene önce de öyleydi).

Dört asırlık hakimiyetimiz boyunca Yemenlilerin başlıca meşgalesi olan, öğleden geceye kadar çiğnedikleri ve her Allah'ın günü dağdan şehre aparttıkları "Kat" yaprağının ne me-nem bir şey olduğunu ancak XIX. yüzyılda resmen merak etmişiz. Tanzimat bürokratları, Yemen vilayetindeki "kat" yaprağının ne olduğunu sorup rapor istiyorlar. Dört asır boyu Evliya Çelebi olmasa, topunu elde tuttuğumuz Arap ülkelerinin, Mısır'ın geniş

tasvirini yaptık diyebileceğimiz bir eser yok, yıllık hacla ilgili bir hoş edebi eser ararsanız Urfalı Nabi’nin ünlü manzum eseri vardır. Buharlı gemiler ve demiryolu çağı olan son asırda dahi Direktör Âli Bey’in "Seyahat Jurnali" veya daha geç devirde Babanzade’nin "Seya-hatname"si gibi eserler, Batılı seyyah ve ziyaretçilerin binlerce günlük ve seyahat rehberi ile kıyas kabul etmez.

Refik Halit’in (Karay) "Gurbet Hikayeleri" gibi şaheseri, velev vatana duyulan özlem dolayısıyla kaleme alınsa da, o ülkeleri çevre olarak seçen ve edebiyatımıza ithal eden bir eserdir. Eğer üstad Refik Halit de olmasa dört asırlık Suriye, Lübnan modern edebiyatımızın dışında kalacaktı. "İyi ki üstadı güzellikler arasında oraya sürmüşüz, velev imparatorluk yıkıldıktan sonra da olsa, oraları bize tanıtan bir eser" diyeceğimiz geliyor.

Bizim olan Ortadoğu konusundaki bilgisizliğimiz devam ediyor. Gazetelerde ilkel coğrafya yanlışları, televizyon konuşmalarında telaffuz hataları, 80 yıl önce bu coğrafyanın parçası olan yerlerin adlarını İngilizce üzerinden yanlış olarak zikretmek gibi (televizyonun belgesel dizilerinde Tripolis, Aleppo tipi laflar duyarsınız.) gazetenin birindeki arkadaş, Jerusalem’i Kudüs’ün kuzeyinde bir yer sanıyordu. Daha beteri, bölgeyle ilgili olarak dilimizde yer eden deyişleri dahi yanlış yazmak, bilgisizliğimizin sonsuzluğunu gösteriyor.

Bu bölgeyi tanımak için topu topu üç dilde; Arapça, Farsça, İbranca’da uzmanlaşan kadrolara ihtiyaç var. Dededen kalma Osmanlıca’yı bilmek de yeter-, kendi geçmişimizle ilgi kurmak, etrafla da tanışmak gerek. Bunu başarırsak ne yanlış bir Arap düşmanlığı, ne de İslam Birliği hayali kurarız. Arap alemi de insanlardan ve kavimlerden oluşuyor. Kendi geçmişimizi de daha soğukkanlı ve bilinçlice bilmek için bu gerçeği kavramalıyız. İmparatorluğumuzu yıktığı söylenen Arabizmin, gerçekten yıkıcı olup olmadığını anlamak için (bana göre çok temel bir unsur da değildi) Ortadoğu’yu incelemeliyiz. Osmanlı Arabistan'ını, Amerikan ve İsrail akademik çevrelerinden okuyup öğrenmek pek sağlıklı ve ciddi bir yöntem değildir. İbranca öğreniniz; bu İslam medeniyetinin metinlerini anlamakta da yardımcı olur ve bugünkü İsrail’i de anlarız. Çünkü dindarı ve laiki İsrail’i abartıyor. O ülkeyi ve toplumu kendi imkanları, imkansızlıkları ve

sorunları ile boğuşan bir ülke olarak tanımak zorundayız. İsrail bir efsane değil kendine göre çıkmazları olan bir Ortadoğu ülkesidir.

Nihayet, atalarımızın Anadolu’ya gelmeden önce kaç asır oturduğu ve hala da nüfusunun önemli bir kısmını kuzenlerimizin teşkil ettiği, edebiyatımızın ve dilimizin istesek de istemesek de, sevsek de sevmesek de atamayacağımız yüzde 40’ını oluşturan İran’ı ve dilini tanımalıyız. Bunları tamsak köylü kurnazı politikalardan, saatler süren bilgisiz demeçlerden ahaliyi ve kendi nefsimizi azad etmiş oluruz.

Ben Avrupa’da doğdum ama bilinçli bir gözle ilk önce Ortadoğu ülkelerine adım attım. Mesela 1967 yılının bahar günlerinde otobüsle İskenderun üzerinden Suriye’ye girdik. Bölgeye ilk seferim değildi. Daha önce de güneyden, Nusaybin’den kara trenle o tarafa geçmiştim. Hatırlıyorum, Suriye’de Mey-dan-ı Ekbez’de bizim kara trenin oraya göre lüks mevki olduğunu görmüştük. Aktarma yapılan vagonlar Sultan Abdülhamid döneminden kalmaydı. Vagonların önündeki uzun bacalı lokomotifin üstünde bir levha vardı: "Societe Suisse pour la const-ruction des locomotives 1894". Vagonların yan tarafı ve üstü, içinden daha havadar olduğundan zaten kalabalık olan yolcular orayı tercih etmişti. Ben tavana yerleşenlerdendim.

Tren çuf çuf çuf, insandan bir şahmeran gibi ilerliyordu. Baharda Suriye, hele Halep eyaleti pek bir güzel olur. Ol vakit sokaklar fes ve peçe doluydu. Halep’in güzelleri de ipek yaşmak altında daha bir güzeldi. Şehirde Osmanlı etiketi devam ediyordu. Çarşıdaki lokanta ve tatlıcılarda aşçıbaşı ve personel, müşteriyi sıraya dizilip ihtiramla karşılayıp uğurlardı. Ve muhteşem kalenin eteklerindeki Halep’te çarşısından ücra sokaklarına kadar Türkçe konuşuluyordu. Haleb bir güzellikti, Şam başka bir güzellik. O devirde fakirlikten değişemeyen geçmiş, bugün dahi bilinçli olarak korunuyor.

Nusaybin'e gitmek için tren katarları sınırdan çıkıp Suriye'ye girer, Suriye'nin Meydan-ı Ekbez istasyonuna uğrar ve tekrar Türkiye'ye girerdi. İki arada bir derede Meydan-ı Ekbez'in ölçülerine göre lüks sayılan "kara tren'den inip, 1960'larda Suriye'de halen kullanımda olan sözünü ettiğim bu Osmanlı dönemi vagonlarına yığılıp Suriye içlerine girmek sadece kaçakçıların değil, bazı öğrencilerin de ilginç bir sporuydu. Bizim nesilden

birçok kişi Avrupa şehirlerinden evvel Suriye ve Lübnan gezileriyle dünyaya açılmıştır. Garip bir etkilenme süreci yaşanırdı; kıtlık içindeki Türkiye gençliği Lübnan'ın görgüsüz tüketi-ciliğini Avrupa uygarlığı olarak değerlendirir, Suriye'nin gelenekselliğini gericilik olarak görür, bazıları da Baas Partisinin meydanlardaki afişlerini veya sokak tiyatrosu misali gösterilerini ilericilik ve sosyalizm zannederdi.

Ortadoğu coğrafyasının en renkli bölümü Türkiye-Suriye-Lübnan-Filistin çizgisidir. İklim renklidir; mevsimden mevsime, bölgeden bölgeye fark eder. Bu bölgelerde Akdeniz'in bereketiyle, step veya çölün gizemli kıtlığı yan yanadır. Tarihin katmanları ve beşeriyetin macerası her an önümüze çıkar. 1960'lı yıllarda sınırı geçince ayrı bir dünyaya girdiğimiz açıktı. Bu ülkelerde orta sınıfın farklı bir yaşamı vardı. Güney ülkelerinde sanayileşme ve gümrük duvarı ya yoktu ya da ciddi uygulanmadığı için Türkiye orta sınıfının kahve sıkıntısı ve yerli malına hapsi gibi dertler buralarda pek yoktu. 40 yıl önceki öğrenci gezilerinde hissettiğim egzotik havayı yine hissediyorum.

1960'ların Haleb ve Şam'ı, insanlarının kılık kıyafeti dahi bizim Osmanlı mazimizi hatırlatırdı. Bugünkü Haleb için aynı şey söylenemez. Minaredeki ezan hoparlörden okunuyor ve bizde-ki gibi makamli; Şam'dan farklı. Kadınların kıyafeti bizdeki gibi rengarenk, kapalı ve açık. Trafik rahatsız edici... Farklar da var: Suriye hormonsuz sebze ve meyve yiyor; Şam ve Haleb'in nüfusu da Ankara ve İstanbul gibi 10 misli artmasına rağmen ne gökdelenler şehri boğuyor, ne eski yapıların yerini briket binalar istila etmiş ne de yeşillik alanlara kaçak yapılar dikiliyor. Zaten yeşillik alan Suriye'de bütün Ortadoğu şehirleri gibi en son düşünülen şey ama yeşil sahayı yok etmekte olan İstanbul'un, hele Bahreyn'in imar gaddarlığı buralara çok uzak. Haleb'te Türkçe gene ikinci dil, kalabalık Ermeni nüfus gene Türklere karşı canayakın ve Suriye mutfağı gene bütün lezzeti, satvetiy-le devam ediyor.

Osmanlı eserleri, şehrin ekonomik hayatını canlandıran büyük han ve çarşılar ve bir ihtişam sergileyen zarif ve büyük camilerdir. Haleb’te Sahat El Hatap denilen semtte Osmanlı döneminin en güzel taş konakları yer alır. XVIII. asra ait Beyt Va-kil, XVI. ve XVII. asırlara ait Beyt Gazali ve bir Hristiyanın oturduğu Beyt Açıkbaş; bu konutların bir tanesi müzedir ve

itiraf etmek gerekir, o dönemin İstanbul'unda Haleb ve Şam'daki gibi zengin kagir konutlar bulmak mümkün değildir. İstanbul şehri kamusal binalarla göğe yükselirken, Haleb ve Şam halkı kagir saray yavrularında ikamet etmeyi tercih etmiştir. Bilhassa Hristiyan tacirlerin bu lüksünü görmek mümkündür. Şehrin tüccarlarından George Antokin'in dedelerinden kalma konağına girdiğiniz vakit, XVIII. asrın ikinci yarısına ait portrelerin yer aldığını görürsünüz, Haleb'in zenginleri İstanbul'daki vezirlerden evvel, Avrupalı ressamlara portrelerini yaptırmışlardı.

Arap köylerinin yanında iki bin yıllık geleneğini koruyarak halen Hz. Isa gibi Aram dili konuşan mesela Mal'ula gibi köyler var. Bu kadar renkli bir bölgeyi Bizans kolay yönetemedi. Ancak eski büyük Roma ve Osmanlı buraya birkaç yüzyıl hükmedebildi. Haleb halkı içinde sadece Türkler değil Araplar da Türkçe'ye düşkün; iyi bilenler var, kırık dökük konuşanlar var ve kalabalık sayıda öğrenen genç var.

Suriye toplumunun kendine göre dağınıklığı yanında kendine özgü haddeden geçmiş unsurları da var. Haleb'teki İtalya fahri konsolosu George Antaki'nin evinde bir görüşmedeyim; bu Katolik aileye Batı uygarlığının unsurları iki asır evvel girmiş. Antaki'nin büyük büyük babalarının portreleri yanında Suriye arkeolojisine ve Osmanlı dönemine ait seçkin bir koleksiyon var. Suriye'de olmayan şey dışa açılım. Büyükelçimiz Halit Çevik ve başkonsolosumuz Hulusi Kılıç, iki ülkenin tüccar ve sanayicilerini bir araya getiriyor. Haleb Başkonsolosu Hulusi Kılıç iki ülkenin sınır valilerini buluşturuyor. İşadamlarıyla devamlı toplantıda. Suriye'deki Türk diplomatları eskisi gibi kabuğuna çekilen takımdan değil, isteseler de çekilemezler. Coğrafi ve iktisadi kanunlar iki ülkeyi bir arada olmaya zorluyor. Kimse imparatorluk hayali peşinde değil ama Birinci Dünya Harbinin bir deprem gibi yıktığı eski barışçı dönemin yeniden canlanması gerek.

Suriye parası değerliydi. Çarşıları, bizde olmayan Avrupa mallarıyla doluydu. Ama bu ülkenin 1960'lardaki Türkiye'den bile daha örgütsüz ve durgun olduğu açıktı. Bir okulda devrimin yıldönümü dolayısıyla tören vardı; valinin de bulunduğu seyircilerin arasında bir devrimci mim tiyatrosu seyrettik. Hiç de o kadar kötü değildi. Ne var ki sokaktaki hayat, bu oyuna ve atılan nutukların ruhuna ne kadar uyuyordu? Üretimin artmadığı yerde

her şey boş slogan olarak kalmaya mahkumdur. İnsanlar ca-nayakındı, hep, öyleler. Arap aleyhtarı söylemlerdeki gibi "umacıya" falan benzemiyorlardı. Her köşede iki bin yıllık tarih fışkırdığından, insanlar her zamanki gibi o tarihle diyalog halindeydiler.

Güneyimizdeki ülkelerin bir özelliği vardır; bizim aksimize askerlik ve bürokrasi geleneği olmayan halklardır bunlar. Kolay örgütlenemezler, disiplinleri ve toplumsal bilinçleri zayıftır, cev-valiyet ve hırslarında süreklilik yoktur. Ama dillerine, edebiyatlarına, ananelerine düşkündürler. Yaşadıktan günün ve bulundukları çevrenin tadını çıkarırlar. Geçmişleriyle diyalogları vardır. Mesela komşu İran’da da bu vasıf daha bariz ve güçlüdür.

Suriye’den Lübnan’a geçtik. 1967 yılında Lübnan gümrüğünün pırıl pırıl hali ve memurlarının şık kıyafetleri sadece komşu Arapları değil bizi de kıskandıracak boyuttaydı. 1967’de Lübnan zengindi ve iyi yaşıyordu. Tarihi tesadüfler ve dış dünyanın örgütlemesiyle gelen bu zenginlik, Lübnanlılar tarafından değer|endirilemedi. Uzun bir iç harple bu yaşam sona erdi. Bugün gerçi bir dirilme ve pişmanlık dönemine girdiler ama eskiyi aynen inşa edemezler. O tarihte Beyrut’taki Casino du Li-ban’nın Folie Berger’i aratmadığını söylüyorlar. Bugün orası gene diridir. O zaman her şeyde Batı'vardı. Matbaalar ve kita-bevleri mükemmeldi. Ama kıyıya yayılan fakir Müslüman mahallesi de Hıristiyan Cebel’in zenginliğine ateş püskürüyordu. Nasırcılık alıp yürümüştü. Buradan çıkan ikinci ders: iyi bölüşülmeyen gelir de yıkıcı sonuçlar doğurabiliyor.

Ürdün’e geçtik. Fakir ama güzel bir ülkeydi. O zaman Kudüs ve Şeria Vadisi Ürdün’ün elindeydi. Her şeyiyle Ortaçağ yaşanıyordu. Hayatımda Akdeniz medeniyetinin tarihini bu kadar rahat kokladığımı hatırlamıyorum. Ne o Kudüs kaldı, ne o Amman, ne de o Beyrut ve Şam... Kalan şu, devlet adamı kıtlığı, üretim düşüklüğü ve yurttaşlık bilincinin eksikliği.

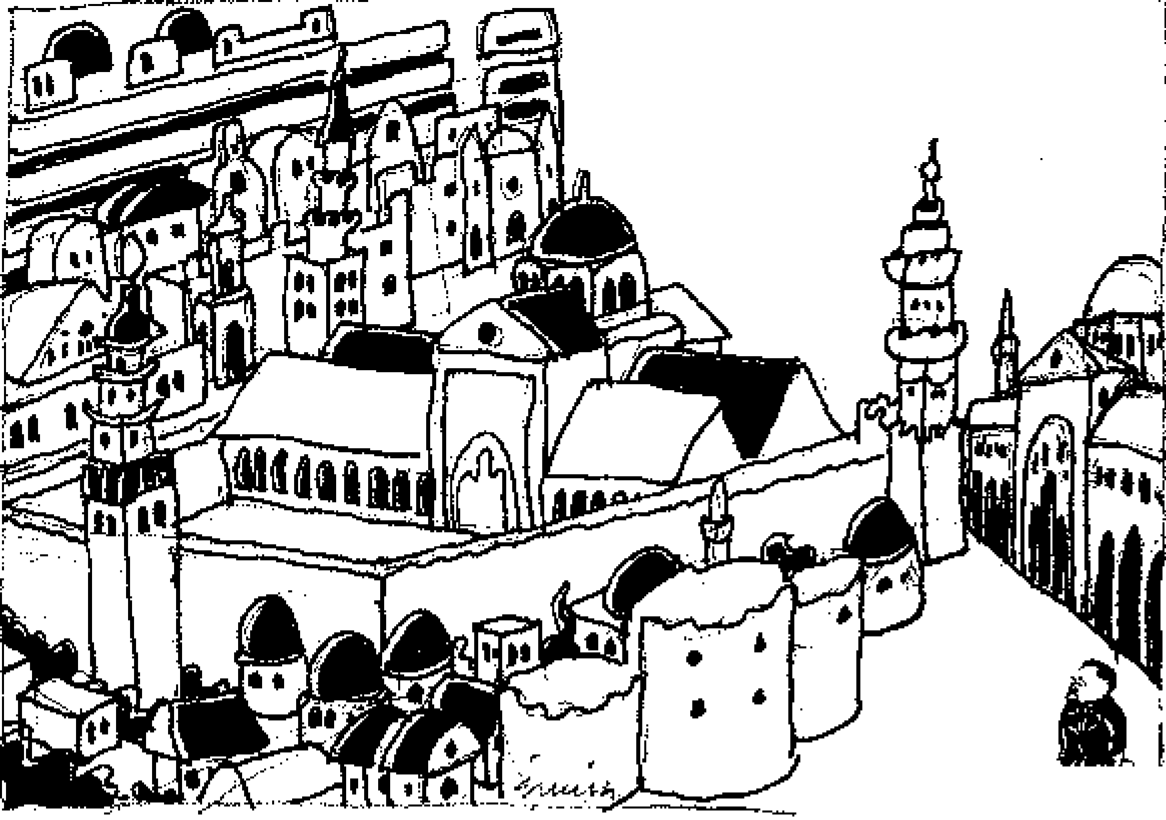
Kudüs’e 1967’den sonra uzun bir müddet gidemedim. Meşhur 6-7 Gün Savaşı ile elden çıkmıştı. 1986 sonunda uzunca bir süre kaldım. Yeni ve eski Kudüs arasındaki bölgede fareler cirit atıyordu. Batı Şeria’ya Yahudiler yerleşiyordu. Kudüs’ü de ilhak etmek istediklerini saklamıyorlardı. İlk anda Araplar bezgindi ve kadere boyun eğmişti. Derken “intifada” hareketi başladı ve iki taraf da tabii sınırlarına çekildi. Kimseyi abartmayalım;

bugün eski Kudüs’te Yahudi görünmüyor, Araplar da Yahudi tarafına geçmiyor. İki taraf da zor günler yaşıyor ama barışa çok uzaklar. 1967’de Meydan-ı Ekbez’de rastladığım ihtiyar Suriyelilerin sızlanan sorusu hatırıma geliyor; "Nerdaa Os-manli nerdaa?" Emperyalist ve nostaljik sloganlar atmak niyetinde değilim, sadece durumu tasvir etmek istiyorum. Şimdi Basra, Midhat Paşa’nın eserlerle donattığı bu bölge, tekrar mendebur bir kuvvetin bombalarına maruz kalıyor. Bütün sorun dört asırlık dengeli bir hakimiyetin üç ay içinde yıkılmasından ileri geliyor. Nasıl düzeleceğini bilen varsa beri gelsin.

SURİYE GEZİM; ŞAM

Suriye’nin başkenti Şam’ dayız. Evvela şunu söyleyelim, bugünkü Suriye, bizim Osmanlı Devri’ndeki Suriye değildir; çünkü XIX. asırda Suriye bir eyalettir, O’nun başkenti Şam’dır. Bu, aşağı yukarı bugünkü Suriye’nin güney kesimidir, Haleb hariç olmak üzere, bu vilayete bugünkü Lübnan’dan da bazı bölgeler bağlıdır. Mesela Sayda ve Sur.

Suriye, çok eski bir yerleşim bölgesi; beşeri medeniyetin inkişaf ettiği yerlerden birisi ve bu özelliğini, çöküntü zamanında, fakirlik zamanında daima korumuştur. Bizzat Şam tarihi, arkeologların buluntularına göre 5-6 bin yıla kadar uzanmaktadır. Suriye, aslında tarihi olarak bir coğrafyadır, fakat o, bugünkü Suriye değildir. Çok daha geniş bir bölgedir... Buna, “Büyük

Suriye" veya "Bilad-uş Şam" denir. Aşağı yukarı içine, bugünkü Filistin, Ürdün, Lübnan gibi bölgeleri de alır. Şam Beylerbeyliği 1516'den beri; yani Yavuz Sultan Selim Han'ın Merci-dabık Zaferi'nden beri, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıdır: Fakat Suriyeliler ondan evvel de Türkler' in hakimiyetindediler. Selçukiler, XI. asırdan beri Ortadoğu'nun hayatında yeni bir düzen kurmuşlardı. İşte o zamanki Selçuklu idaresinin ardından Şam ve Haleb atabeyi Nureddin- i Zengi, ardından Sultan Selahaddin-i Eyyubi ve onun idarecileri, nihayet Mısır Memluk-lular'ı ve Osmanlılar gelir. Dört asır sonra 1917'de bu dönem biter. Suriye ve bilhassa Şam 5000 yıla yakın bir yerleşim noktasıdır. Yavuz Sultan Selim Han, 1516' da Mercidabık Meydan Savaşı'ndan sonra Suriye, Filistin ve bugünkü Ürdün' e girdi. 1517' de Ridaniye Savaşından sonra da ki -bu oldukça karışık mürekkep bir savaştır- Mısır ele geçti, ordu Kahire' ye girdi. Çok kişinin zannettiğinin aksine bu, son derece zor ve büyük bir savaştır ve burada teknolojik üstünlük kendini göstermektedir. Yani Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlının askeri kuvvetleri, bir Rönesans Ordusu olarak ateşli silahları ve üstün teknolojiyi kullanmakta hatta Sina Çölü'nden geçip

uygun mevsimde Mısır’ a girmektedir. Bunun o güne kadar örneklerini görmek mümkün değildir.

Roma Devri’nde Damaskus, pahalı hayatın sürüldüğü, endüstrinin bulunduğu son derece de müreffeh bir ticaret merkeziydi. Bu özelliğini devam ettirmiştir. İmparatorluğun içinde devamlı çatışma alanı olmuştur. Bizans Devri’nde, Suriye, kilise kavgalarının merkezlerinden birisidir. .

İstanbul’daki kilise ile burası arasında doktriner farklar ortaya çıkmıştır. Suriye’nin Hristiyanlan Kadıköy Konsili’ne karşı hareket etmişlerdir. Bu muhalif grup yani Suriye, Mısır ve Ermeni kilisesine monofizit denmektedir. Yani Hz. İsa’nın uluhiyeti ve bu uluhiyetin tekliği üzerinde hiç münakaşa etmezler. Rir başka deyişle diyebiliriz ki Hz. İsa’yı tamamen ilah olarak gören bir düşüncedir bu. Fakat bunu bu şekilde ifade etmek de doğru değildir.

Suriye, medeni bir memlekettir. Burada bulunan buluntular, insanlığı bugün dahi hayrete sevk etmektedir. En önemlisi çölün ortasındaki Palmyra denen ticari merkez. Roma Devri’nde inkişaf etmiş bir yerdi, bütün kervan yollarının kesiştiği bir şehir. Palmyra, Romalıların şehrin yer aldığı vahanın zümrüt gibi parlaklığına izafeten verdikleri isim. O şehirdeki medeni eserlere baktığınız zaman Helenistik ve Roma Devirleri’ne rağmen Suriye’nin kendi eski kültürünü yaşattığını görürsünüz. Buradaki kumaş buluntuları beşeriyetin en eski mükemmel buluntularıdır. Palmyra, eski dünyanın tekstil dokuma endüstrisinin en iyi, en sağlam örneklerini sunuyor. Burada kullanılan renkler miladı VI. asra kadar pamuklu, yünlü ve keten dokumalarıyla meşhurdur. Bu dönemde; yani Justinyanus Dönemi’nde Bizans bir de Çin ipeklileriyle rekabete girişti ve Suriye ipekli sanayinin merkezi oldu. Çinden ipek kozası kaçırılarak üretime geçilmişti. Palmyra M.Ö. II. asırda artık Aramca konuşan ve deve nakliyatını ustalıkla yönettikleri için Basra Körfeziyle Akdeniz arasında kısa yoldan ticaretin yapıldığı ve odaklandığı parlak bir şehirdi. Helenistik ve Roma Kültürü’ nün büyük abideleri burada eski kültürü silmemiş, sadece onların ismini benimsemiştir. Uzaktaki Baal Mabedi; yani Samiler’in Zeus-Jupiter karşılığı tanrıdır. Astarte’nin adına kurulan mabetleri; yani İştar, Afrodit adına kurulandır. Bu gördüğümüz alan tiyatronun ve Agora’nın bulunduğu yerdir.

Palmyra Müzesi'nde de gördüğünüz gibi kadın figürlerinde rahip ve idarecilerin kılıklarında bile İran'la Yunan, Roma dünyası bir araya gelmektedir. Burada her iki kültür de kaynaşmaktadır.

Aslında Palmyra bu bölgede Arapça'nın konuşulduğu en eski yerlerden biridir. Kullanılan yazı da gene Nabati dili dediğimiz kaynaktan gelmektedir ama onunla Yunanca'nın gene bir arada bulunması da ilginç bir sentezdir ve bu muhteşem şehrin ticareti İran ve Roma-Helen Dünyası arasındaki bir kültürü de muhafaza ediyor. Deveyi çok iyi kullandıkları için ulaşımda yol kısalmıştır. İran-Basra üzerinden Akdeniz' e ticaret buradan geçmektedir. O sayede zenginleşmiştir. Ünlü kraliçe Zanobya da burada III. asırda Roma'ya karşı ayaklanmış; fakat tabii muvaffak ola-

mamıştır ki dünya tarihinin ünlülerinden bir portredir. İşte bu şehir Suriye' deki medeniyet katmanlarını ve buluşmasını gösterir.

Suriye Osmanlı fütuhatı altında eski ticari ayrıcalığını korudu. Her yer eserlerle donatıldı. Merkezi idarenin ağırlığı hep hissedildi. XVI. ve XVII. asrın tarihi budur ve onu en iyi anlatan da Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi, Şam Sancağı'na bağlı aşiretleri sayarken; bir tanesi Gazze'dir. O zaman büyüktü Şam Vilayeti. Vilayetin bir sancağı da Tadmar'dır. Tadmar, Evliya'nın sözünü ettiği Palmyra'dır. Tadmar Sancağı, Evliya Çele-bi'nin de saydığı gibi bir aşirettir ve Suriye'deki tımar rejimine tabi olmayan yerlerdendir. O zaman Suriye, ta Kudüs'e kadar uzanmaktadır ve bu bölgenin aşiretleri yıllık bir vergi ödemektedirler. Aslında Samiler ve Araplar da buraya Tadmar derler. Halen de öyledir. XVII. asırda Evliya'nın vergi ödeyen aşiretin toprağı olarak gördüğü Tadmar, Palmyra...Yavuz Sultan Selim Han 1516'da burayı fethettiğinde Tadmar veya Palmyra eski ikbalini kaybetmişti, artık bir köydü. Osmanlı'nın geldiği Suriye böyle çok zengin katmanlara sahipti.

Osmanlılar, daha ilk anda imara giriştiler. Şam'da Salihiye denen bölgede ünlü İslam mutasavvıfı Muhiddin-i Arabi'nin yanında Yavuz Sultan Selim Han 1517 kışını geçirdiği şehirde ilk camii ve eserlerini yaptırdı. Ardından gelen onun oğlu, halefi Sultan Süleyman Han, bizim Mimar Sinan elinden çıkan Süleymaniye camiini yaptırdı ki bu bir tekkedir ve klasik Şam Şehrinin dışındadır. Süleymaniye, tam XVI. asırda Osmanlı mimarisinin merkezileştiğini gösteren bir yapı. Yani Balkanlar' dan Ortadoğu'ya hemen

her yerde artık İstanbul'daki üslup üzere tersim edilen camiler yer alıyor. Bugün askeri müzenin de müştemelatında yer aldığı Süleymaniye camiinde, talihin bir cilvesi olarak; son padişah VI. Mehmed Vahideddin medfundur. San Remo'da vefat ettikten sonra Şam'a nakledilmiştir.

Bugünkü Suriye, hiç şüphesiz ki Arapça konuşan insanların ülkesi; ama Arap dilinin eski Arami, Kaldani bilhassa Aram-cayla çok ilgisi vardır, yakın dillerdir. Arada bir Asuri imparatorluğu vardır. Asuri diliyle yakın ilgisi vardır. Dolayısıyla sokaktaki insanlara baktığınız, onları dinlediğiniz zaman bile bu birkaç bin yıl ile ilgilerini kurmak mümkündür...

Dört asırlık Osmanlı Dönemi, Suriye'nin sulh devridir ve burada merkeziyetçi bir idare ve tımar sistemi tatbik edilmiştir. Yani bir bakıma bazı Osmanlı Eyaletlerinden daha fazla merkeze bağlıydı...

Suriye, gene Osmanlı İmparatorluğu devrinde müreffeh ve merkeze oldukça bağlı, fazla hadiselerin ve isyanın çıkmadığı bir bölgedir. Suriye'nin önemi neydi? Bir kere bütün Doğu ticaretinin yayıldığı bir kentin kervan ticaret merkeziydi. Çarşıları, ipekçilik, sedefçilik ve dokumacılık merkezleriyle meşhurdu. Malumdur, bu mamülat Şam'dan doğrudan doğruya Haleb üzerinden Urfa'ya gidiyordu. Üç vilayetin merkezine ve üç şehrin arasında kalanlara baktığınız zaman, çağımıza kadar süren bir canlılığı, bir iktisadi kültürel birliği gözlemlemeniz mümkün olmaktadır. Bir kere Şam, Urfa-Haleb ekseni, birbiriyle çok yakından ilgisi olan üç şehirdir, şehirlerin eserleri bunu gösterir. Diğer taraftan, Şam, İslam Dünyası için Mekke, Medine ve Kudüs' ten sonra üçüncü derecede gelen önemli bir şehirdir. Buradaki Emeviye Camii, Hz. Yahya merkadı, Ehli Beyt' in merkadı ve İbn-i Arabi ve Takridi gibi din ulularının türbeleriyle tanınır.

İstanbul'a, "Paşalar Şehri" derler. Aslında semtlerin ismine bakarsak Şam da pek aşağı kalmıyor. Nitekim buradaki Derviş Paşa -ki Şam Beylerbeyi'ydi- 1574'te bu camiyi, yanındaki medresesini, hankah ve hamamı yaptırınca şehrin bu kesiminde birtakım binalarla bir mahalle oluştu ve dediğimiz gibi buraya Derviş Paşa'nın bulunduğu yere Cadde-i Dervişiye deniyor ki, İngilizce tercümesi "Dervişiye lane"dir. Italyancası da "İane". Bizde bu kelime için mahalle kullanılır. Bunun karşısında ise Yeşil Minare, Beylerbeyi Sinan Paşa'nın yaptırdığı, onun biraz aşağısında ise XIX. yüzyılın ünlü valisi Midhat Paşa'nın adını taşıyan bir cadde; çünkü

çarşıyı o kurdurdu. Onun yanı başında da siyasi bakımdan trajik bir tesadüf olarak Sultan Abdülhamit Han'ın yaptırdığı Hamidiye Suk diye bilinen ünlü çarşısı yani havalinin en önemli kapalı çarşısı yer alır. "Hamidiye Suk" XIX. asır yapısıdır. Yanında Emeviye Külliyesi var. Emeviye Külliyesi, Roma Devri eserlerinin agorasının üstüne kurulmuş, Roma Devri çarşısının kalıntıları görülüyor ve bu sütunlardan birinin değil birçoğunun üstünde de Memluk Devri'nde önemli fermanlar yazılmış. Bunlar çarşının ve şehrin asayişi ile ilgili emirnameler olduğu gibi bazılarında da bazı gayrimeşru vergiler ve uygulamaların yasaklandığı ve kaldırıldığı bildiriliyor. Çok önemli olduğu için eski sütunları kazıyarak, üstüne hakk edilerek ahaliye duyuruluyor.

Emeviye camii avlusunda duran ahşab ve koca dört tekerlekli vasıta bir top arabası değildir. Doğrudan doğruya, Emeviye Camii'ni ve civardaki anıtları tamir etmek için kullanılan bir kaldıraçtır. O günden kalan bir eserdir. Bunun yanında Sultan Selahattin Eyyubi'nin Türbesi'ne ve Türk Şehitliği'ne geçeceğiz. Emeviye Camii yanında ünlü Selahattin Eyyübi'nin Türbesi yanındayız... Selahattin Eyyübi Atabeylerden Nureddin Zenginin yanındaydı ve Haçlı Seferleri'ndeki büyük komutanlarıyla Haçlıları son bir darbeyle mukaddes topraklardan atan bir komutan olarak bilinir. Batı Avrupa tarihlerinde de bu yönüyle çok düşmanı olmasına rağmen çok taktirle yazılı. Selahattin Eyyübi'nin mezarı yakın zamanlarda çok ilginç bir gösteriye sahne oldu. Kayzer Wilhelm, 1890'lardaki Suriye-Filistin seyahati sırasında bu türbenin yanında ünlü bir nutuk attı. Dünyadaki "300 milyon Müslüman bilsin ki Kayzer, onların dostudur" diye... Bu İngiliz, Fransız ve Rusya'daki sömürgelere ve Rusya'daki Müslümanlara bir mesajdı. Sultan Abdülhamit'in müttefiki olduğunu ilan ediyordu. Biraz fazla gösteriş ama, üzerinde durmak istediğimiz konu hemen türbenin yanıbaşındaki üç hava şehidimize ait mezarlardır... 1914'te I. Cihan Savaşından biraz evvel, havacılığın henüz emekleme halinde olduğu bir dönemde, üç uçağımız İstanbul' dan Mısır'a uçtular. Bunlardan birisi hedefe ulaştı... Diğer iki uçak düştü ve içindeki üç şehidimiz buraya gömüldüler. Bu çok cesur bir denemeydi ve bir uçak da muvaffak olmuştu... Havacılık tarihimiz için asıl önemli olay budur ve Türkiye'nin çağdaş havacılığa intibak ettiğini de gösteren bir abidedir.

Küçücük bir ortamda bile Şam Şehri'nin ve Suriye'nin ne kadar renkli bir tarihi olduğunu görüyorsunuz ve Osmanlı yönetimi böyle renkli bir yapının üzerinde hükümet ediyor ve bu, dört asır sürmüştür. Suriye yerel mimarisi ve Süleymaniye'de gördüğünüz gibi merkezileşmiş Sinan tipi mimariyle tipik bir Osmanlı eyalet merkezi görünümü alıyor. Hanlarla birlikte Şam Çarşısı hayat bulur. Zaten bütün çarşı Osmanlı yöneticilerinin yaptırdıkları vakıf, hanlarla doludur. Bunlardan bir tanesi 1608 tarihli Mesut Bey, 1732 tarihli Süleyman Paşa Hanı ve Esat Paşa'nınki 1753 tarihlidir ve Sidraniye Hanı gene XVIII. asra ait en önemli örneklerdendir. Böylelikle Şam'ın merkezinde paşalarımızın adını taşıyan semtler oluşmuş. Nitekim eski Şam'ın aristokrat mahallesi ve birçok dükkanları bu bölgededir. Eski medreseler yanında XIX. yüzyıldaki eğitim seferi; yani idadiye, askeri idadi ve bazı okullar burada kurulduğu gibi Darülfunun-u Osmani (ilk üniversite) kurulduğunda Beyrut, Selanik, Konya gibi burada da bir yüksek okul; yani bir Tıp fakültesi açıldı ve bugüne kadar hayatına devam etti.

XVIII. yüzyıl, Osmanlı împaratorluğu'nda bir nevi adem-i merkeziyetçiliğin hükmettiği bir yüzyıldır. Tanzimat Fermanla-rı'ndan daha önce II. Mahmut Devri'nde bu dönem bitecektir. Esat Paşa el Azm, Suriyelilerin çok övündüğü tarihi figürdür ve yerel yetkileri bir kişide toplanırsa Balkanlarda olduğu gibi Suriye, Filistin ve Musul'da da bazı işlerin başarılacağı görülmüştür.

Kasr el Azm dedikleri Şam beylerbeyinin konağı, bugün Suriye Etnografya Müzesi olarak kullanılıyor. Esat Paşa El Azm XVIII. asır ortalarında kendisi için yaptırmış. "Ablak" tabir edilen Şam'ın taş işçiliği, taş süsleme sanatı göze çarpıyor. Kasr el Azm'da çok ilginç bir nokta da şimdi restore edilen Faysal Odası' dır. Osmanlıya karşı Lawrence ile birlikte ayaklanan Hicaz Şerifi Faysal 1918'de Şam' da büyük bir Arap Krallığı kurmak için bulundu, tabii Şam macerasının sonu hüsranla bitti; kimse Faysal ve çocuklarına büyük bir Arabistan kurup da krallığını vermez. Bulunduğumuz oda da bu manasız maceranın kalıntısı olarak duruyor.

Fakat asıl önemlisi pek bilinmez, nihayet Şam ordu merkezidir. Arabistan Ordusu dediğimiz V. Ordunun mareşali Müşir Paşa, Şam Valisi'nin yanında

burada bulunurdu. Şam'ın önemli valileri, ayrıca XIX. yüzyılda, önemleri dolayısıyla, imparatorluk sonuna kadar devam etmişlerdir. .

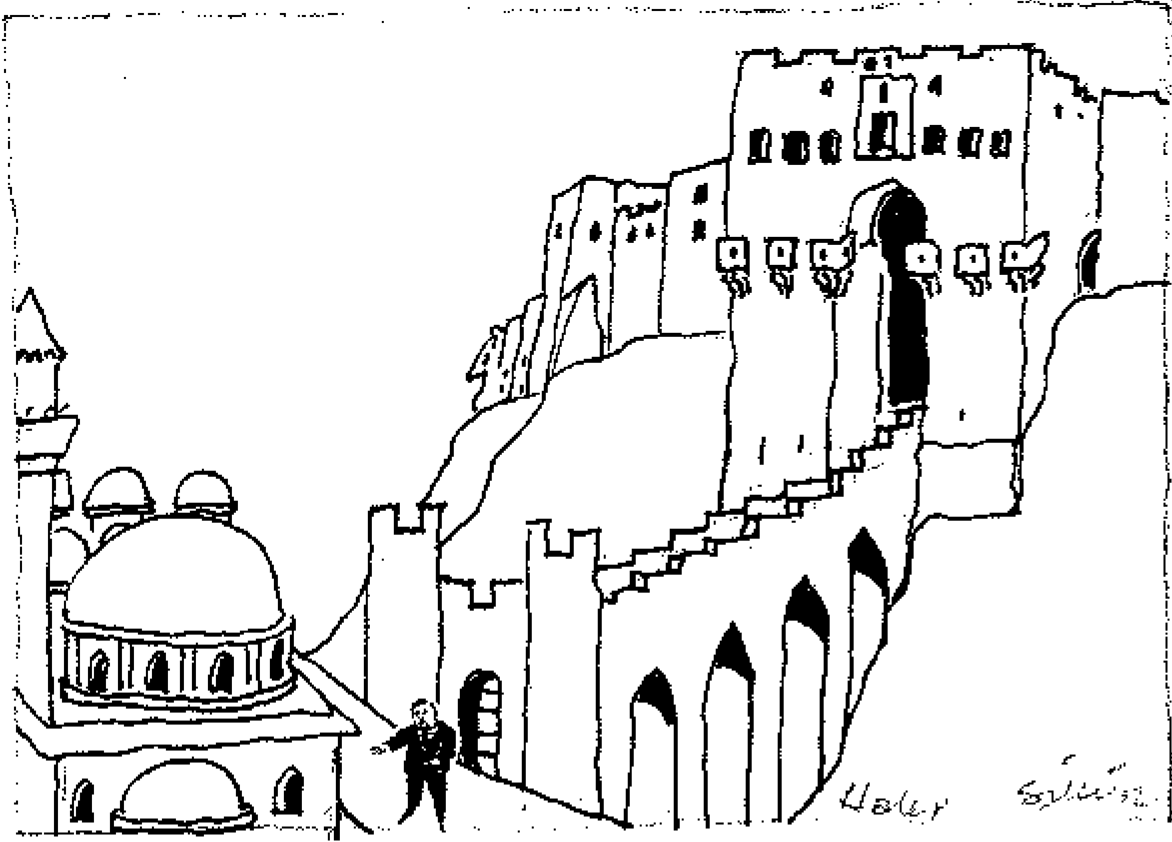
Şam, hac hareketinin merkezidir. Öteden beri Osmanlının Şam Beylerbeyi, aynı zamanda Emir-ül Hac'tır. Yani, bugünkü Suudi Arabistan Hac Bakanı'nın görevini yerine getirir ve daha iyi getirdiğine hiç şüphe yoktur; çünkü hadisesiz bir şekilde buradaki su yollarının tamiri, köprülerinin tamiri, han ve hankah-ların bakımı ve en başta tabii hacıların seyahati için asayişin temininden sorumlu bir validir. Hicaz'a ve bu nedenle ki XIX. yüzyılda Sultan Abdülhamit Han, sadece Türkiye'den değil; bütün İslam dünyasından toplattığı bağışlarla (Türk Mühendislik ve ustalarının ilk atılımlarıdır bu aynı zamanda) Şam'dan başlayarak Medine' ye kadar uzanan Hicaz Demiryolu'nu burada inşa ettirmiştir. Şam İstasyonu, Hicaz Demiryolu'nun başlangıcıdır. En büyük istasyon binasıdır. Şık, güzel bir binadır. Ve buradan Medine'ye kadar giderdi... Maalesef Birinci Büyük Savaş'ta bu demiryolu tahrip edilmiş olup elan kullanılmayacak durumdadır.

Osmanlı Dönemi'nin iki büyük vilayeti bu ülkededir. Şam ve Suriye bizim tarihimizin hem klasik dönemde hem de XIX. yüzyılda en ilginç olaylarının cereyan ettiği yerdir. Osmanlı Tarihinin hiçbir safhası yok ki Suriye onun içinde olmasın. Bir yerde Evliya Çelebi'nin ne kadar büyük bir yazar olduğunu, bir dahi olduğunu ve Osmanlı Coğrafyası'nı Kudüs'e kadar başarıyla çizdiğini Suriye Seyahatnamesi'nden anlıyoruz. Bu, bütün Arabistan'ı tasvir eden bir seyahatnamedir. Onun kaleminden tarif edilen bu kültür katmanları, bu zengin ülke, Evliya Çelebi'nin kalemi kadar ustalıkla tarif edilemez. Devir XVII. asırdır.

HALEB

Suriye, tarih ve coğrafyada kaleleriyle ünlüdür. Gerçekten de yeryüzünde çok az memleket vardır ki Suriye'nin kalelerine, hele çok berkitilmiş kalelerine sahip olsun. Bu kadar kaleye rağmen Suriye ülkesi, uzun bir tarih boyunca birtakım istilacı orduların gelip geçmesine mani olamamıştır. Belki de bunlar yüzündendir ki çok çeşitli kalelere sahiptir. Bu ülkede en azından Haçlılar'a ait iki tane mükemmel kale olduğu gibi, bilhassa onlardan sonra Eyyübiler'in yaptığı kaleler de görülür. Hatta bunlardan bir tanesinin

Palmyra' da olduğunu ve yanlış olarak Ma'anoğlu Fahrettin ismini taşıdığını görürsünüz. Çünkü o bile Osmanlı'ya karşı bir süre için burayı bir müstahkem mevkii gibi kullanmaya kalkmıştı.

Haleb Kalesi, ilginç bir şey. Bir ovanın üstündeki, tabii bir kaya bloğunun üstüne kurulmuştur ve Nureddin Zengi zamanında ve daha evvel Hamdaniler devrinde Seyfüddevle zamanında ortaçağ Arap İslam mimarisi'nin en keskin askeri yapısı olarak bilinir.

Haleb Kalesi, gerçekten muazzam bir kütle, bir askeri eser ve bu aşağı yukarı Abbasi hakimiyetinin zayıfladığı zamanda mahalli bir Arab Hanedanı olan Hamdaniler'in zamanında vücuda gelmiş bir eserdir. Şeyfüddevle zamanında kale şehre biçimini vermiştir.

Haçlı Seferleri sırasında Suriye'nin bu kesimi Haçlılar'a karşı direnişi temsil ederdi ki, Selçuklu İmparatorluğu'nun Atabey-leri'nden olan Zengiler tarafından bu direniş yürütülmüştür ve Nureddin Zengi'nin yetiştirdiği adamlarından ve aslen Kürd olan Selahaddin-i Eyyübi, İslam ve

Avrupa tarihinin çok ünlü bir komutanı ve hükümdarıdır. Daha sonra Eyyübiler Hanedanıyla bu kalede, .hakimiyet devam etmiştir. Haleb Kalesi, bugün de gerçekten ovaya hakim ve dünya kültür mirasının nadide parçalarından biridir.

Osmanlı Mülkü'nün en önemli parçası Kanuni Süleyman Han döneminde kendi renklerine kavuşmuştur. Nitekim Memluk devrinden kalan eserlerde, o dönemin ve bilhassa Suriye'nin yerel mimarisinin özellikleri, ana hatları çok hakim olduğu halde; Mimar Sinan asrında merkezi bir mimari üslubun hakim olduğu görülür. Bununla birlikte Suriye çok önemli taş işçilerinin ve ustalarının bulunduğu bir bölgedir ve kendi özelliklerini Osmanlı devrinde de koruyabilmektedir. Nitekim, işte Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı **Hüsreviye** denen camii, onun yanı başındaki çarşı, hamam, medrese gibi eserler, biraz ötede Mehmet Paşa'nın Beylerbeyliği zamanında yapılan El Adliye denen camii ve gene onun etrafındaki çarşının bazı bölümleriyle Haleb'in klasik yapısı tamamlanmaktadır.

Biraz ötede Haleb'in dış surları yer almaktadır. Şimdi şu büyük çarşı ki -Kapalı Çarşıdır- Osmanlı'nın Urfa, Haleb, Şam, Bursa gibi büyük Anadolu şehirlerinin başlıca müessesesidir.

Sadece İstanbul Kapalı Çarşıda değil; burada da çarşının içinde bu bölümleri görüyorsunuz. Mesela, Memluklar Devri'ndeki Nehhasin Bakırcılar Çarşısı, Hamam-ül Nekkasin Bakırcılar Hamamı gibi eserlerin yanında Vezir Hanı İstanbul Çarşısı denen bölüm gibi yerler ilave edilmiştir. Haleb Çarşısı, tam bir kapalı çarşı olarak önemli tamirat görmüştür.

Burada, Haleb Bölgesi'nde bilhassa Eyyübiier Dönemi'nde çok enteresan bir askeri yapının varlığı söz konusudur. Haleb'te aslında Selçukiler de her yerde olduğu gibi hükmettiler ve Ulu Camii'nin üzerindeki minare onların devrinde bilhassa ortaya çıkmıştır. Haleb Kalesi, Nasuh-i Matruki yani Osmanlı minyatür sanatının ünlü ustası askeri ressam tarafından çok ilginç bir biçimde resmedilmiştir. Ama daha ilginci şüphesiz ünlü gezginimiz Evliya Çelebi'nin notlarıdır... Haleb, koskoca bir vilayet...Beylerbeyi'nin varidatı adeta sonsuz...

Kendisine bağlı birtakım aşiretler var ve salyane dediğimiz vergiyi ödüyorlar; ama asıl vilayetin tımarlı sayısı hayli kalabalık. Sayısı bini

geçiyor ve bunun yüz küsuru “Zeamet” dediğimiz elli bin akçe yıllık gelire yaklaşan dirliklerdir ve tabii 900 sipahinin de bulunduğunu düşününüz bu bin kılıç sahibiyle birlikte. Haleb Beylerbeyi, kendisi de paşa sancağından aşağı yukarı 2000 askerle orduya katılıyor. Yani Iran ve Bağdat’ a yürüyen ordular, XVI. asırdan sonra veya Rumeli tarafında savaşa çağrıldığı zaman 2000 askerle Haleb Beylerbeyi’nin katıldığını düşünelim.

Bu şehrin en ilginç tarafı, adeta bir Osmanlı Memluk yarışmasına sahne olmasıdır.

Yavuz Sultan Selim Han 1516’ da bu bölgeyi Osmanlı mülküne kattıktan sonra bilhassa Kanuni Sultan Süleyman Han zamanında Haleb’i idare eden paşaların önemli eserleri görülmüştür. Nitekim kalenin yanı başındaki Hüsreviye, biraz ötede Dukakinzade Mehmet Paşa’nın yaptırdığı El Adliye çarşısı da yapılan tamirlerle bizzat çarşının içinde İstanbul Çarşısı denen bir bölüm bunun en iyi kalıntılarıdır. Çok gayret edilmiştir. Nasıl edilmesin ki!.,. Daha kalenin dibinde “Yalboğa” denen Memluk Beyi’nin askere yaptırdığı hamam bugün bile işliyor...Öbür tarafta El Utruş dediğimiz Etrüsk camii gene Memluk Devri beylerinden biridir ve hamamın ve camii gibi eserlerin içinde, birtakım hanlar da Memluk devrinden kalmadır. Onun için Osmanlılar, Haleb gibi ünlü bir ticaret merkezinde, ele avuca sığmaz, Türkmen aşiretlerinin gezindiği bölgede çok eski faal şehir nüfusunun yaşadığı bir yerde birbiri ardından birtakım eserleri yapmak, ekonomik ve içtimai hayatı kontrol altında tutmak zorundaydılar. Bu, Haleb’de XIX. asırda da devam etmiştir ve Osmanlı mülkünün damgasını taşıyan şehirlerden biridir. XIX. yüzyıldan kalan maarif müesseseleri içinde olan biraz ötesinde bir hemşire okulu, Haleb’teki istasyon binası ve daha saymakla bitmeyecek birtakım binalar XIX. asırda doğan, bugün daha çok Hristiyan nüfusun oturduğu Aziziye dediğimiz şık semt ve buradaki zengin binalar, bunun bir göstergesidir.

Haleb, imparatorluktan, I. Cihan Harbi’nden sonra koptu; çünkü savaş bittiği gün, ordularımız henüz buradaydı ve Cumhuriyet devrinde burada 150’likler dediğimiz, mütareke dönemi İstanbul Hükümetinin Ankara’ya muhalif politikacılannın yığıldığını görüyoruz. Çok ilginç bir nokta; İstanbul’daki ünlü Mevleviler de Haleb Mevlevihanesi’ne gelmişlerdi. Mevlevihane, Haleb için önemli Osmanlı müesseselerinden biridir. Acaba

bunun sebebi nedir? Çok fazla Anadolu'ya yakındır. Bu vilayetin bugün Antep ve Urfa ile birlikte bir bütün teşkil ettiğini ve buradaki içtimai-kültürel hayatın derin izlerini taşıdığını unutmayalım. Hatta minarelerde okunan ezanda bile İstanbul usulü bir makam ve mukabele sezilmektedir. Bu havasından dolayı Haleb, bugünkü Türkiye'ye daha yakın bir kültürel merkez konumundadır.

Bazı lokanta, otel, restoran gibi yerler vardır ki bunlar adeta tarihin buluşma yeridir. Mesela Ankara'da Karpiç, bilhassa II. Cihan Harbi sırasında böyle bir yerdi. Halep'in XX. yüzyıl başında inşa edilen Baron Oteli de bunlardan biridir. Baron Otelinin sahibi Mazlumyan Koko adıyla bilinen ve cenazesine yüzlerce kişinin katıldığı ünlü bir Ermenidir. Fakat asıl ünü, otelin

XX. yüzyıl Ortadoğu Tarihi'ni çizen kişilerin buraya birbirlerinden habersiz olarak devam etmeleridir. Nitekim savaştan sonra ünlü ArabistanlI Lawrance, burada kalmıştır. Bugün onun imzaladığı, hem de Türkçe fatura, vitrinde duruyor. Ama asıl önemli misafir, Mustafa Kemal Paşaydı ve sonraki general, ünlü kurmay subay Asım Gündüz'dü. Kim bilir, o Baron Oteli ki bugün öteki otellerin arasında küçülüp kalmış, son devir Osmanlı Tarihi'nin ve Ortadoğu'daki patlamalann nasıl bir şahidiydi...

Malumunuz; Bağdat hattı hiçbir zaman tamamlanamamıştır. Bu, II. Abdülhamit Dönemi'nde verilen bir imtiyazdı. Fakat bir noktadan sonra yavaş ilerlemiştir. Nitekim hat Toroslar'ı aşıp Mezopotamya'ya doğru uzandığı vakit, Halep halkı da sayısız dilekçelerle müracaat etti ve bu hattın şehirlerine bağlanmasını istedi. Bugün de Türkiye'nin Suriye'nin diğer şehirleriyle bağlantı buradan kurulmaktadır ve XX. yüzyılın başından beri buradaki bina hizmet vermektedir, istasyon olarak...

İtalyanlar, Suriye Şehirleri'nde sadece Memluklar Devri'nde değil; sonraları da yaşamışlardır ve İtalyan ticari kolonisi XVIII. asırda bile çok önemli bir yer tutmaktaydı.

Aslında Osmanlı Suriyesi'nde inkişaf eden şehirlerden biri de Hama'dır. Hama, Evliya Çelebi'nin tabiriyle ta 8 mil öteden adeta duyulan dolabıyla meşhurdur. Bu su dolabı döndükçe Hz. Muhammed'in ismini zikrettiği için Dolab-ı Muhammed-i diyorlar...

Tabii ki Osmanlılar’dan çok önce yapılan sulama tesislerinde kullanılan, bugün bile görülen muhteşem eserlerdir bunlar. Aslında Hama’daki ünlü Esat Paşa Hanı ve Camiini Evliya, o malum üslubu ve bilgisiyle Bahçesaray’daki Mehmet Giray Han’ın hamamına benzetmekte, ikisinin aynı olduğunu söylemektedir. Doğrudur... XVIII. yüzyılda, Osmanlı imparatorluğu’nda bir taraftaki eser diğer bir tarafta da görülmekte, birbirini mimaride aynı üslup takip etmektedir.

Suriye halkı şaşılacak derecede, iştiyakla Türkiye cumhurbaşkanını beklediydi. Bu sadece cumhurbaşkanı ziyareti bekleyen kuru bir merak veya Baas Partisinin nutukları paralelinde anti-Amerikan bir gösteri de değildi. Hele bu sonuncusu hiç değildi. Suriye halkı rejimin katılığından bıkmış görünüyor; Türkiye'yi de bölgede barışı sağlayacak ve refahı getirecek bir unsur olarak değerlendiriyor. Bu inceliği Amerikalıların anlamadığı malum, boşuna didişmeyi seviyorlar. Ama bizde de herkesin tam anladığı söylenemez. Aslında ABD diplomasisinin duyargaları çalışsa, Türkiye'nin uzlaştırıcı görevini en çok onların alkışlaması gerekir. Bütün Araplar, aynı Arap değildir, Arap toplumları birbirinden farklıdır. O toplumların içinde de bazı topluluklar birbirinden farklıdır. Sınırın ötesindeki Suriye, üstelik sınır boyunda Osmanlı nüfus kağıdıyla doğan ihtiyarlardan henüz "anne" demesini öğrenen bebelere kadar Türkçe konuşan bir nüfus var. Turizm kapasitesi yüksek; kaynakları Türkiye'den gidecek girişimcilerle bitiştiği zaman harikalar yaratacak bir ülke söz konusu. Türkiye arabuluculuk yapacak tek unsur ve bu bölgeyi geliştirebilecek tek usta. Etrafımızdaki bazı şeylere başka gözlükle bakmamız gerekiyor, o başka gözlük de kendimizinki...

KUDÜS

Hiç kuşkusuz Kudüs çok ziyaret edilen bir şehir olarak sayısız seyahatnameye konu olmuştur. Sadece XIX. asırda basılan beş bine yakın seyahatname ve kitap sayılmaktadır. Fotoğraf koleksiyonlarının sonu yoktur. Kudüs, Osmanlı İmparatorluğunda payitaht İstanbul'dan bile daha çok ziyaret ve tasvir edilen bir şehirdir. Ne var ki tasvirler çoğunlukla saf bakışlı ve soğukkanlı adamlar tarafından değil, daha çok bir dinin sadık veya bağnaz mensuplarınca yapılmıştır. Murat Bar-dakçı'nın, Falih Rıfkı Atay'ın "Zeytindağı" adlı şaheserinden aldığı bir deyişle; "Kudüs, dini oyunlaştıran bir garp tiyatrosudur." Barış şehri, her zaman savaşın ve gerilimin yeri olmuştur. Kiliselerdeki rahipler bile birbirlerine duydukları husumetten dolayı geçen asırda silahla gezerlerdi. Bugün bile ne kadar dost oldukları şüphe götürür. Her mezhep ve tarikat öbürünü dışlayan bir havadadır. Dinler arasındaki kavga ise dünya barışını tehdit etmektedir.

1516 Aralık'ı sonunda Yavuz Sultan Selim Han, kendine özgü Yıldırım savaşları ile Filistin'i Osmanlı mülküne kattı. Kudüs, Mekke ve Medine ile birlikte Osmanlı mülkünün gözdesiydi. Museviler ve Hristiyanlar gibi Müslümanların da kutsal yeriydi. Dört asır boyunca Kudüs şehri ve halkı imtiyazlı statüsünü korudu. XVI. asırdan beri burada önemli vakıflar

kuruldu. Vakıfların arazilerindeki köylüler daha hafif vergi yükümlülüğü altında bırakıldı. Memluklar devri eserleri önemli ölçüde tamir gördü; yeni çeşmeler, mescitler, çarşı ve hanlar hanedan üyeleri ve padişahlar tarafından yaptırıldı. Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1532-1539 arasında yeniden inşa edilen Kudüs surları halen bütün haşmeti ile şehri çevreliyor ve bu nedenle de surların etrafındaki cadde Sultan Süleyman Caddesi olarak adlandırılıyor. Üstelik bu ismi kullanan İsrail yönetimi.

Memluklar döneminde Kudüs'te yaşayan ve bu aidiyetle haklı olarak iftihar eden Hristiyan ve Müslüman halkın arasındaki denge iyi kurulmuştu. Doğrusu 100 yıllık Haçlı Seferleri dönemindeki batılı terörden hem Müslümanlar hem de yerli Hıristiyanlar çok çekmişti ve bu dönem onlar için verimli bir çağ sayılıyor. XVI. asırda İspanyol engizisyonundan kaçan Ya-hudiler de imparatorluğun birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı Kudüs'ünde sığınacak mekan buldular ve kutsal topraklar her yıl hac mevsiminde Avrupalı Hıristiyan hacılara kapılarını açtı. Hıristiyan haccının ne kadar güvenlik içinde geçtiğini bu döneme ait sayısız Avrupalı seyahatnameden de anlıyoruz. Osmanlı İmparatorluğu tarihin son Roma imparatorluğudur. Bütün dinler ve dillere mensup tebaanın yoğunlaştığı Kudüs tam 400 yıl boyu I. Dünya Savaşının sonuna kadar sakin ve dengeli bir hayata sahipti. 1917 sonunda şehrin İngiliz topçu salvolarının altında harap olmaması için Kudüs, Alman genelkurmayının tavsiyesiyle adeta mücadelesiz bırakılmıştır. Onun yerine savaş şehrin etrafındaki tepelerde aylarca sürdü. Bugün İbrani Üniversitesinin bulunduğu tepedeki İngiliz mezarlığında şehit Türk subay ve erlerin mezarları da yer alır.

Kudüs, yeryüzünün ve Mezopotamya’nın en eski şehirlerinden biri midir? Tartışılıyor. Tartışmaya katkısı olacak kazılarla kutsal şehrin altına kanallar açıldıkça, İsrailliler, kral (peygamber) Davud ve Hazreti Süleyman’ın Kudüs’ünü giderek keşfettiklerini rapor ediyorlar. Filistinliler de kutsal şehrimizin altını oyuyorlar diye feryadı basıyorlar. Yeruşalayim: Sulh selamet yeri anlamındadır; ama şehrin üç bin yıllık tarihinde ne sulh var ne de selamet.

Bugünkü kavga da şehrin tarihinin ve karakterinin Yahudilik vurgulanarak çarpıtılması veya tamamen Araplıkla aynileştirilmesi etrafında dönüyor. Hıristiyan cemaatler de taraf tutmaya başladılar. Rum-Ortodokslar Filistin

Araplarını tutuyor; zaten kalabalık bir Ortodoks Arap cemaati de var. Ermeniler ise İsrail'in tarafını istilzam ediyorlar. Kudüs Babillilerin, İranlıların, İskender ordularının ve Selevkosların hükmünde kaldı. Milad sıralarında İbranca artık sadece ibadet ve edebiyatta kullanılıyordu. Tüm Yakındoğu'yu Aramca istila etmişti. Yahudilerin dini olmasa, dil' leri de bu benzer dilin karşısında eriyip gidecekti. Hazreti Isa dahi Aramca konuşuyordu. Bugün Süryaniler, İsa'nın konuştuğu dille ibadet etmekten gurur duyarlar. İki bin yıl evvel bölgeye hükmeden Arami halkın tek kalıntısı bugün bu cemaat.

Ortadoğu, dilleri ve etnik grupları yutuyor çünkü hepsi birbirine benziyor. Ama dinleri pek yutmuyor. Üç semavi din bütün mezhepleri ve ibadet biçimlerine rağmen farklılık duvarını koruyor. Üç dinin insanları Kudüs'te her zaman çatışma içinde olmasa da sürtüşme içinde olmuş. Aslında bugünün Filistinlisiyle Tevrat'ın İbranisi arasında ne kadar kopukluk var bilemeyiz. Müslüman fetihleri Araplaşmayı da birlikte getirmiştir. Ama bu dilde oldu, ırk bakımından çok yoğun olamaz.

Kudüs, Haçlıları da gördü; şehir boştu, mahzundu, suriçinde kendileri oturuyordu sadece. 100 yıl kaldıkları yerde Doğu'nun ne dinini ne kültürünü almadan gittiler. Batı Avrupalı, inatçı muhafazakardır. Müslümanlar kadar Doğu'nun Hristiyanlarına da dikenlerini gösterir.

Başka bazı şehirler hakkında da bir alay efsane ve menkıbe vardır; ama Kudüs inançların şehridir ve insanlar inancın etrafında pek şiddetli kavgalar vermiştir ve vermektedir. Tevrat'taki fasıllar ve kavgalar gerçek mi demeyin; çoğu bugünkülere ideolojik temel oluyor. Israililer, Araplar'dan "İsmail'in kaba saba oğulları" diye bahsediyor; İsmail'in oğullarının da İsrailoğulları için neler dediği malum. Aralarındaki münaferete rağmen; Avrupalı tipi ırkçılığa henüz ulaşmış değiller ve pek tez vakitte olmasa da sulh mukadder. Biz Türkler gibi halden anlayanların da görevi sulhü getirmeye gayret ve aracılık olmalıdır.

Kudüs 1517'de Osmanlı mülküne katıldı; bu vakte dek Mısır Memlüklerin elindeydi. Memlûk, adı üstünde Kafkasyalı-Türk soydan köle asker ve komutanların devletidir; bunlar yönettikleri Mısır'a mesafeli adamlardı; kuşkusuz Filistin ve Suriye ile de... Bu tabirleri laf ola kullanıyoruz. Çünkü Filistin'in tarihi, sınırları ne? Bunu münakaşasız çizen tarihi coğrafyacı

daha görülmemiştir. Roma devri Antakya ve Suriye'si İslam coğrafyasının Bila-düsşamı bütün bu eyaletleri içerirdi. İsrail milliyetçisinin, Eretz İsrail (yani Arz-ı İsrail)'i neresidir? Sorulara verilen cevap hep değişir; 400 sene bölgedeki yetmiş çeşit cemaat ve etnik grubu tutan imparatorluğumuz, birinci büyük harbin girdabında çatırdayıp yıkılınca bu sınırlar vahim kavgaların nedeni oluyordu.

Osmanlı dönemi, Kudüs'ün bugünkü görünümünün ve yapısının oluştuğu dört asırdır. Kudüs surlarını Kanuni Sultan Süleyman Han yaptırdı; buna binaen caddede büyük padişahın ismini tanıyan "Hameleh Ha Şlome", Mescidü'l Aksa, Kubbetü's Sahra; şehrin sebil ve mescitleri, mahkeme binasının hepsinde bir üslubun, yani Osmanlılığın izleri görülür. Filistin ülkesinin tarihindeki en sakin dört asır. Son Osmanlı asrında üstelik zenginlik ve eğitim seviyesinin yükselmeye başladığı görülüyor.

Kudüs-ü Şerif özel yönetilen bir bölgeydi; tamir edilen surların içinde eski camiler, Halidiye Kütüphanesi, mahkeme binası kadar sur dışındaki yeni Osmanlı çağının sembolü sayılan ve şehri Yafaya bağlayan istasyon binası da bu manzarayı tamamlar. Bunun dışında maalesef şehrin klasik mimarisi ile uyum içinde olmayan Katolik ve Protestan misyonlara ait büyük kiliseler, çan kuleleri, hayır kurumlan ve lenduha okul binaları Kudüs'e ait manzaralardır. Şüphesiz dört asır boyu mukaddes Mezar Kilisesi Kamame (St. Sepulchre) ve Mescidü'l Aksa gibi inananlar için çok önemli kurumların Osmanlı devrine mahsus özel yönetimlerinin hala devam ettiğini söylemek gerekir. 1516-1517 kışında başlayan Türk yönetimi, 1917 Aralık'mda bitti. Ama kapanış safhası sorunlarla sürmektedir. Osmanlı Kudüs'ü hem eski hem de yeni şehirde her köşede maddi kalıntılarıyla da göze çarpıyor.

Modern kesimde Yafa Caddesi'ndeki eski Osmanlı imparatorluk armalı Kudüs Belediyesi, 1917 Aralık ayında biten Türk Osmanlı hakimiyetinin tanığıdır. Bu bina "ölü güveyinin evi" diye bilinir. Tam düğün günü ölen bir zengin Arap ailenin oğlu için yapılmış. Uğursuzluğundan kimse kullanmayınca bizim belediyeye kalmış. Yeni Kudüs ve Halil Yolu anlaşılan bize de uğur getirmedi. Burası 1947'ye kadar zengin Arapların konaklarıyla doluydu. Eski Arap malları ne zaman nasıl tazmin edilecek, bu hala bir sorun.

Araplar 1917’de belki Ingiliz desteğiyle gelen bir bağımsızlık bekliyorlardı ama cevap Kudüs’ün öbür sakinleri için yayımlanan ve Yahudi yurdunu müjdeleyen "Balfour" bildirgesi oldu. 30 yıllık Britanya mandası; beceriksizlik, ikiyüzlülük ve merhametsizliklerle dolu bir kötü yönetim örneğidir. Tek hayırlı yanı şehrin mimarisini koruyan beyaz taş kullanımı zorunluluğunun konmasıdır. Yahudiler ve Araplar çatıştı. Her zamanki hazırlopçu tavırlarıyla Müfti Hüseyni’nin adamları Almanlara yanaştılar; Yahudiler de Ingiltere’yi var güçleriyle desteklediler. Savaşın sonunda İngiltere, Arapların adaletsiz davranma feryatlarını yatıştırmak için, toplama kamplarından çıkan hasta ve aciz çocuklarla dolu bir gemiyi Filistin’e sokmamak gibi malum hödüklüklerinden birini daha yaptı. Çocuklar telef oldu ama öbür taraftan Filistin’e her gece gemiler mülteci boşaltmaya devam ediyordu.

1948’de İsrail Devleti ilan edildi. 1947 savaşı sonucu bugünkü eski Kudüs, doğusundaki topraklar ve Selahaddin Caddesi, Ürdün’ün elindeydi. 1967 Mart ayında surlardan karşıya yani Yeni Kudüs’e baktığımda bir ıssız sınır şeridi iki tarafı ayırıyordu (şimdi çirkin bir otopark ve David şehri denilen güzel apartmanlarla doldurulmuş). Karşısında ünlü King David Oteli ve yeni Kudüs uzanıyordu. Benim ilk gezimden 3 ay sonra, 6 gün savaşıyla bu sınır kalktı. Batı Şeria ve Kudüs ilhak edildi. Eski Kudüs’te hele cumartesileri İsrailli grupları görürdünüz. Son olaylardan dolayı İsrail ruhen ve fizik olarak yerleşemediği Eski Kudüs’e adım atmıyor. Bazı Yahudi yerleşmeleri dışında 1967 sınırları fiilen yürürlükte. Ne Selahaddin Caddesi’nde ne de Ermeni mahallesi dışında eski şehrin sokaklarında İsrailli görünüyor. Ağlama Duvarı’na (Kotel) dahi Ermeni mahallelerinden geçilerek gidiliyor. Gehonim (Cehennem) vadisinin iki tarafındaki halk çoktan fiilen ve ruhen ayrılmış durumda. Birbirlerinin oralardan çekilmesini istiyorlar. Ama ikisi de bir yere gidemez. Dışarıdan kışkırtanlar ve her iki tarafta da uzlaşma taraftarlarını içten sabote edenler var.

Sakin tabiatlı Filistinliler tarihte tasavvur edilemeyecek bir konuma geldiler. İntikam komandosu oldular. Fakirlik ve yurtsuzluktan bezginler. İsrailliler ise İsrailli; dışarıda gördüğünüz Yahudilerden farklı, o toprağın insanları... Çatışma tarihteki 100 yıl savaşları gibi sürebilir. Ama uzlaşmanın ve barışın müreffeh iki yurtlu toplumlar, yaratacağı açık. Bazılarının istemediği de bu. Filistin’in suları yetersiz ve şimdiden Arap tarafı susuz kaldı fakat ne

yaparlarsa yapsınlar Yahudi tarafı da su içinde değil... İki tarafın da petrolü yok. Ekilecek arazi ise az. Filistin güzel ama paylaşmanın yolu bu olmamalı.

Yahudiler eski Kudüs'ten hiçbir şey vermeye niyetli değil. Oysa dar Yahudi mahallesi hariç eski şehri kontrol edemiyorlar. Yerleşim yerlerinin pek de sivil İsrailli halk yaşamayan bazılarını terk etmeye hazırlar ama elde tutmak istediklerini Filistinliler kabul edecek mi? Filistinliler 1,5 milyon göçmenin eski topraklarına yani İsrail'e dönmesini talep ediyor. İsrail hayır diyor çünkü her taraf Rus dolu. Bu Rusların sadece bir kısmı hakiki Yahudi. Filistin ise kurumuş toprakta milyonluk nüfusuyla nasıl geçinecek? Öte yandan Yahudiler başka bir toprakta güvenlikte olabilecekler mi, hiç birinin bu topraktan vazgeçecek hali yok.

Güneyimizde gençler ölüyor. Biz yangını nasıl söndürebiliriz? Biz Kudüs'e ne ABD ne İskandinavya ne de Batı Avrupa gibi bakabiliriz. Ne Şarklılar ne de Garplılar bu coğrafyanın insanlarını anlamıyor; sorunu ciddi mütalaa edersek en doğru biz anlayabiliriz.

Ortaçağ İslam medeniyeti bir Yahudi-Arap kültürel birliğini de ortaya koymuştu. Sadiya ben Gavon, Bahiya ben Pekuda, bizzat büyük Maimonides Arapça yazarlardı. Endülüs Ispanya'sındaki kültür o zamanın Batı dünyasını hayran bıraktı ve ezdi. Bizans Roma'sı bu atmosferin dışında kaldığından felsefede ve ilimde ne o zaman ne de sonra bir ilerleme kaydedemedi. Yahudi-Arap nefreti, son zamanların bir olgusu ve Araplar bu çatışmaya sadece askeri değil, fikri planda da çok hazırlıksız olarak sürüklendiler. Bugün de bu davada onların sözcülüğünü yapan Londra'daki Fransa sefiri Daniel Bernard gibi bazı AvrupalIlar hiç söz etmeseler daha iyi olur. Filistinlilerin davası böyle kefeke bağlamış antisemitler değil, başka sözcüler bulmalı, mesela bizim aydınlarımız bu işi görecek durumdadır, ancak Yahudi ve Arap dünyasını tanımalı ve çözüm aramalıyız.
"Filistin hiçbir zaman Osmanlı sulhü kadar uzununu yaşamadı" sözü basit bir imparatorlukçu slogan gibi görülmesin. Hiçbir aklı başında Türk oraya dönmeyi hayal etmez. Ama Ortadoğu'ya en akıllı ve adilane bakanların yapıları icabı Türkler olduğu da açık; onun için biraz daha bilgilice ve bilgece bölgeyle ilgilenmeliyiz. Bu bölge sırf Dışişleri'nin memurları ile bazı gazetecilerin ilgi alanında kalmamalı.

Yahudi-Arap çatışmasını bizdeki hazırcı ve kalıpçı kafalarla anlamak imkansız. İki tarafın eksikleri, başka taraflarda olduğundan daha dramatik sonuçlar yaratıyor. Şimdilik şu kadarını söyleyeyim; Kudüs'ün doğusunda ve sur içinde korkmadan gezen İsrailli sivil yok. Ağlama Duvarı'na geçen mutaassıp Yahudi takımı tek istisna... Felafel ve Humus, Filistin Araplarının milli yemeğidir. Kudüs'ün elli yıllık meşhur felafelcisi Ebu Şükri de bir zamanlar bilhassa Şabat günleri kaçamak yapan Yahudilerle kaynardı. Şimdi orada tek tük Yahudi zor görülüyor.

Otuz beş yıldır bir gerilimin devam etmesi ilginç; ancak sinir harbini felafel karar gibi inatla sürdüren Araplar bunu becerebilir. Ne bitiyor ne de tam patlıyor. Bütün düzensiz ve bireyci görünümlerine rağmen Filistinliler zamanı kendi lehlerine çevirmeyi beceriyor. Sağlam aile ve sülale yapıları var. Müzikleri, aileleri ve mutfaklarıyla yaşıyorlar. Okumuşu cahili, ihtiyarı genciyle dillerini konuşmaktan bilinçli bir zevk alıyorlar. On yaşındaki çocukların nutuk ve üslup denemesi yaptıklarına şahit oluyorsunuz; latife geleneği yaygın, bu açıdan Avrupa'da böyle tek ulus belki Fransızlar olabilir.

Kudüs'ün doğusunda nüfusun yüzde 30'u fakirlik çizgisinin altında. Bu fakirlikten dolayı Arap tarafında hizmetler ve fiyatlar daha ucuz; ikinci bir dünya... Öbür tarafa gelince, ileri teknoloji, elektronik, ecza sanayiinin zenginliği arttırdığı bir gerçek; ama ne hikmetse İsrail'de ve Kudüs şehrinin Yahudi tarafında da fakirlik artıyor. Yeni Kudüste Meaşearim semtinin geleneksel fakirleri yanında, İsrail'in küçük şehirlerinde hizmetlerden yararlanamayan işsizler ordusu büyüyor. Asıl beteri İsrail'i kuran iktisadi birimler olan kibbutzlarda da yurt çapında fakirleşme artmakta. Kudüs'te Ramazanlar renk cümbüşü içinde geçerdi, şimdi ise ortalık sönük; korku, içe kapanma ve fakirlik ürpertiyor. Fakirlik en zengin mülklere sahip Rum-Ortodoks kilisesinin binalarına da yansımış. Gençler ümitsiz. 1998-99 ders yılı istatistiklerine göre Filistinli Arap öğrencilerin okulu terk etme oranı ve sayısı artıyor. Israilli öğrencilerde ise terk oranı çok daha az; ama her iki tarafta da erkek öğrenciler kızlara göre daha gayretsiz. Okulu terk oranlan kızlara göre üç misli. Bu toplum bir Ortadoğu toplumu...

Toplumların üstü ile altı arasında uçurum büyüyor. İnsanlar her iki tarafta da karamsar. İsrail'in yüksek teknolojisini yaratanlar hükümettekiler değil;

Arapların parlak kafaları da Yaser Arafat'ın ardından gidiyor değil... Gerilimi yaratan taleplerin yerine getirilmesi zor... Kimse hiçbir konuda taviz vermeye yanaşmıyor. Zaman ise bu yanaşmazlıkları ve uzlaşmazlıklan affetmiyor. Filistinliler, Ibrancayı mecburen öğreniyor. Yahudilerde ise Arapça uzmanlık işi ama iki toplumun birbirine ne kadar yabancı olduğu, çok benzeyen iki dilin öğrenilmemesinden belli... Kudüs iki kuzen toplumun birbirine yabancılığının somutlaştığı bir alan...

Yeni Kudüs dediğimiz kısım, esas itibariyle XX. yüzyılda gelişmiş, Yahudi kesimi ile Sur içinde ve Doğu Kudüs'te yaşayan her dinden Arap için yok mesabesinde. Oraya ne alışverişe gidiyorlar, ne merak edip geziyorlar. Onların dünyası suriçi Kudüs ve Şam kapısının çıkışındaki Selahaddin Caddesi... Filistin bölgesinde şu an sıkı bir denetim var.

İsrail'in sorunları herhalde sadece Araplarla sınırlı değil. Mesiah'ın (Mesih) gelmesini beklemeden devlet kuran Siyonistlerle yıldızı banşmayan yüzde 15'lik bir kitleyi de unutmayalım. Bağnazlık, sadece bağnazlık için yapılmıyor. Küçük şehirlerdeki kalabalık ailelerin iyi eğitim görmeyen çocukları işsizler ordusuna katıldıkça, mutaassıp gruplar da yeni üyeler buluyorlar. Kuyumculuk ve elmas tıraşçılığı (mistik bir sabır istediğinden) ancak onların bulunduğu yerde gelişiyor. Ananeye düşkünlük, mistik ve dini bir zorunluluk. XVII. yüzyıl Doğu Avrupa'sının kıyafetleri ve kürk şapkalarıyla Kudüs ve Tel-Aviv'de gezinenlerin yanlarındaki beş-altı adet çocukları da onlar gibi giyiniyor, iki İsrail var. İkisinin bir arada nasıl var olduğu, nasıl yaşadığı çok ilginç bir vakıa. Türk olarak gözlemeliyiz. "Uygun giyinmeyenler bu mahalleye girmesin, bizim Allah'a ibadet ve kullukla geçirdiğimiz hayatımızı rencide etmeyin" diye afişlerle donanan Meaşearim, Rehov Buharim (Buhara Yahudilerinin sokağı) gibi semtler sırf Kudüs'e mahsus değil. Her cemaatin başındaki Rabbi (haham) dünyayı kendine göre açıklıyor; bu tip açıklamalar ve yorumlar ülkenin çoğunun tasvibini almak ne kelime, hiddetini çekiyor... İsrail'in çoğunluğu bu azınlıkla nasıl bir arada var oluyor? Soru bu; bizim de bunu bilmemiz gerekli...

Ülkede Yahudi çoğunluk yüzde 67 civarında. Araplar yüzde 5 oranında artarken, Yahudiler yüzde 1 oranında artıyor. Kudüs'teki 210 bin Arap nüfusun ancak 5 bininin İsrail yurttaşlığına geçtiğini, Yahudi basını

bildiriyor. İki grubun birbiriyle kaynaşmaya hiç niyeti yok. Filistin Arapları için İslam'ın bir gösteri tarafı var; Mescidü'l Aksa'nın bulunduğu Harem-i Şerif'e kendilerinin dışında kimseyi sokmamaya gayret ediyorlar. Haremin kapısında Türk pasaportlular da uğraştırılıyor ve bir din bilgisi sınavından geçiriliyor. İşin ilginci bu sınavı yapanlar bazen Filistinli Hıristiyan muhafızlar. Hiddet ve mantıksızlığın beslediği bir içe kapanma... Buradan Müslüman olmayan geçemez gibi gayri Arap Müslümanlara da yapılan sataşmalar var. Ama bu manasız yasaklar sağlam bir prensibe dayanmıyor, kolayca deşilebilir. Kudüs'e İsrail hakim olamıyor ama Filistinlilerin de hakim olmadığı açık...

İsrail, göç ülkesi olmak zorunda. Bir milyon göçmen Rus; musiki hocası, matematik hocası ve bilgisayarcı sayısını artırmış. Bunların hepsinin Yahudi olmadığı malum, "Ziyanı yok, askerlik yapıyorlar ya" deniyor. Anlaşılan İsrail'de Arap oranının düşük olması arzulanan tek amaç... Yahudi nüfusu en iyi müzik biliyor, sanatçı, iyi hekim, ressam, kuyumcu, yazarlar iyi yazıyorlar. Ortadoğu tarihçiliğine onlar hükmediyor. İsrail'in hastane ve üniversiteleri parlak; Avrupa kıtasında böylesi yok. Tiyatroları, orkestraları öncü. İsrail'in müzeleri, kazı yerleri mükemmel; kütüphaneleri ve arşivleri nefis. Ortadoğu hayatı içinde tek başına eski Batı'nın kültürel ilmi kurumlarını taşımaya çalışan yarı nüfusu Şarklı, yarısı Doğu Avrupalı bir ülke İsrail. Öte yandan Filistinli Araplar dünyaya yayılıyor. Bilim dalları ve ticarette tutunmaya başladılar. Eğitimli oranı artıyor. 30 yıl öncesine nazaran daha çok tanınıyorlar ve taraftar topluyorlar. İsrail'in sorunları dağ gibi, Siyonist devlet kuruluşu ilginç... Ama kuruluşundaki romantizm pembe ufuklara bakarken, şimdi zamanın granit kayalanyla göğüs göğüse geliyor. Gerçi İsrail'den bakınca; Türkiye'nin sorunları ne kadar dağ gibi ve bizim ülkemiz ve halkımız onları aşmak için neler yapmış daha iyi anlaşılıyor. Kudüs hala ecdadın kokusunu taşıyor. Sur boyu, Sultan Süleyman adını taşıyor. Surların içinde de her köşe Osmanlı kokuyor. Surların dışına taşan binalarda dahi bu izler var. Zeytindağı bu imparatorluğun son asrının bir resmi gibi... Ara sıra Ortadoğu'yu koklamak, Türkiye'yi anlamak için şart. Buralarda her köşeyi kokladıkça, ne kadar çileli bir tarihten geçtiğimiz ve halen ne büyük ıztıraplara tahammül ettiğimiz anlaşılıyor ve ebedi yurdumuza daha sevecen, daha bir ihtiramla bakıyoruz.

IRAK

Emevi devrinin sert ve kanlı idaresiyle meşhur valisi Haccac (Zalim), Kufe'ye yani bugünkü Irak'ın güney kesimine vali tayin edilir. Küfe bölgesi Hz. Ali'nin hilafetinden beri muhalefeti ile tanınır; özellikle Emevi devri halifeleri için en sorunlu bölgedir." Yeni vali Zalim Haccac kendisine "hoş geldin" demek için huzura çıkan memleketin ayan ve eşrafına:

"Ey ehl-i Irak, ey ehl-i firak ve'l nifak" (Ey bölücü ve kışkırtıcı Irak halkı) diye hitap eder. Ardından gelen icraatın üslubunun ne olduğu malum; Haccac tarihe hakkıyla Zalim lakabıyla geçen bir validir.

Irak denen coğrafi bölge, bugünkü Irak'ın küçük bir parçası. Tarihte Irak diye tek başına ve özgür bir ülke yok. Koca Osmanlı, Doğu Arabistan'da üç günde çökünce Birinci Cihan Savaşı sonunda Ingilizlerin cetvelle çizip tespit ettiği yerlerden biri Irak, biri de Ürdün'dür; körfez civarı ve Suudi

Arabistan da böyledir. Bugünkü Suriye de tarihteki Suriye değil. Kim kimden Hatay'ı ister veya Haleb'i istemesi gerekir belli değil.
Nihayet Suriye'nin genç yönetimi aklı selime ulaştı. Bölgedeki bazı çöküntüleri önlemek için birlikte hareket etmenin ve anlamsız talep ve iddialardan vazgeçmenin daha makul olduğunu anladı. Son ziyaret bu bakımdan ümit verici.

Irak tarihte olmayan bir siyasi birlik ve onun için birlik değil... Barzani ve Talabani'nin etrafındaki Kürt grupların birbirleriyle çatışması şimdilik sadece tatil edilmişe benziyor. Daha geçen seferki Amerikan müdahalesi esnasında aralannda bir uzlaşma olabilseydi, o zamanki başkan Bush bu bölgeye bağımsızlık verecekti. Ama kan banyosundan çekindi. Onun yerine Bağdat'ın kontrolünden çıkan bu bölgeyi kendi haline bıraktı. Derhal dünyanın her yerinden fakat özellikle, Batı Avrupa, Kuzeybatı Avrupa ve ABD'den iyi niyetli, kötü niyetli; karıştırıcı, toplayıcı ne kadar sivil (!) olduğu belirsiz bir alay yarı askeri örgüt oraya doluştu. Bazılarının zannettiği gibi kuzeye sırf Türkiye değil, şöyle veya böyle herkes müdahale ediyordu; edemeyen sadece Saddam'ın kendisiydi. Burası önemli, Saddam'ın baskısı bitmişti; bu nedenle o bölgede artık hiçbir Arap liderin hakimiyeti kurulamaz. Her etnik grubun üzerinde birleşeceği tek direnişçi asgari müşterek budur.

Bugün ortada tarihi, coğrafi kimliği belirsiz bir ülke var; bu ülkede her din ve mezhepten, hatta tarihte kaybolan inançlardan zümreler var. Mesela; Hz. İbrahim'e bağlı olan Sabiiler böyle bir zümre. Sayıları az ve Arapça konuşuyorlar ama ibadet dilleri Aramca. Onu bile kendilerine özgü bir alfabe ile yazıyorlar. Batıklar bunlara “Mandaen” diyor. Bölgede Hristiyanlık hemen her mezhebi ile temsil ediliyor, Müslümanlık da öyle. Türkler, Kürt1er, Araplar, çok azalan sayıda Yahudiler var ve şimdi petrol bölgesinde Irak'ın iki temel azınlık grubu karşı karşıya gelmiş vaziyette. Çatışma patlarsa ucu nereye uzanır belli değil. Herhalde en geçersiz politika "bize ne'ciliktir. Çünkü böyle bir lüksümüz maalesef yok; biz karışmasak da birileri bize karışacak gibi.

Peki Türkiye nasıl bir yol izleyebilir? Bölgedeki Türk yükümlülüğü bizi bataktan koruyacak düstur olmalıdır. İmparatorluğumuz tarihe karıştı ama onun kalıntısı olan Türkmenleri göz ardı edemiyoruz. Çatışmayı barışsever

girişimlerimizle yatıştıramazsak, hiçbir şeye karışmamanın da her şeye karışmak kadar tatsız sonuçlar doğurmasından korkulur.

Arap dünyasını tanımıyoruz. Daha dün terk ettiğimiz bir sahayı, bir kavmi ve bölgenin dillerini bilmemek, uzmanlara sahip olmamak, olanlar da bu dünyadan gittikçe, yerine yenisini yetiştirememek bizim ayıbımız. Batı dillerinde çifter çifter tercümesi olan Arapça ve Araplar hakkmdaki eserlerin çoğunu Türkçe’den izlemek mümkün değil. Arapça sadece diyanet işlerinde çalışanlara bırakılmış, bilgisizlikle övünüyoruz. Petrolümüzü temin ettiğimiz bu bölge hakkında bilgisizliğimiz sürüyor. Politikasının karmaşıklığından korktuğumuz Arap halklarından uzak durmayı marifet addediyoruz. Oysa Araplara belki çok karışmadan, onlarla birlikte olmayı bilmeliyiz; bunu yapmak zorundayız çünkü bu dünya ile iç içeyiz... Oradan üzerimize ateş de gelebilir barış rüzgarlarının serinliği de... Marifet bilgili ve becerikli olmaktır. Ortadoğu dünyası romantizmle veya buluğ çağı bebesinin kinciliğiyle yanaşılacak bir saha değil. Çünkü bilsek de bilmesek de; istesek de istemesek de Ortadoğu'dayız.

LÜBNAN

Benzeşen diller olmalarına rağmen İbranca ve Arapça’da renk isimleri farklıdır; tek ortak kelime beyaz anlamındaki "leban"dır. Her iki camianın beyaz diye nitelediği ülke; Ortadoğu'da karlı dağlara sahip tek yer yani Lübnan'dır. Lübnan'ın muhteşem ve dayanıklı sedir ağaçlan Romalı şair Virgilius'un tabiriyle "dağlardan Akdeniz'e indiklerinde", bu koca dünyanın kıyıları birbirini tanıdı. Lübnan'ın sedir ormanları gümrahtır. Meyvesi, sütü, balı bereketli ülkenin güzelliği iştah açıcıydı. Çok erkenden zenginleşip denizlere açılan bu ülkenin insanları tarih boyunca genelde hep müşterek bir dil konuşsalar da ayrı dinlere mensup olup zıt davranışları benimsemeyi sevmişlerdir.

Yazı burada gelişmiştir; Biblos, yazıya kaynak olan bir şehirdir. Adı üzerinde kitap kelimesi de oradan geliyor. Mazide Sami dinlerin ve tanrıların buluştuğu yerde Hıristiyanlık’tan sonra Müslümanlık da beraber olmuştur. Ama bir müddet sonra Müslüman denince de Sünnisi ve Şiisi, Hıristiyan deyince de Katolik ve Ortodoksu’yla adeta kilisedeki ayrılıkların tarihini yaşayan ve muhafaza eden küçük bir ülkeye dönüştü.

Ya Dürzilere ne demeli? Ortadoğu'nun en zekice nüktelerini üreten bu güzel ırkın kökenlerini kimse bilmiyor ama en azından kendilerini Arap saymadıkları açık. Cemal Paşanın Birinci Harp'te Araplar’a dehşet veren yargılamaları yaptığı Divan-ı Harb, Âliye denen Dürzi şehrindeydi. Dürzilerin görünüşte hukuku ve diğer toplumla ilişkileri Sünni Müslümanlık gibidir. îç dünyası çok özgün olan bu renkli toplum Arapçayı çok iyi kullanır. Bir ilginç yanları daha var; din bilginleri ve önderleri arasında kadınlara da rastlanır. Klasik Osmanlı devri dediğimiz

XVI. ve XVIII. asırlarda Cebel'deki Dürzi emirleri adeta Lübnan'ı idare ederdi. Bunlardan Maanoğlu Fahreddin Bey XVII. asırda çıkardığı isyanla Devlet-i Aliyye'yi bir hayli uğraştırmıştır.

Lübnan'ın yakın tarihi bu üç unsurun birbiriyle çatışmalarıyla doludur. Aslında uzak tarihi de öyledir. Çağdaş Lübnan'ın çok önemli bir unsuru olan Ermeniler buraya daha çok 19'uncu ve bilhassa 20'nci yüzyıl başında yerleşmiştir. İlginç olan, Lübnan'da Türkçenin halen üçüncü bir dil olarak yaşaması Ermeni cemaatı sayesindedir. Lübnan halkı çok erkenden dış dünya ile ticaret, eğitim ilişkileri içine girdiği gibi ta Amerikalar’a kadar göç de vermiştir.

Bugünkü Lübnan, tarihteki kıyı halkı olan Fenikelilerin yurdudur. Akdeniz'de ticareti kimse onlar kadar başarıyla örgütlememiştir. Milletlere gemiciliği, cam üretimini, kumaşın âlâsını Öğretenler onlardır. Asıl önemlisi, bugünkü Yunan ve Latin alfabesinin kökeni kolay okunup yazılan Fenike alfabesidir.

Küçük Lübnan, Ortadoğu tarihinin en şiddetli dini çekişmelerine sahne olmuş ama insanlar bir arada yaşamıştır. Tarih boyu Lübnan'ın siyasi bakımdan bir birliği ve bağımsızlığı söz konusu değildi. Genelde büyük Suriye'nin bir parçasıydı. Lübnan'ın Lübnan haline dönüşmesi dört asırlık Osmanlı egemenliğinin ürünüdür. Osmanlı'nın müspet katkıları vardır; kıyı şehirleri Şam beylerbeyliğine bağlanmış, Cebel bölgesi ise Dürzilerin özerk yönetimine terk edilmiştir. Beyrut'un geliştirilmesi, bir ticari merkez haline dönüşmesi XIX. yüzyıl Osmanlı yönetiminin başarısıdır. Hatta Cizvit rahiplerinin ve Amerikan misyonerlerinin yükseköğretim kurumlarına karşılık XX. yüzyıl başında

Beyrut'ta bir hukuk fakültesi kurulması bunun bir örneğidir. Aynı nedenle Şam'da da bir tıp fakültesi kurulmuştur.

Osmanlı, Lübnan'ın özgünlük isteğine cevap vermiştir. Tanzimat reformları ise hem Dürziler ve Maruniler arasındaki çatışmanın yükselen taleplerine hem de milletlerarası müdahaleye karşı yeni bir Lübnan idaresi, yani bir bakıma bugünkü Lübnan'ın statüsünün temellerini tespit etme yolunu tercih etmiştir.

Lübnan'ın Katolik Maruni cemaati, ülkenin zengin müteşebbis işadamları ve Batıya açık eğitimli aydınlarına sahipti. Onların sayesinde Beyrut, Arap matbaasının kitap ve gazeteciliğinin merkeziydi. Dürziler ise bulundukları mevzilere sahip, gözüpek savaşçılardı. Cebeli-i Lübnan onlardan sorulurdu.

Fransa Devlet-i Aliyye'ye ve herkese karşı Marunilerin tarafını tutunca, Ingiltere de Dürzileri desteklemekte gecikmedi, insafsız bir silahlandırma kanlı çatışmaları hazırladı. Devlet çaresizdi, üstelik herkes "Kabahat sizin; uyuşukluğunuz ve kötü niyetiniz bu çatışmaların sebebidir" diyordu. Diğer büyük devletler, Rusya dahil, gemilerini gönderdiler. Devlet çareyi diplomaside gördü, bir de Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa gibi becerikli adamların hazırladığı yeni Lübnan nizamnamesinde.

Haziran 1861'de yürürlüğe giren bu nizamname ile Beyrut ve yakın çevresi hariç, bütün “Lübnan Cebel-i Lübnan” diye özerk bir statüye bağlandı. Devlet ilk elde Ermeni-Katolik David Paşayı mutasarrıf tayin etti. Sancak merkezi Deyr'ül Kamerde muhtelif milletlerin temsilcilerinden oluşan bir meclis ve bir jandarma kuvveti tesis edildi, mahkemeler muhtelif üyelerden oluştu. Bugünkü İsrail'in Hayfa'sı ve bugünkü Trablusşam'ını da içererek ayrı ve merkeze bağlı bir Beyrut vilayeti oluşturuldu.

Ortalık sütlimandı. Zaten Lübnanlıların Lübnanlı olarak bir araya gelip devlet kurmaları falan düşünülemezdi. Birinci Cihan Savaşının kıtlığı Beyrut vilayetini devlete düşman etti, ittihatçı hükümetin zihniyeti ve Cemal Paşanın şiddeti de Lübnanlıları bir araya getirdi. Savaştan sonra manda yönetiminin başına geçen Fransa, Lübnan'ı kolayca teşkilatlandırdı. Aslında Suriye ile Lübnan'ın birliği de bir ruh beraberliğinden uzaktır. Nitekim kanlı, uzun iç savaştan sonra Suriye işgalinin Lübnan'da hoş anılar bıraktığı söylenemez. Zengin ve rahat Lübnan, Filistinli mültecilerin başından beri nefretini kazandı. Filistinlilere ve güneydeki fakir Şiilere karşı 1978'den itibaren İsrail ile birleşmekte tereddüt etmeyen Hıristiyan Falanjlar, bugün İsrail'in eski mütteffiki de kayırmayan saldırıları karşısında uzun tarihlerinin yepyeni bir safhasına giriyorlar.

Bakalım giden askerlerimiz iki asırdır süren iç savaşa ve 30 yıllık yabancı saldırısına rağmen yerli halkın yaralarını nasıl sarabilecekler?

MISIR

Yavuz Sultan Selim sekiz yıllık saltanatında şark imparatorlukları ile savaştı ve sınırları olağanüstü genişletti. Memlukların ülkesi üzerine yürürken bu imparatorluğun sınırları sadece Mısır, Hicaz ve Suriye'yi değil, Anadolu'da Malatya'yı dahi içeriyordu. 1516 yılında bu sınırı da geçti. Bir bakıma Ortadoğu bölgesindeki Araplar, Osmanlı'dan önce Memluk İmparatorluğu altında birleşmiş sayılabilirdi. Memluk hanedanının

sultanları ne Mısırlı ne de Arap sayılırdı, çoğu Arapça dahi bilmezdi. Mamafih, Yavuz Selim'in karşısına çıkan Sultan Kansu; Arapça, Türkçe ve Farsça şiir yazacak kadar bilgili bir hükümdardı.
Memluklar, Ortadoğu'da Haçlıları ve Moğolları durduracak kadar dövüşken bir askeri güçtü fakat bu defa gelen ve kısa zamanda Sultan Kansu ve etrafındakileri tarumar edip bugünkü Suriye, Lübnan, Filistin'i bir hamlede ele geçiren kuvvet; ateşli silahlar ve top kullanan rönesans tipi bir orduydu.

Açık ki Mısır'ı fethetmek için 1517 kışında Sina Çölünü geçen Yavuz Selim Han; 400 sene sonra aynı yerde orduyu kum fırtınaları içinde ve kanal cephesinde telef eden Cemal Paşa'dan çok daha başarılıdır. Dahiler her daim dahidir.

1517'de Memlukların başkenti Osmanlı'nın eline geçti. Osmanlılar, Türk ve Çerkez asıllı Memluk beylerini yerinde bıraktı. Tabii ki Mısır'a fevkalade yetkili bir beylerbeyi, bir başdefterdar ve kadı tayin ediliyordu. Mısır'ın kadıları ayrı bir kariyere bağlıydı. Roma İmparatorluğunun pirinç ve buğdayı nasıl Mısır'dan geliyorsa, Osmanlı başkenti de oradan besleniyordu. İstanbul Limanı'nın ağzındaki, rengine hâlâ hayran olduğumuz Mısır Çarşısı bunu açıklar. Türk ve Çerkez komutanlar, Kopt maliye memurları, her Allah'ın günü Balkanlardan gelen Bosnalı ve Arnavut asker ve esnaf sayesinde Mısır rengârenk gelişti.

Mısır'ın gelirleri padişahın "cib-i humayun'u" yani cep harçlığıydı. Kuşkusuz devletin zaruri masrafları için buradan borç alman paraların, tarihçi Yılmaz Öztuna'nın tabiriyle padişaha geri verildiği de görülmemiştir.

Uzun bir süre Kahire ve Mısır İskenderiye'si kendinden evvelki Memluk eserleriyle rekabet edercesine Osmanlı asarıyla donatıldı. Ama Mısır’ın piramitlerini ve ardındaki medeniyeti ne Batı dünyası ne de Osmanlı biliyordu. O piramitleri ve Mısır'ın kadim medeniyetini, meraklı gözleriyle gören dahi seyyah Evliya Çelebi ele aldı. Mısır'ı sevmişti. Uzun zaman orada yaşadı. Hatta bazı tarihçilere göre orada öldü ve defnedildi.

XVII. yüzyıl Kahire'sini ve Mısır'ını onun kadar renkli tasvir eden yoktur.

Mısır, M.Ö. IV. asırdan beri kozmopolit nüfuslu bir ülkedir. Mehmet Ali Paşa ve halefleri bu ülkeyi o karışık nüfusla Türkler, Çerkezler, Fransız

subaylar, Avrupalı müşavirler, Balkanlardan akıp gelen kadrolar, Müslüman ve Arap aydınlarla yönettiler. Mehmet Ali'nin isyanı ve modernleşme denemesi, Osmanlı Tanzimatı'nı da ateşleyen olaylardandır. Nihayet Mehmet Ali

Paşanın ve ardıllarının elde ettikleri irsi valilik sonunda, Mısır'ın İngiliz işgaline kadar yürüyen olaylara sebep oldu.

Ama bir yerde okul bilgilerimizi silkeleyelim. Mısır'ın Osmanlı hanedanı ve Türkiye ile hukuki bağları da devam etmiştir. Mısır'ın üst tabakası Türkçe konuşup okuyordu. Sade Türkçe değil, Farsçaya tercümeler yapılıyordu ve en iyi şekilde basılıyordu. Eğitimde Türkçe önemliydi. Mısır aslında Ortadoğulu kültürlerin toptan batılılaşmasına adım atmıştı.

Osmanlı Mısır'ı muammasını çözen pek az eser kaleme alınmıştır. Seneler önceki Stanford Shaw'un "Egypt Under Ottoman Rule/Osmanlı Yönetiminde Mısır" uzun zaman aşılamadı. Mehmet Ali Paşa için yazılan kitaplar ise Afaf Lütfi el Sayyid Marsot'un 1984'te Cambridge Üniversitesinde basılan "Egypt in the Reign of Mohammed Ali/Muhammed Ali İdaresinde Mısır" kitabı ise Arap dünyasındaki umumi eğilim, yani Türkçe kaynak okumama nedeniyle eksiktir. Bu nedenle de İsrailli Ehud Toledano'nun aynı dönemlere değinen; "State and Society in the 19th Century Egypt/XIX. Yüzyıl Mısır'ında Devlet ve Cemiyet" adlı eseri Türkçe kaynaklan kullandığından daha açıktır.

Burada bir soru akla geliyor. Peki Türk tarihçiler ne yaptılar?

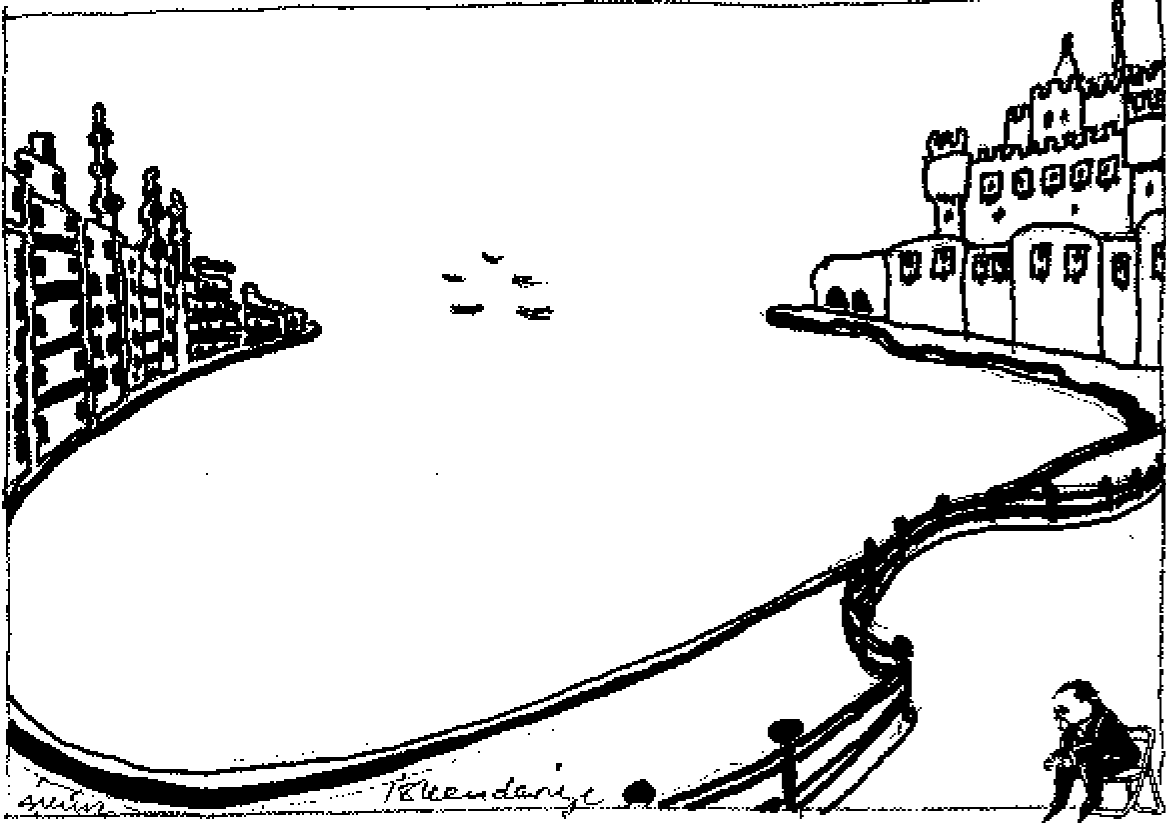
Prof. Ekmeleddin Ihsanoğlu, Mısır'da yetişen bir Türk gencidir. Arapçası ve Türkçesi mükemmeldir. Osmanlı kültürüne vakıftır. Yakınlarda çıkardığı "Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları" başlıklı eser İRCICA yayınları arasında basıldı. Uzun ve etraflı bir bibliyografik taramanın mahsulüdür. Birinci ve 246'ncı sayfalar arasındaki metin XIX. asır Mısır tarihinin cemiyet ve kültür yapısını tasvir eden, gördüğüm kadarıyla en iyi çalışmadır. Üst tarafı eşsiz bir bibliyografya taramasıdır. Tabii XIX. asrın ünlü Bulak Matbaası başta olmak üzere, Mısır'daki Türkçe kitap basımı mükemmeldi. Burada Farsça eserler de aynı mükemmellikte basılıyordu ve üç doğu dili arasındaki tercümelere, diğer doğu dillerinden yapılan tercümeler ve asıl batı edebiyatından yapılanları ilave etmeliyiz. îhsanoğlu

burada çok teferruatlı ve kalabalık bir liste veriyor. Üstüne bir de Jön Türklerin Mısır'daki muhalif basınının ürünlerini ilave ediyor. Bu çok ilginç bir katkı. Özellikle kitabın bu ikinci kısmı sahife sahife incelenirse, düşünce ve araştırma dünyamıza ne kadar yön verecek bir eserle karşı karşıya olduğumuz anlaşılır.

Bu tip çalışmalarla doğu milletlerinin yakın tarihi daha iyi anlaşılır. Eseri kaleme alan yazar Prof. İhsanoğlu'na ve varsa yardımcılarına ancak teşekkür edilir.

İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİ

İskenderiye, Helenizm devri dediğimiz .büyük fatih İskender'in Mısır'ı fethi ile eski küçük yerleşmeleri birleştirerek kurduğu büyük şehirdir. Coğrafi konumunun uygunluğundan dolayı çabucak büyümüştür. Sakinleri eski Mısır halkı olan Kobtlardan (Kıpti) çok, buraya yerleşen Yunanlılar, artık Filistin'i terk etmeye başlayan Yahudiler, doğunun Lübnanlı, Suriyeli çeşitli diller konuşan halklarıdır. Burada değişik diller kadar dinler de vardı. Mesela, Eski Mısır'ın İsis tapınaklarına başkaları da devam ediyor ama aynı zamanda bu başkalarının dinleri de Mısır dinini etkiliyordu. Roma döneminde bu karışım daha da yoğunlaştı.

Eski Yunanlıların, yani Atmalıların ve diğerlerinin böyle geniş kütüphaneler kurmadığı biliniyor. Açıktır ki, İskenderiye Kütüphanesi eski çağların en eski kütüphanesiydi ama kütüphaneciliğin başlangıcı değildi. Babilli kralların arşiv kütüphaneleri sadece kendi dillerinde değil, Sümerce metinler de içerir. Bu ayrı dili öğrenmiş ve metinleri kopya etmişlerdir. Aryan bir dil konuşan Hititler dahi Akatça ve Sümerce metinleri tanırlardı. Bu sayede Gılgamış ve Tufan efsanelerinin kopyalarına çok geniş bir sahada rastlanıyor.

İskenderiye Kütüphanesi efsanesi ünlü Austen Layard'ın yaptığı Ninova kazılarıyla epey darbe yedi. Asuri imparatoru Asurbanipal'ın muhteşem kütüphanesi ortaya çıkmıştı. Zamanla bizim Şanlıurfa civarında Sultantepe kazılarında olduğu gibi benzer çapta küçük kütüphaneler bulundu.

Fakat şurası bir gerçek ki, Önasya medeniyetlerine ait kütüphaneler bir geçiştir. İskenderiye antik Yunan edebiyatı, felsefe ve bilimine ait eserlerin kopyalarını ve o ortamda yazılan birtakım eserleri papirüs gibi dayanıklı bir madde sayesinde koruyabilmiştir. Bir müddet sonra Bergama'daki parşömen

eserler kütüphanesi ile Efes ve Atina'daki Hadriyanüs kitaplıkları bu kütüphane ile mukayese edilemez. Eser sayısı 100 binler ile ölçülüyordu. İskenderiye'de kaybolan birçok eser sonraki asırlarda nakil ve kaynak göndermelerle tanındı. Mesela Ayasofya'nın kubbe inşasındaki hesaplamaları onun ünlü iki mimarından biri olan Antemios'un İskenderiye Kitaplığındaki bazı eserleri zikrederek yaptığı anlaşılıyor.

İskenderiye'de başta Tevrat olmak üzere Ibrancadan yapılan çeviriler vardı ve mesela Mısırlı rahip Manetho'nun eski Mısır hiyeroglif metinlerine dayanarak yazdığı Yunanca Mısır tarihi vardı. İlim dünyasının hayıflanmasına ve tembel talebelerin memnuniyetine neden olacak biçimde bu ünlü kütüphanenin zaman içinde yok olan eserlerinin fragmanları, yani bazı parçaları ve o eserlere yapılan göndermeler ve çok ünlülerinin kopyaları bizi halen meşgul etmeye yetiyor. Bilgimiz oradan geliyor. V. ve VI. asırlarda bunların Aramca, yani bugün Süryanice dediğimiz dile yapılan çevirileri ve IX. ve X. asırlarda Arapçaya yapılan çevirileriyle bu miras önemli ölçüde korunmuştur.

Kütüphane, Julius Caesar'ın İskenderiye'ye çıkarken yaptığı savaş ve çıkan yangında ilk darbeyi yemiştir. Sonraki asırlarda muhalif Hıristiyan fırkalann savaşı ve bağnazlığı kütüphanenin eserlerine kasıtlı bir tahrip rüzgarıyla felaketi tamamlamıştır. V-VI. yüzyıllarda eski Helen mirası oldukça zedelendi; yani VII. asırdaki İslam fütuhatına gelinceye kadar ortada kütüphane falan kalmamıştı.

Uygarlığın dolaşımı, kütüphanelerin akıbeti ile paraleldir. Kim bilir bugünün Paris Milli Kütüphanesi veya Harvard Kütüphanesi ne olacak? Bunların bazılarına şimdiden eser girişi aksamaya başlamıştır. İskenderiye büyük kütüphaneydi. Yetiştirdiği büyük alimler içinde Kraliçe Kleopatra da vardı. Bugün insanlık mazideki o ihtişamı diriltmek istiyor. İskenderiye Kütüphanesi büyük alayişle yeniden kuruldu. Ama acaba dirilip gelişebilecek mi?

BAHREYN

Bahreynliler, denizci ve tüccar geleneğinden dolayı geniş görüşlü bir halk. Ama bu keyfiyet iktisadi değil, kültürel. Nitekim kilise, Hindu ve Budist mabetlerin inşasına izin verecek kadar dinlere ve yabancı dillere açık olan bu ülkede milli gelirin bölüşümündeki eşitsizlik önlenemiyor ve gene bu yüzden ülkede bir gerilim var. Bu temel çatışmalar sırf Bahreyn'in değil, Ortadoğu'nun hayatını ne derece değiştirecek? Bunun cevabını vermek kolay değil. En önemlisi de artan nüfusun yarattığı arazi ve konut ihtiyacı. Sığ denizi doldurarak arazi kazanmak, cingöz bir tedbir gibi görünüyor. Hükümet, Fransız ve Hollandalıların birtakım işbilir şirketlerine angaje etmiş; özellikle Hollandalılar, Bahreyn'in sığ denizini kazık çakarak doldurmakla mühendislik harikası yaratıyorlarmış gibi bir de böbürleniyorlar.

Dışarıda pek çevreci geçinen memleketler, dünyanın öbür köşelerinde öyle değiller. Hollanda ve Japonya bunların başında gelir. Kiyotolarını süsleyen ama Amazon'daki yağmur ormanlarını kazıyan Japonların yanında, Hollandalılar da Bahreyn'in su ve istiridye kaynaklarını tüketen sözde çevreciler... Kıyıların dolması yüzünden denize alttan alta karışan tatlı su kaynakları da tıkanıyor. Ve bu su kaynaklarına muhtaç istiridye yatakları yok oldukça da ünlü Bahreyn incileri tarihe karışıyor.

Banuş denen beyaz yelkenli balıkçı tekneleri denize açılmadıkça ve inci avcıları geçim kaynaklarının kuruduğunu gördükçe herkesin onlarla birlikte içinin kan ağlaması gerekir ama nerede? Üçüncü dünya ülkesi, sırf maddeten değil, zevk bakımından da fakir ülkedir. Nebi Salih'teki sık hurma ağaçlarının meydana getirdiği vahalar; o vahalardaki tatlı su göletlerinde rengarenk balıklarla yüzme öğrenen çocuklar (1970'lerde dahi bu böyleydi) artık kurumuş, beli bükülmüş, sararmış otlarla dolu arsalarda oyun oynuyorlar dahi diyemeyeceğim; çünkü yakında hepsinin yerine bina dikilecek.

Kuruyan ve düşen eski sık ağaç gövdelerinin yerinde Theokratos ve Pilinius'un tarif ettiği zümrüt misali cennet Bahreyn'i aramıyoruz. 20 yıl evvelki Bahreyn'in bile kaybolduğunu herkes biliyor. Denizden arazi ve

para kazanmak pek tatlı. Ama ağızları tıkanan tatlı su kaynakları denize kavuşamadıkça, onları bekleyen istiridye kaynakları kayboldukça, ne eski inciler ne de balıklar bulunur. İnci avcılığı, hemen hemen tarihe mal olmuş işkollarından. Banuşlar, konvoy halinde beyaz yelkenleriyle lacivert denizin üzerinde süzüldüklerinde balıksız sularda boşuna aranan martıları hatırlatıyor. Sualtı kaynakları kurumaya başlamış.

Vahalarıyla ünlü yemyeşil Bahreyn; Sümer mitolojisinden beri ölümsüz insanların bereketli Enki ülkesi diye bilinen Bahreyn kuruyor. Boyunları kopan palmiyelerin devrilen gövdeleri yerini beyaz dikintilere (Bina karşılığı kullanılan bu Azeri sözcük mimari üslubun tatsızlığını da belirtiyor sanırım) terk ediyor. Üçüncü dünyanın tarifi ne fakirlik ne endüstrinin gelişmemişliğidir. Üçüncü dünya yarını düşünmeyen toplumlardan oluşur.

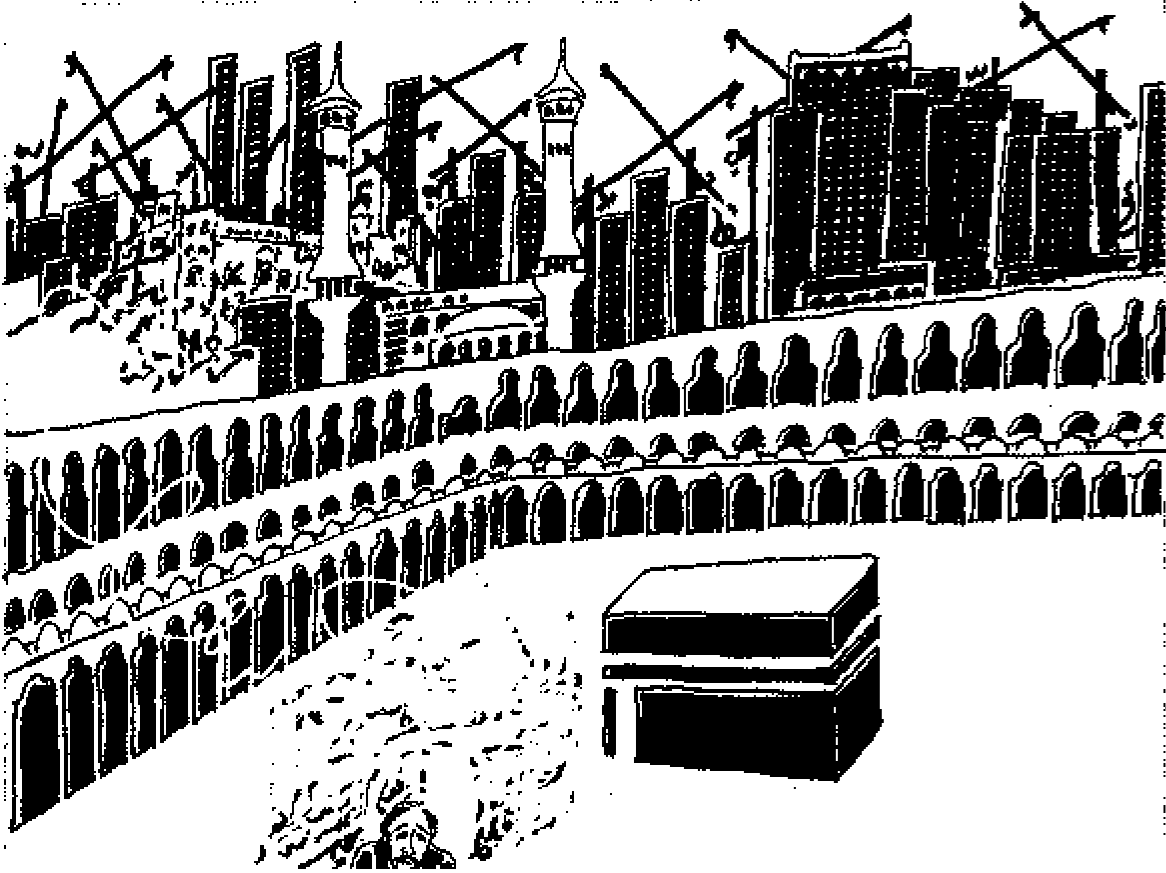
Bahreyn inanılmaz güzellikteki uzmanca hazırlanmış müzelerin ülkesi; Beyt'ül Kuran bizi imrendirecek bir yazma eserler koleksiyonu. Beyt'ül Kuran müdürüyle konuşuyorum. Müzesine aşık. Literatürden haberi var. Etnografya, arkeoloji ve yakın çağları içeren Bahreyn Milli Müzesi'ndeki tertibe ve zenginliğe ve pedagojik yöntem üstünlüğüne hayran olmamak mümkün değil. Bahreynliler hiç şüphesiz Mısır'ın müzelerindeki dağınıklık ve çapaçullukla; Türkiye taşrasındaki fakir müzelerin çok ötesine geçmişler. Bahreyn kütüphaneleri nefis ama gel gör ki Batı Avrupa'yı bile kıskandıracak bu kültürel gelişim nadide bir tabiatı tahrip etmek isteyen maddiyatçılığı önleyemiyor.

İnsanlar ananelerine çok düşkünler ve çok kişinin sandığının aksine modernlikle geleneği de çok iyi bağdaştırıyorlar. Giyim kuşamda, günlük hayatta gıpta edilecek bir armoni var. Ama torunlar maddi kazanç için dedelerinin yüzdüğü suların, gölgesinde serinlediği vahaların yok olmasına üstelik "ortalığın tadı kaçtı" diye şikayet ede ede göz yumuyorlar. Birkaç asır önceki Bahreyn'in haritası değişmiş. Vah vah deniyor ama hayata devam ediliyor. Acaba bu manzara sırf oraya mı özgü?

OSMANLI MİRASINI YOK ETMEK

Mekke-i Mükerreme'de Kabe'nin yanındaki Kale-i Ecyad denen Osmanlı kalesi nihayet yıktırılmış. Senelerden beri yıkıldı yıkılacak telaşı gidiyordu. Buldozerlerle yıkılmış, kalenin tozu Kabe-i Muazzama'yı dahi örtmüş. Bu

yapı, etraftan yükselen gökdelenler arasında plajdaki bir kumdan kale gibi kalmıştı zaten. Şimdi kalenin süpürüldüğü mütevazı tepenin yanındaki Bülbül Dağı'nın 80 metrelik yükseltisini de tıraşlayıp,

bir gökdelen otel daha yapacaklarmış. Suudi prens grupları kendi aralarındaki kim nereyi kapacak kavgasını bitirmişler ve yabancı bir şirket de oteli dikecek gibi görünüyor. Hicaz'a Müslüman olmayan güya giremiyor, ama sermayenin her çeşidi giriyor.

Suudiler acayip bir güruhtur. Mekke'de bir hacı, İslamiyet'in doğduğu muhiti ve coğrafyayı boşuna aramasın, Hz. Muhammed devrinden hiçbir iz kalmadı. En son Hz. Hatice'nin mezarını ortadan kaldırdılar. Sorunca "biz mezara taptırmayız" diyenler Vahhabi inançlarına sığınıyorlar. Ama yıkılan yerin üstüne hemen Batı'nın büyük otelcilerinden gelen sermaye ile büyük oteller dikiliyor. Beytullah gökdelenlerin arasında kalmış; tepeden bakan o otellerde ne oluyor kim bilir... Sermaye açlığının yanında bir Osmanlı

düşmanlığı da var. Bütün iptidai zihniyetler gibi, insanın zamanları kapsayan oluşumundan, tarihi bina yıkımı yoluyla koparız sanıyorlar.

Libya'da, Suriye'de benzer yıkımlar var. Başka yerlerde ihmal rol oynuyor. Yunanistan'da bilinçli bir yıkım var, Bulgaristan'da vardı, artık durduruldu. Hollandalı Osmanlı tarihçisi Machiel Kiel'in onlarca yıldır yaptığı tespit ve envanterler bu acı gerçeği ortaya koyuyor. Yakın zamanların beş asrını zihinlerden kazımak isteyenler boşuna çabalıyor; zira yıkılan binalarla o anılar, beş asrın bıraktığı iyi ve kötü alışkanlıklar, adetler, yemekler, giyim kuşam ve binlerce kelime de birlikte yok olmaz... Suudi yönetiminin ve benzerlerinin tarih zihniyeti bu gerçeği kavramaya yetmiyor.

Çağdaş Yunanistan'da da istisna teşkil eden aydınların dışında politikacı ve seçmenler aynı paralelde. Bu ülkelerin, Kanuni'ye Zigetvar'da heykel diken Macaristan'ın fikri düzeyine çıkmaları için asırlar ister. Avrupa Birliği üyeliğinin avantajlarıyla gelen şık hayat ve petro-dolar zenginliği, kültür ve bilinç değiştirmeye yetmiyor. Ama Osmanlı'nın anavatanındaki bizlerin tarih bilinç ve saygısı da daha farklı düzeyde değil. Tarihi mezarlıklarımızın haline bakın; İstanbul'un mescitleri, hamamları ne halde... Bunlara bakanlar bizim Bizans eserlerine bilinçli düşmanlık beslediğimizi söylemesinler; gerçi surların tamirine dahi karşı çıkan bazı ilginç kimseler var ama Bizans eserleri de umumi ihmalin kurbanı... Turizm geliri olmasa Süleymaniye ve Sultanahmet ne durumda bırakılırdı, düşünmek istemiyorum.

Bu son olayda Dışişleri Bakanlığımız sorumlulardan biridir. Başka bir bakanlık ya da kurumun dış gelişmeleri takip ve müdahale yetkisi olamayacağı açıktır. Devlet-i aliye'nin herhalde Suudi takımını ürkütecek yaptırımları olmalıydı. Daha önce de Kanuni Sultan Süleyman'ın vakıf eserlerini, Sinan'ın yadigarını yıktılar. Şimdi de II. Abdülhamid devrinden kalma revakları ortadan kaldırmak istiyorlar... Beytullah'ın etrafı zevksiz bir yapılar manzumesine dönüştürüldü. Bu işin peşine düşmeyi, dindarlık sayıyoruz herhalde. Ne alakası var; tarih bilincinden, kültürel bilinçten söz ediyoruz. Daha yetmiş sene evvel dedelerimizin askerlik yaptığı, anneannemizin memur karısı olarak çile doldurduğu yerleri sonradan görme zihniyetin ellerine bırakamayız. Ama bazen bizim de, Suudiler'den farklı bir yanımız var mı diye sormak lazım.

ADI YEMEN'DİR

Osmanlı'nın sınır vilayetlerindeki sıkıntılarını yaşatan iki türkü herkesin malumudur. Birisi Estergon ile ilgili olanı; satvet devrinin bu ünlü kalesi elan hafızamızda...

İkincisi, yani "Havada Bulut Yok" Hint Okyanusunun Kızıldeniz ağzını kontrolden vazgeçemeyen bir eski imparatorluğun çilesini yansıtır.

Havada bulut yok, bu ne dumandır Mahlada ölüm yok, bu ne figandır Adı Yemen’dir, gülü çemendir Giden gelmiyor, acep nedendir

Osmanlı'yı uğraştıran Yemen aşiretleri 20 milyon nüfuslu bu ülkede elan iktidar için en büyük sorun. Milli gelir ortalaması 900 dolara yaklaşan Yemenin bazı yönleri vah vah dedirtecek cinsten, bazı yönleri ise iç açıcı. Tabiat gibi şehirlerde de özgün bir güzellik var ve burada çirkinliği ananenin sağlamlığı önlüyor. Yemenli için ananeye sadakat hayatın her safhasında bir düstur; şehrin güzel yerinde ayda 150 dolara güzel bir daire kiralarsınız, kira gelirinin düşüklüğü camların vitray ve duvardaki alçı süslemelerin zarafetle yapılmasına mani değil. Başkent San’a’nın "Bab-ı Yemen" denen eski kesimi, UNESCO koruması altına alınmadan önce de zaten korunmuş.

Yemen'in nüfusu 20 milyon, yüzölçümü 500 bin kilometre kare kadar, ekili araziden daha kıymetli bir unsur yok; hangi araziyi alsanız alıcısının yanında hesaba katmadığınız başka mal sahipleri ortaya çıkıyor ve mahkemelik oluyorsunuz. İnsanlar bellerinde taşıdıkları güzel canbiyeleri insan öldürmekte kullanmıyor. Bütün hatunlar peçeli olmasına rağmen, namus cinayetleri ne bizdeki ne de Girit adasındaki kadar yüksek oranda. Cinayet arazi için işleniyor.

Dünyanın en nadide bitkileri ve ilginç ağaçları Yemende. Sedir denen ve galiba vücudu ve dişi temizleyen misvakın da çıkarıldığı ağaçlar, çöl bitkileri ve mango, muz, karpuz, narenciye türlerinin rekabet edemeyeceği kadar pahalıya satılan ürün ise "kat" yaprağı.

Öğle saatlerinden itibaren bütün adamların yanakları şişkin; böylelerine "mehazin" yani depocu diyorlar. Kat yaprağının karaciğerde yarattığı tahribattan olacak, nar suyu tüketimi de onunla paralel gidiyor ve ardından da çok şekerli tatlı ve helva... Resmi rakamların ifade ettiği milli gelir ortalamasına inanmak mümkün değil; çünkü bir torba katın fiyatı üç dolardan başlayıp 100-150 dolara kadar çıkıyormuş. Öğleden sonra altı-yedi saat kat çiğnemek, arkadaşsız olmuyor. Büyük tüccarlarla ahbaplık edeyim derken, bir Rus sefiri kat çiğnemeye alışmış ve votkayla karıştırınca işin tadını kaçırmış. Çiğneyince nasıl bir keyfe ulaşıldığını ben bilemem ama şuurun kaybolmadığı açık, güya alışkanlık da yapmıyormuş; olabilir. Nitekim senelerini Amerika'da kat çiğnemeden geçiren Yemenli ülkesine döndüğünün ilk günü anasının köftesini özlemişçesine kat seansına oturuyor. Maziye göre bir değişiklik var, artık kat çiğneyerek iş yapmayı öğrenmişler. Dışarıda çalışıp dönen Yemenlinin ülkesinden vazgeçemeyeceğinin en iyi örneği İb şehri; bu şehir yurtdışında kazanılan paralarla zenginleşmiş.

Yemen sıcak, özellikle güneyi kışı değil baharı bile pek yaşamıyor. Güney ile kuzey 1990 anlaşması ile birleşti ama bu anlaşma kuzeyli aşiretlerin şimdiki cumhurbaşkanı Abdullah Salih'in örgütlemesi ve güneye kitleler halinde hücum etmeleriyle 1994'te gerçekleşti. Kısacası Gorbaçov'dan beri her yerde hadisesiz çekilen Sovyet tipi sosyalizm, Yemen'de ancak bir iç savaş ile çekildi.

Dünyada "Mesut Arabistan" veya "Yemen-i Saide" denen bu ülke kadar köylülerin zahmet çektiği yer azdır. Ama coğrafi konumu ve sabit iklimi de sakinlerine ihanet etmiyor. Ektiğin kadarını biçiyorsun. Mart-nisan ve ağustos ayı yağmurları tabiatı beslemeye yetiyor.

Yemen turizme henüz açılıyor ama ülkenin mimari birikimin etkisinden olacak; Sana'a'daki Mövenpick ve Taiz'deki Sofitel gibi oteller klasik Yemen mimarisinin modern yansımaları. Eskinin ortasında turistik bir garabet olarak durmaktan çok, o ülkenin tarihi ihtişamına hürmet ederek yükselen yapılar. Petrol gelirleri henüz ülkeyi yeterince canlandıracak safhadan uzak, sanayi yavaş kuruluyor. Ama ticarete yetenekli bir halk. Yemen'in Türkiye ile olan ticareti yıllık 200 milyon dolar hacminde. Bu hacimle Türkiye dördüncü sırada. Buna rağmen Çin, ABD, Almanya, Britanya gibi ülkelerin elçiliklerinde kalabalık uzman kadroları çalıştığı halde; Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nde Büyükelçi Türel Özkarol'un haklı olarak yakındığı gibi sadece iki memur var. Bazı halde Türk diplomatlarının zor hayatları olduğunu kabul etmek lazım.

Aden malum Yemen'in okyanus kapısı; Fil Burnunda okyanus sefası doyumsuz ama mevsiminde yapılmalı çünkü mart ayından itibaren sıcak ve rutubet dayanılmaz olur. Bir de bu güzel kıyıya çirkin bir Sheraton yapılmamış olsa. Güney Yemen'in bu eski başkenti ve Ingiltere'nin okyanus kıyısındaki ilk üssü, isminin tersiyle müsemma (!) bir yer çünkü Aden'in bahsedilen Aden cennetiyle alakası yok. Tepede bir Portekiz kalesi var. Aden Osmanlı'nın girmediği, yanaşıp civarında konakladığı bölge. Sonra yerel mimari yapıya uygun XIX. asrın İngiliz koloni idare binası ve antrepolar şehrin çekirdeğini oluşturuyor. Sovyetler Birliği ise kardeş sosyalist cumhuriyetin başkentine Moskova'da tersim edilen ve Orta Asya'dakilerle aynı birtakım çirkin lojmanlar inşa etmiş. Yalnız buranın rutubeti binaları yemiş, dökülüyorlar, İngilizlerin güzel ama cimrice yapılan binalarıyla, Sovyetler'in plansız ikramı birbirinin aksi. İmparatorlukların ne olduğu bıraktıkları mimari malzemeden anlaşılıyor.

Yemenin güneyindeki halk daha çok Şafii, orta ve kuzeydeki halk ise Şiiliğin Zeydi kolundan ama Zeydi imamlar hiç kimsenin pek beğenmediği ve hayırla yad etmediği bir tarihi dönem; İmam Yahya ve oğlu imam Ahmet iyilikle hatırlanmıyor. Görünüşte çarşaf çok yaygın ama kadınların idare ve

eğitimde geri konumda oldukları söylenemez. Aden yabancı okullarla dolu, Türk okulları ise San'a, Taiz ve Aden'de, ileri gelenlerin çocukları öğrenci, içlerinde ikisi çok ilginç; Küba büyükelçisinin çocukları da bu okullarda okuyor. Halk Cumhuriyeti zamanında Macaristan'ın Györ (Raab) şehrindeki Benedikten rahiplerin lisesini hatırladım; Komünist Parti yöneticilerinin en çok çocuk yolladıkları yerdi.

Aden'den Taiz'e gidiyoruz, ilginç doğası olan bir ülke bu Yemen; muz ve mango bahçelerinden hemen sonra bildiğimiz çöl başlıyor, cetvelle ayrılmış gibi, sonra yine bir yeşillik. Taiz yüksekte bir şehir, tepede Osmanlı'nın kalesi... Taiz'den Huş Dağına tırmanmak ise ilginç bir deneyim.

Burası Huş'tur Yolu yokuştur" .

Türk askerinin kan döktüğü ve en stratejik noktayı savunduğu Huş Kalesi bütün ihtişamıyla göğe yükseliyor. Rakım 3 bin metre, bundan sonra kuzeye doğru 2 bin metre yükseklikteki

Yemende ilerliyoruz. Yılda sadece iki ay yağmur alan, sıcak ama akşamları serin bir ülke, çöl ve çıplak tepelerin ortasında zümrüt gibi yeşillik ve başka yerde görülmeyen ağaç cinsleri; bunların en ilginci sadir denen, bildiğimiz sedir çamıyla ilgisi olmayan bir ağaç.

Yemen'in en ilginç renklerinden biri de Yemen Yahudiliği'dir... Bugün çok az Yahudi kaldı. İsrail Devleti kurulduğunda bu Yahudi topluluğu göç ettirmek için epey dil dökmüşler. Sonunda geleneğin büyük kuş motifine başvurulmuş. Uçaklara binenler içerde ocak yakıp, ekmek pişirmeye kalkışmışlar. Bu hikayeye bakıp da Yemen Yahudiliğini küçümsemeyin. İsrail'de aslına en yakın hoş İbranca telaffuzu onlardadır. Uzun zaman Yemenli spikerler kullanıldı. Bütün gümüş kaplama işleri onlar tarafından yürütülürdü. Şimdi Yemen'de gene aynı işi yapıyorlar.

Yemen Yahudiliği eski İbrani Kültürünü en iyi koruyan kesim. Dili kaybetmemişler. Ananeleri kaybetmemişler. Geçirdikleri zor zamanlarda da bizdeki Sabetay Sevi'ye benzer bazı Mesihler bile türemiş. Her halükarda hayatları ne İsrail'de ne Yemen'de kolay olmamalı. Ama renkli bir topluluk olduğunu hem İsrail'de hem Yemen'de cemaat kalıntılarında görüyoruz.

San'a'daki en büyük yapı Osmanlı'nın askeri kışlası, bugün müze olan vilayet konağı imparatorluğun kalıntıları... İmam Yahya'nın Dar'ül Hacar (Taş Ev) denen yazlık sarayı, onun bağımlı bir yönetici olduğunun göstergesi; küçük ama güzel.

XVIII. ve XIX. asırlarda Osmanlı eyaletlerinde böyle mahalli derebeyi ve hükümdarların küçük sarayları vardı. Lübnan'ın Dürzi emirlerinin Muhtara'daki konağı Beytuddin'deki sarayı Topkapı'nın taklididir. Yanya'daki Tepedelenli Ali Paşanın böyle bir sarayı vardı. Aden'in etrafında Kevkeban ve Tura gibi yazlık köyler hem mimari olarak hem de doğasıyla nefis.

Osmanlılar Yemen'i 1517'de Memluklardan devraldılar. Bu uzun cenge rağmen Hint Okyanusu kıyılarında Portekizliler'le baş edemediler. Yemen Kızıldeniz'i kontrol etti ve kullanılan liman da Hudeyde idi. Hudeyde'den San'a'ya sevk edilen askerin çilesini bilmek lazım. XVII. asırda aşiretlerin isyanı yüzünden Yemenin kontrolü kaybedildi fakat Kızıldeniz kıyıları elde tutuldu. 19'uncu yüzyılda ise Yemen'in kontrolü Mehmet Ali Paşanın ve Mısır'ın elindeydi. Ne var ki bu asırda İngiltere, Mısır gibi Yemen'i de işgal etmeye kalkınca, kıyamet koptu. Tam 70 yıl boyu yani 1918'de imparatorluğumuza veda edene kadar insanımızın kanını, canını, hâzinemizdeki altınlarımızı Yemene döktük.

Yemen Osmanlıya çok pahalıya mal olan imparatorluk sembolü bir beyaz fildir. Bugünün Yemenlileri Balkanların aksine Türkleri diş gıcırdatarak hatırlamıyor, sevecenlikle söz ediyorlar. Ticaret ve kültürel ilişkiler artıyor. Geceyarısmda uçakta seyahat eden işadamları arasında İstanbul'daki tespih imalathanesi için Yemene özgü taş ve ağaç arayan Feyzullah Bey adlı bir arkadaşa dahi rastladım.

Biz Yemen'i unutmamışız, Veysel Karani'yi onlardan daha çok anıyoruz. Yemen kahvesi dilimizde kalmış, Brezilya kahvesini tercih ediyoruz. İlk anda yadırgıyorsunuz ama alıp da pişirince ve kakule katmayınca dedelerimiz gibi Yemen kahvesini tekrar seveceğimize hiç şüphe yok.

YUNANİSTAN

GİRİT

“Halcyon günleri” sevimli bir kuşun adını taşıyor. Vatanı Girit olan bu kuşu tanrılar çok sevdikleri için yumurtlama ve kuluçka zamanı olan ocak ortalarında Girit’in havasını ısıtıyorlarmış. Bahar havasında Girit’te tarih tartışmak zevkli. Kapının dışına çıktığımızda Osmanlı devrinden kalma konaklar ve çeşmeler var. Her evin mimarisi Venedik ve Osmanlı sanatının izlerini taşıyor. Ama Girit’in eski özgün kültürü her şeyin üstünde tutuluyor diyebilir miyiz? Pek öyle değil...

Knossos kazılarında arkeologlar üst tabakayı tahrip etmeden onun altındaki katmanlara inecek ince arkeolojik teknikleri kullanmak için para talep ediyor. Bu pahalı teknikler olmadan Minos kültürünün (yani bütün dünyanın bildiği eski Girit’in) yattığı tabakalara kesit olarak inilemiyor. Aslında eski Minos kültürüne ne kadar ilgi duyulduğu tartışılır. O dönemin yazılı malzemesi bu katmanlarda olduğundan yeterli miktarda elde edilemeyince de yazının ve edebiyatın çözülme süreci gecikiyor.

Evliya Çelebi merhumun, "Ecine kavmi, Afrika’dan gelmişlerdir" diye bahsettiği Minoslular yani eski Girit kültürü, cin gibi bir seyyah olan Evliya Çelebi’nin gözünden kaçmadı. Muhtemelen eski Girit kültürününün eserlerini iyi gözlemiş ve amatör bir arkeolog gibi, iyi bildiği Mısır ülkesindeki eserleri bunlarla karşılaştırarak yukarıdaki hükme varmış. Evliya Çelebi’ye gülümseyelim ama kesinlikle eski Girit halkının ve kültürünün üzerindeki bunca tetkikten sonra, hâlâ birtakım yarım yamalak bilgiler var. Evliya Çelebi’nin bu cin üsluplu tarifinin zamanımızda pek geçildiği söylenemez. Bu Ecine Giritliler gerçekten nereden geldiler? Evliya’dan daha tutarlı bir bilgi sahibi değiliz.

Adada Türklere gösterilen muhabbetten geçilmiyor. Esnaf da devlet görevlileri de aynı sıcaklığı gösteriyor. Adaya gelen Atina Büyükelçimiz Sayın Alpogan’ı sadece yetkililer değil, Giritliler de candan selamlıyor. Demek ki dostluk ve düşmanlıkta baştaki politikacıların ve basının büyük rolü var.

Girit, Afrika'nın kapısı ama 1da Dağı güneyle kuzeyi ayırıyor. Afrika'yı seyreden güneydeki dar kıyı, sıcak ve verimsiz. Kuzeyde ise kıyıdan dağlara kadar bin bir çeşit bitki, meyve, otla kaplı; zeytinliklerden geçip çam ağaçlarına ulaşıyorsunuz. Ada güzel, iklimi hoş. Giritliler sert insanlar; yakın zamana kadar kan davaları bile görülüyordu. Namus cinayetleri elan sürüyormuş.

Osmanlı Giriminden kalan sadece çeşme, sebil, cami ve Kandiya'daki Mevlevi dergahı değil. Zaten bu eserleri Osmanlı taşrasının en iyi örneklerinden de sayamayız. Üstelik Girit, medresenin ve ulemanın etkisiyle değil; halk tipi dervişlerin sayesinde Müslüman olmuş. Gelip yerleştirilen Müslümanlar da anlaşılan Sünni takımdan çok, Bektaşilik ve Aleviliğe meyledenler. Mevlevihane bile adaya XIX. asrın ikinci yarısında, Manisa'daki mevlevilerin görevlendirilmesiyle taşınmış.

Girit, Ortodoks bir ada; kilisesi ise Atina'daki patrikhaneye değil, doğrudan İstanbul'daki patrikhaneye bağlı. Aynı keyfiyet Aynaroz ve Oniki Ada için de söz konusu. Avrupa'nın Afrika'ya uzantısı, uygarlıkların ve adetlerin de garip ama gerçekten garip bir kesişme ve yığılma noktası Girit... Giritliler misafirperver, sebze yemekleri nefis, içlerine kapanmış bir görünümleri var; ama ilk anda uysal ve canayakınlar. Bunlar kişisel özellikler değil, ada halkının kültürü; yaşam biçimi her yerde olduğu gibi nesilden nesile geçmiş.

Girit Üniversitesi'nin tarih bölümü her seferinde Osmanlı medeniyetinin bir sorununu ele alıp inceliyor. Üç yılda bir tertiplenen bu sempozyumların tebliğ ve tartışmaları mutlaka basılıyor. Bir sefer "Osmanlı Beylikleri", sonra Draç ve Selanik arası "Via Aegnetia" denen yolun Osmanlı dönemlerindeki durumu, sonra "zelzele" ve "sel ve yangın felaketleri", sonra "Kaptan Paşa ve ofisi" (Osmanlı büyük amirali Akdeniz adalarını idare ediyordu) ve de "Taşra Ayan ve Eşrafı", incelenen konular oldu.

Bu merkezi uzun yıllar yöneten Profesör Elizabeth Zahariadou seçkin bir Osmanlı tarihçisidir. Vesikaya ve delile titizlikle uyan, uyulmasını isteyen bir tarihçi. Yunanistan'a gerçek Osmanlı tetkiklerini getirdi. Bunda öğretici sabrı kadar sert hocalığının da payı olduğu söyleniyor, bu yanımız müşterek, biz sert hoca olmaksızın adam olmayız. Zahariadou, Ankara Üniversitesi'nin fahri doktoru. Müteveffa eşi Nikos Oikonomides de

geç Bizans dönemiyle uğraşan ünlü bir tarihçiydi. Zahariadou-Oikonomides çifti XTV. yüzyılı aydınlatan önyargısız tarihçilerin başında gelirler.

Girit çenginin kılıç kalkan muharebesi olmadığı anlaşılıyor. 1635'te bugünün sempatik limanı Hanya, Silahtar Yusuf Paşa tarafından alınmıştı. Hanya-Resmo Kandiya (Irakleon) 1660'ların başlarında ele geçti. Bu barok Venedik kalelerinin yapısı; kuşatmacıların XVII. asır için üstün bir teknikle savaştığını gösteriyor. Karşılarındaki savunmacılar da operet birlikleri değildi. Doğrusu Venedikli komutanın yiğitçe savaştığını Türk tarihçileri de belirtiyor. Girit'in imparatorluğa katılması da elden çıkması da kanlı olaylar sayesinde oldu.

Akdeniz'in en güzel adası, bugün barışın tadına varmış gibi. Ama mazideki renkliliğinden çok şey kaybettiği de, ülkemizdeki Girit muhacirlerine bakınca anlaşılıyor. Ahali mübadelesinden, nüfusun bir kısmını itelemekten kazançlı çıkan ülke yoktur. Gezin görün Girit'i, pişman olmazsınız!

ATİNA GÜNLÜĞÜ

Atina'da iki ülke komisyonları tarih dersi kitaplarının ıslahı için toplanıyor. Kurullarında tarih hocaları, eğitimciler ve diplomatlar var; diplomatların tarihçilere göre daha mutedil, üslup sahibi olduğunu söyleyebiliriz.

Ders kitaplarından karşılıklı düşmanca ifadeler ayıklanabilir, nitekim 20 yıl evvelki "vahşi Asyalı" vs. gibi deyimler çoktan yok oldu ama asıl ters düşünceleri yaratan kavramları temizlemek gerekir. Bu kavramlar yanlış bilgiye dayanıyor ve temizliği daha zor, çünkü insanlar iyi bildiğini zannettiği yanlışlarda çok ısrarla takılırlar. Mesela uzun tarihin yarattığı ve kilisenin de benimsediği Romalı demek olan "Rum" ismi, çağdaş Yunanistan'ı rahatsız ediyor; bunu Türklerin dış dünya yani diyaspora Helenlerini anavatandan ayırmak için yarattıkları bir tabir olarak görüyorlar. Bilgi yanlış, yorum ise tam bir abartma; biz Türklerin siyasi kullanım ve istismar için böyle terimler yaratacak kadar dilbilimsel birikimden uzak olduğumuzu bilmiyorlar!

Malum; "Yunan" kelimesi Batı Anadolu'nun klasikteki adı olan îonyalıdan gelir, bütün Şark milletleri ve İbraniler bu tabiri kullanırlar. O deyimi de

coğrafya olarak bugünkü Yunanistan'ı kapsamayacağı için istemiyorlar. Tabii o zaman, resmi Yunan çevrelerinde Batı Trakya halkına "Türk" değil de niçin "Müslüman" dendiğini anlamak zor. Acaba bunların dini kimlikleri nüfus kağıdına böyle geçse de konuştukları dile ne denecek?

Bu gergin noktaların dışında Yunanlılar artık Türklerin Avrupa Birliğine girmesini istiyorlar. Tabii ki sokaktaki adamından kahvehane aydınına kadar herkesin kendine göre aklı var;

"eski komünistler bile AB'ye giriyor, salın Öcalan'ı, siz de girin ne olur" gibisinden.

Atina rahatlamış; daha düzgün görünüyor. Oteller restore edilmiş, şehirde zenginliğin getirdiği bir değişiklik var, buna karşılık devlet müzelerinde önemli bir gelişme görülmüyor. Arkeoloji Müzesinde "müze rehber kitabı'nın tükendiğini söylüyorlar. Hatıra eşya reyonu bizimkinden hallice. Her seferinde bakarım, Atina Şehir Müzesi 10 yıldır yerinde sayıyor.

Bu müzenin Londra, Viyana gibi Avrupa başkentlerindeki müzelerle boy ölçüşecek hali yok. Ama ünlü bir ailenin kurduğu vakıf müze olan Benaki her gelişimde çarpıcı yeniliklerle karşıma çıkıyor. Müzeyi yönetenlerin yabancı dilleri ve alan bilgileri sokaktaki insandan, hatta ortalama aydından çok üstün. Benaki Müzesinin koleksiyonları zenginleşiyor, müzedeki eserler ve XVIII. ve XIX. yüzyıl Yunan tarihi üzerindeki neşriyat çeşitlenmiş. Küratör dediğimiz uzmanların bilgisi Avrupa müzeleri ile yarışır. Bunların ifadeleri doğrusu; "düşmanca ve yanlış ifadeleri ayıklama komisyonları"™ gerektirecek gibi değil, oldukça makul. Demek ki zenginlik ve gerçek eğitim düşmanca ifadeleri azaltıyor. Yarım yamalak eğitimle iş görenler ise her türlü düşmanlığı artırıyor.

Ziyaretçiler kendi haline bırakılmıyor, hele çocuk ve gençlik gruplarına mutlaka rehberlik yapılıyor. Beni Benaki Müzesinde asıl büyüleyen bölüm; Panthenon eteklerindeki "İslam eserleri şubesi" oldu. Duvara monte edilen ve Edirne Sarayına ait olduğu söylenen İznik çinisi mihrap, muhtelif müzelerdeki parçalar toplanarak yapılmış; Lizbon'daki Gülbengyan'dan Londra'daki Victorya ve Albert Müzesi'ne kadar. Doğrusu ne kızdım ne kıskandım; bu eseri gün ışığına çıkardığı için müzeyi tebrik etmek gerekir.

Malum İslam eserlerini kaçakçılar hoyratça yağmalayıp parça parça satıyorlar, bu gibi birleştirme gayretlerine ancak şapka çıkarılır.

Atina değişmiş. Avrupa Birliğinden ve olimpiyat oyunlarından gelen yardımların ötesinde; Dışişleri Bakanı Dora Bakoyani'nin estetik zevki de bunda rol oynuyor. Metro, havaalanı yolu, birtakım binaların restorasyonu malum. Parthenon'un etrafını çepeçevre saran ılık bahar güneşi altında tıpkı MÖ V. yüzyıl kırsal havası içinde dolanabileceğiniz taş bir yol yapılmış, buradan birtakım binaların temizlendiği açık. Acaba Süleymaniye'nin, Selimiye'nin, Kasımpaşa'da Piyale Paşa Camii'nin* etrafındaki mezbeleleri temizleyecekler nerede? İsteyince oluyormuş, demek ki Dora hanım Atina'daki şer kuvvetlerinden çekinmemiş, biz de çekinmeyelim.

Editörün Notu: Piyale Paşa Camii'nin etrafındaki kaçak yapı 3 Nisan 2007 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zatıba ekiplerince yıkılmıştır.

SELANİK

Bu yıl Atatürk'ün doğumunun 125. yılı. Büyük tarihi şahsiyetlerin 125. doğum veya Ölüm yıldönümleri özel olarak anılır. Zira tarihi muhasebe için uygun bir süredir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tam doğum günü ekseri eski Türklerinki gibi kesin değildir. Zira nüfus kayıtlarımız çok yakın zamanlara kadar, hatta bizim nesilde dahi, yıl olarak tutulur.

Aslına bakarsanız aileler de doğum tarihine dikkat etmez, pek az kişi dışında, özenle kaydetmezlerdi. Bu nedenle 19 Mayıs'ı doğum günü olarak seçmek; Atatürk'ün "Samsun'a çıkışla" anlamlı bir biçimde eşleştirilmesidir. "Niçin bir 19 Mayıs olmasın?" denmiştir. Biz burada 1881 yılında onun doğduğu şehrin o zamanki halini ve imparatorluğun benzer metropollerini ele alacağız.

II. Abdülhamid artık cülusunun altıncı yıldönümünü kutlamıştır. Baş düşman Rusya'da bu yıl Çar II. Aleksandr katledilmiştir ve kendisini izleyen III. Aleksandr muhafazakâr, fakat barışçı ve inşaatçı bir devir açmaktadır. Bu paralellik dolayısıyla II. Abdülhamid döneminde de barışçı ve demiryollarına, okullara önem veren bir dönem başlamıştır.

Bir müddet sonra hiç değilse bazı bölgelerdeki kırsal alanlarda önemli değişmeler başlayacaktır. Çukurova, Ege, Selanik civarında, Vardar Ovası, Haleb, Şam ve Basra'da önemli zirai ve teknik değişimler başladı. Demiryolları hayatı kolaylaştırdı; kolay asker nakli sayesinde asayiş güçlendi ve ürünler pazara ulaşıp para etmeye başladı. Yunan Savaşında Rumeli'deki birlikler ilk defa Anadolu buğdayıyla beslendiler.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul halen Osmanlı imparatorluğunun en büyük şehriydi ama Rumeli'den akıp gelen muhacirlere rağmen nüfus halen bir milyonun altındaydı. Trakya-Makedonya çizgisindeki ünlü liman Selanik, birkaç yüz binlik nüfusuyla İstanbul'dan daha müreffeh, altyapısı mükemmel bir şehirdi.

İzmir gelişiyordu, mahalli basının parlaklığı yanında, tiyatroları, resmi ve özel okulları inkişaf halindeydi. Bu şehirlerin dış dünyayla teması çok daha kolaydı. Ama asıl; Beyrut, Yafa ve Şam; Arabistan kıtasının gelişen şehirleriydi.

Sonraları imparatorluğu parçalayan ünlü projenin mimarı Mark Sykes, XX. yüzyıl başında Haleb ve Şam gibi şehirleri 510 yıl öncesine göre çok daha gelişmiş, altyapıları kurulmakta olan şehirler diye nitelendiyordu.

Buralarda Osmanlı eğitim kurumlan da misyoner kurumlara karşı, doğrusu kayda değer bir gelişme gösteriyordu. Örneğin Şam'da tıp fakültesi, Beyrut'ta hukuk fakültesi, Rumeli'de, Selanik'te hukuk fakültesi ve yine Konya'da da hukuk fakülteleri kurulmuştu.

Düzenli eğitimin verdikleri dışında gençliğin başka merakları hoş karşılanmazdı. Doğrusu sansür hayatın tadını kaçırmaktaydı ama Helenler, Bulgarlar, Araplar bu sansürden Türkler kadar çok etkilenmiyordu. Dışarıda basılan ulusal dillerdeki gazete ve kitaplar anında onların eline geçiyordu.

İmparatorluğun asıl unsuru olan Türkler ise irfanı kıraathanelerde, tekkelerde, arkadaş evlerindeki sohbet toplantılarında kulaktan kulağa yöntemiyle ediniyorlardı.

Atatürk'ün doğduğu Selanik buydu. Kıyıdaki beyaz kulenin bulunduğu yerdeki kafe ve lokantalarda toplananlar, iktisadi ve içtimai nazariyeleri ve

tarih bilgilerini sohbet üniversitelerinde ediniyorlardı. Ama şehrin hayatında edebi faaliyetin ve akımların yeri Türk unsur için her şehirde olduğundan daha yoğundu. Zaten şehirdeki mükemmel resmi eğitim kurumlan yanında sayıları artan özel eğitim kurumlarının varlığı da bunu gösteriyordu.

Makedonya'daki askeri okullar ise oldukça iyi eğitim veriyordu. Şehir kozmopolitti. Çeşitli diller ve dinler bir aradaydı. Tolerans ve dünyaya ilgiyi burada edinmek kolaydı.

Rumeli kökenli memurların Sicill-i Ahval dosyalarına bakıldığında, çoğunun Bulgarca ve Rumca tekemmül eder, Arnavut çayı biraz bilir gibi vasıflarla kaydedildiğini görürüz. Özellikle Selanik iyi bir öğretmendi ve insanlar bu şehirde İstanbul kadar bunalmaz, kolaylıkla dünyaya açılırlardı. Yaşam daha ucuzdu.

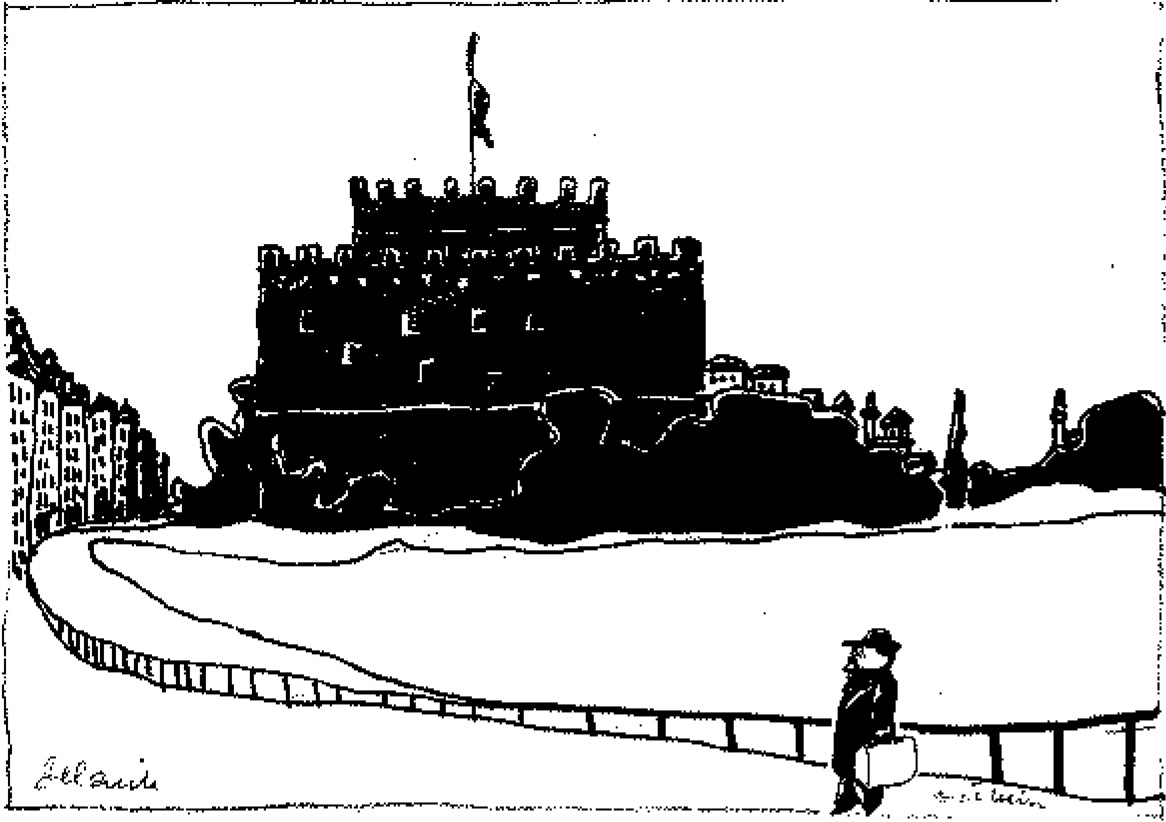
işte Mustafa Kemal'in doğup büyüdüğü ortam buydu; buralarda yetişen genç adamın kısa bir süre sonra Şam'da, Trablusgarp'ta erkenden olgunlaşacağını biliyoruz, imparatorluk son muhteşem neslini yetiştiriyordu.

SELANİK'TEN AYNAROZ'A

Selanik ve Aynaroz'da dolaşırken Osmanlı asırlarının derinliğini hissetmemek mümkün değil. Bu dünyayı birbirine bağlayan öyle çok unsur var ki...

Selanik, Trakya-Makedonya bölgesinin merkezi ve burada bir Trakya-Makedonya bakanlığı var. Osmanlı asırlarındaki büyük Selanik vilayeti valisinin oturduğu hükümet konağında bugün Trakya-Makedonya bakanlığı çalışıyor.

Birçok kişi Yunanistan'da yaşamak için Selanik'i Atina'ya tercih eder. Selanik ahalisinin çoğu Küçük Asya göçmenidir. Bu yüzden mutfağı daha iyidir; yabancıya ve birbirine karşı davranışları daha sıcak bir halktır denir. Geçen hafta Patrik Bartholomeos cenaplarının gezisine katıldım; hemen görülüyor ki Yunanistan'ın en dindar halkı da burada yaşıyor.

Küçük Asya muhacirlerinin yaşadığı bazı semtlere gidildi. Neapolis yani bildiğimiz Nevşehir'den gelenler ve Stravropulos yani Ege bölgesindeki eski Hamidiye, yani bugünkü ismiyle Muradiye'den gelen göçmenler... Ortodoks dünyasında Rusya, Yunanistan, Kıbns müstakil kiliseler; fakat ekümenik unvanını sadece Fener Patrik’i taşıyor.

Patrik Bartholomeos cenaplarını bin-iki bin kişilik kalabalıklar karşılıyor. Duygulandıncı manzaralar da var. Stavropulos'taki kilisenin bahçesine Muradiye'den getirilen toprak ve zeytin fidesi dikilmiş. Yanındaki mermer levhada Nâzım Hikmet'in Ege kıyılan üzerine bildiğimiz dizeleri Ritsos'un çevirisiyle yer alıyor.

Metropolit Barnabas da bir göçmen çocuğu; "Muhacirlik güç" diye konuşuyor. Zaman geçer, ilk andaki burukluk yerini yakın dostluğa da bırakabilir, mühim olan zamanın hekimliğindeki hazakat ve iyi niyettir. Türklerin solcu şairinin dizeleri etrafında Yunanlı metropolit de birleşebiliyor.

Selanik'ten Aynaroz'a yol alıyoruz. Halkidiki Yarımadası Ege'ye uzanan bir el gibi. Bu yer dünyanın en güzel köşelerinden biri.

Aynaroz manastırları, Halkidiki Yarımadasının güney ucundaki üç burundan birine dağılmış. Bir tür özerkliği olan bu bölgeye manastırlar cumhuriyeti deniyor ama dokunulmazlık ve kültürel özellik bir Vatikan statüsü ile karşılaştırılmasın. Daha çok Yunanistan'da kiliseye gösterilen bir saygının yarattığı bir statü var. Yunan devleti asayişi sağlıyor, vergi muafiyetleri var.

Osmanlı'nın "Aynaroz" diye telaffuz ettiği aslında "Agion Oros”; bölgedeki kadılar ve ulema ile birlikte Ortodoks din adamlarını da yerden yere çarpan ünlü tiyatro yazarımız Musahipzade Celal Bey'in "Aynaroz Kadısı" adlı komedisinden tanıdığımız bölge; fazla da tanıdığımızı zannetmiyorum.

Bir kere Aynaroz gerçekten mistik bir bölge. Halkidiki Yarımadasının bu ucunda 20'yi aşkın manastırda, 2 bine yakın keşiş ve din adamı yaşıyor. Tabii bölgede hiçbir rahibe manastırı yok ve kadınlar da giremiyor.

Yarımadanın en ucundaki 2400 metre yükseklikteki Agion Oros yani Mukaddes Dağ'da yıldıranlara karşı dayanması için metalden inşa edilen zirvedeki kiliseye yılda sadece bir kere 6 Ağustosta tırmanılarak ayin yapılıyor. Mistik ve zor bir hayat var.

Dünyadan çekilen keşişlerin yanında, sabahtan akşama çalışan tarım yapan, hayvan besleyen, ormancılıkla manastırların yaşamını sağlamaya çalışan rahipler var. Turizm ve bağışlar söylendiğine göre bu varlığın içinde çok da yer tutmuyor. Yalnız Avrupa Birliği asırlık manastırların hemen her birini restore etmeye başlamış.

Fakat asıl ilginç nokta; bütün bu manastırlar bölgesinin Atina'daki patrikhaneye değil doğrudan Fenerdeki ana patrikhaneye bağlı olması. Keza Girit ve Akdeniz adalanndaki Ortodoks kiliseler de öyle. Patrik Bartholomeos huşuyla karşılandı.

Hiç kuşkusuz Hıristiyanlık tarihindeki bir deyimle "Zelotlar" diye adlandırılan ve Patrik Bartholomeos'un Roma-Katolik kilisesi ile ilişkilerine karşı çıkan manastırlar da var. Ortodoks inanç bazı halde Katolik ve Protestanlığa o kadar karşı ki bizim gibi Müslümanlar bazen Ortodoks

manastırlarda daha sıcak bir kabul görebilir. Ama genelde misafirperver, derin ibadet eden ve çalışan bir zümre gördük.

Geçirdiğimiz cumartesi gecesinden sonra pazar sabahının erken saatlerinde izlediğim ayinde kilisenin korosu hüzzam makamında ilahiler okudu, muhteşemdi. Bir önceki hafta saba makamı tercih edilmiş.

Manastırların önemli kısmında Osmanlı padişahlarının bahşettiği imtiyaz ve muafiyet beratları saklanıyor. Balkanların ucundaki bu noktada Akdeniz'in mavi enginliği, gök kubbenin mavi sonsuzluğu içinde Osmanlı asırlarının derinliğini hissetmemek mümkün değil. Bu dünyayı birbirine bağlayan öyle çok unsur ve kurum var ki...

Aynaroz'da Patrik Bartholomeos cenaplarının bu makamdaki 15. yılı kutsandı. Kendisine uzun yıllar diliyoruz.

ARNAVUTLUK

Arnavutluk dışa açılacak deniyor; bu dışa açılma şayet yılda birkaç milyon turist, kıyılarda yüzlerce ve binlerce beton blok, ülkenin yüzeyini kaplayacak otoyollar, egzos dumanı, plastik uygarlığının getireceği yüz bin ton çöplük demekse, yalnız Arnavutlar değil herkes iki kere düşünmeli. Şehirlerde ve kırlarda kuş seslerini motor gürültüsü bastıracak, şimdilik Arnavutluk'ta en az bulunan nesneler yani plastik torba ve pet şişeler dağlara taşlara yığılacaksa, sokaklardan çöp diye meyve kabuğu, kağıt ve at gübresi yerine kimyasal atıklar süpürülecekse herkesin ayakkabısının tabanına çiklet yapışacaksa ülkeye yazık olur. Arnavutluk ülkesi sosyalizmin son mevzii mi bilemem ama, çevre kirliliğine karşı güzel doğanın ve doğası bozulmamış sıcakkanlı bir halkın son kalesi olduğu görülüyor. El değmeyen dağları, göl kıyıları ve arsız arsız turist kovalamayan, “efendi” diye betimleyeceğimiz bir halk. Arnavutluk halkı aslında dünyaya kapalı kalmış da değil... Apollonia harabelerinde Avlohya köylerinden gelen genç bir ziyaretçi grup nefis bir ezgiyi koro halde terennüm ediyorlar. “Bu ne” diye sorduğumda biri düzgün bir Fransızca ile açıklama yapıyor, beriki İtalyanca konuşuyor. Tirana’dan tanıştığım memur ve akademisyenlerin içinde beş altı dili kusursuz şakıyan polyglottların

sayısı bir hayli fazla. Gitmedikleri ülkeleri dili ve dişiyle tanımak Arnavutlara has marifetlerden olsa gerek.

Arnavutluk deyince Podgradets'deki tertemiz göl kenarına bloklar dikilmemiş Adriyatik kıyıları, çöplüksüz, pet şişesiz karayolu kenarı 1950'lerin Türkiye'sinde varolup da şimdi bulamadığımız manzaralar akla geliyor. Arnavutluk yeşilin son ülkesi aslında. Elbasan'daki bodur bacalı eski teknolojili kocaman demir çelik tesisleri, kentlerin etrafında rastladığımız kirli duvarlı fabrikaları da belirtmeliyiz. Ama Işkodra gölü üzerinde mavi sabah sisi salınırken, yeşilin tonu ve dumansız şehirler, bu ülkede çok tipik görünümler. Tirana'nın meydanında top oynayan gençler, çocuk arabası süren anneler, ortaya çıkan bir körüklü otobüsü, bir beygirin çektiği bir askerin sürdüğü orduya ait arabayı veyahut ağır hantal bir Çin kamyonunu, meydanda da ne işin var, tavrıyla baştan savıyorlar. Küçük çocuklarınızı hangi başkentin ana meydanında oynamaya bırakabilirsiniz? Tirana'da evet.

Arnavutlukta ekilebilir arazinin hemen hepsi ekilmiş, ekili olmayan noktalarda Arnavutluk'un sathını kaplayan ünlü beton koruganlar; Çin Seddi'ni andıran bir başka savunma çeşitlemesi. Savunma harcaması işte.. Tüketim çok mütevazi düzeyde. Dükkanlarda çok çeşit yok. Ama insanlar ikramcı ve cömert. Birinin elindeki bir sepet kiraza gözünüz kaymaya görsün mutlaka ikram ediyor. Cana yakın bir halk, her akşam tıklım tıklım dolan Tirana operasından çıkarken, pırpırlı elbiseli üç dört yaşlarındaki bir kız çocuğunun size gülümseyerek bale gösterisi yapması, meydandaki havuzun kenarına kümelenen gençlerin geçen yabancılara dostça ve zekice laf atmaları, yol sorduğunuz insandan kırk yıllık ahbapmış gibi ayrılmanız, size Balkanlarda ama Balkanların en kibar halkı arasında olduğunuzu hatırlatıyor. Sağda solda rastladığınız bir milletvekili, bir eski elçi mütevazi koşullar içinde.. Diğer sosyalist ülkelerin aksine Arnavutlukta büyük gelir farkları gerçekten yok. Parti bürokratlarının çocuklarının doldurduğu dansing, restoran vs. yok.

Tirana'nın meydanları, sokakları ve binalarının üslubuyla Arnavutluk, acılı tatlılı tarihini anımsatan bir şehir. Nüfus 250 bin kadar. Kentin ana alanı Iskenderbey (Georgi Kastiota) meydanında Enver Hoca heykeli, ama Iskenderbey'in heykelini ve görkemini gölgelemeden duruyor. 1930'larda

İtalya’nın bu şirin başkentte diktirdiği binalar, ki bunlar hemen Arnavut Şehitler Bulvarının iki yanında yer alan bakanlıklar ve otel ve Kral Zogu’ya verdiği rüşvetlerle Arnavutluğa sızması, büyükelçi Yakub Kadri Karaosmanoğlu’nun “Zoraki Diplomat” adlı anıları gibi başka hiçbir yerde bütün trajik boyutlarıyla anlatılmamıştır. Savaştan sonra Mussolini’yi matrağa alan çoktur ama o devirde Yakub Kadri kadar Tirana'nın sathındaki faşizmi yeren tahkir eden bir yazar zor bulunur. Arnavutluk’un yirmi bin şehidinin adını ve anısını taşıyan bu bulvarın iki yanında Stalin ve Lenin heykelleri var. Stalin, Arnavutluk’u Yugoslavya’ya karşı destekleyen lider olarak anılarda yaşıyor, isimleri ve resimleriyle...

Bulvarın bir kıyısında beyaz piramid biçimindeki anıt Enver Hoca Müzesi. Arnavutluk yakın tarihinin çok canlı belgelerle ve güzel bir düzenle sergilendiği bina. Bulvarın sonunda Tirana Üniversitesi yer alıyor. Bu bulvarı kesen caddenin özelliği 1950’lerden kalma binalarla bezenmiş olması. Çevredeki Edebiyat Fakültesi (Marcel Cachen Caddesindeki) de Arnavutluk’taki Sovyet Dostluk döneminin anılarından. Aslında Arnavutlar, Sovyetleri pek tanımaz, ama burada Rusça bilen ve bu edebiyata merakı olanlar başka hiçbir doğu Avrupa ülkesiyle karşılaştırılmayacak kadar yüksek bir oranda. Ruslardan kalanlar neo-rönesans stilindeki Petersburg/Leningrad tipi binalar. Tirana, Bükreş, Sofya, Belgrad, Ankara gibi Balkan başkentleri kategorisinden, Berat, Girokastro, Işkodra ise Arnavutluk ve Balkan şehirleri kategorilerinden Osmanlı mimarisinin daha doğrusu bin yıllık Balkanın taş işçiliğinin en güzel canlı örneklerini barındıran şehirler. Konumları, dantel gibi işlenen doğa ve taş yapılarıyla Tirana’dan çok daha başka bir havaları var ve Arnavutlar bu şehirlerde yaşıyor ve geleneği yaşatıyorlar. İşkodra’nın geçen yüzyılda ressam mimar Kalodremana tarafından düzenlenen bugünkü Enver Hoca Caddesi; bir zamanlar Iskodra tüccarının yaşadığı resim gibi bir cadde. Bu resim gibi cadde, hem ülkenin doğasını, hem küçük şehrin sıcaklığını hem de orta Avrupa barokunun esintilerini elan saklıyor.

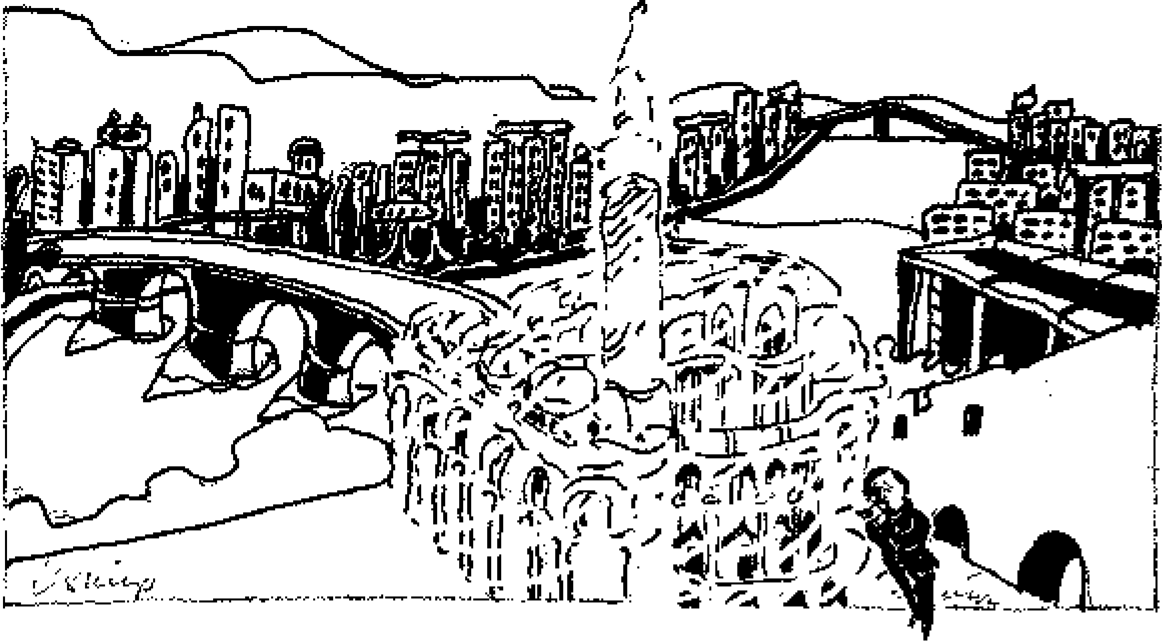
Balkan Başkenti Tirana’nın Avrupa ve dünya ile bütünleşmeye çalışan biçimciliği onlarda yok, ama Tirana'nın hem samimi hem ağır bürokrattan, bir yandan buram buram müzik ve ev sıcaklığı kokan, öte yandan mesafe koyan çelişkili havası da onun bir batı Avrupa değil Balkan başkenti olduğunu gösterir. Balkanların şehirleri, zamanları ve ideolojilerin ötesinde

aynı mayadan yoğrulmuş kardeş şehirlerdir. Tiran, Bükreş, Belgrad, Ankara, Sofya'nın kravatlı, soluk gözlüklü çehreleri arkasında bir Balkan mahallesinin sıcaklığı yatar. Selanik, İzmir, Antalya, Dubrovnik'in Akdenizliliği Marsilya ve Barselona'dan farklıdır. Saraybosna, Tırnova, Bursa, Berat, Kastorya, Konya; ben Balkanlıyım diyen soylu sıcak kentlerdir. İnsan hepsinde kendini evinde sanır ve hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar sokaklarındaki insanlarla hemşehridir. Bir köşedeki cami ile yan meydandaki kilise, kentin kenarındaki sinagog insana, çocukluğunda dedesiyle gittiği mabedin sıcaklığını verir. Pencerelerden sokağa aynı tip yemeklerin kokusu taşar, bir düğüne rastladığınızda akraba düğünü gibi rahatlıkla neşelenir birlikte eğlenirsiniz. Balkan şehirleri dış dünyanın maddi, manevi kirlenmesinden korundukça daha çok düşman çatlatacaklar.

Arnavutluk; başkenti, taşra kentleri ve köyleriyle bu dünyanın sevimli bir pazarı, aman dikkatlice ve kirletmeden gezin.

MAKEDONYA

Makedonya Bilimler Akademisinden gelen bir davetle "İkinci Binde Makedonya" semineri dolayısıyla 30 yıl sonra gene Üsküp'teyim. Herkes 2000 rakamının sihrine sığındı ve bir şeyler bekliyor; oysa 150 sene öncesine göre ne değişti, sorusunu ciddi olarak sormak gerekiyor. Gittiğim ülkenin nüfusu iki milyon, güzel ve bereketli. Bütün Osmanlı başkentini besleyen Vardar Ovası'nın başlangıcı. İki milyonun üçte biri başkentte yaşıyor. Pek iç açıcı bir durum olmasa gerek; çünkü bu başkent bu nüfusu ne kadar doyuruyor? Makedonya'da, Mareşal Tito'nun eşitleyici politikalar devrinden kalma mükemmel bir karayolu ağı var. Ama tarihten kalma başka sorunlar da var. Nüfusun okkalıca bir bölümü Müslüman Arnavut, hiç küçümsenmeyecek bir azınlık ise Türkler. Bu üç unsurun birbirine muhabbet duyduğunu söylemek iyimserlik olur. Arnavutlarla Makedonlar'ın kavgası malum; bu yetmezmiş gibi Manastır'm (Bitola) ortasında çeşitli Türk dükkanlarını yakan Makedonlar var.

Makedonlar’dan hazzetmeyen Türkler’in Arnavutlar’a bayıldığı söylenemez. Arnavutlar ise Türkler’in Müslümanlıkları dışında ayrı kimlik taşımalarına tahammül edemiyorlar. 1912’den sonra girilen dikenli yollardan sonra halen 1912’nin olumsuz şartları ortadan kalkmış gibi değil. Zamanın iyi bir hekim olmasını dilemek lazım.

Toplantıda Rusya İlimler Akademisi’nden Elena Guskova; Arnavutlar’ın son çatışmalardaki sorumluluğundan söz ediyor. Arnavutlar’ın salonda bulunacağını hesaba katmadan tebliğini hazırlamış herhalde; ama Makedon Akademisi bu sefer Arnavutluk’tan kalabalık bir heyet davet etmiş, hepsi Guskova’yı "propagandist ve kışkırtıcı" diye topa tutuyor. Kimse bu görüşler Guskova’nın demiyor, ülkesi Rusya, Balkanlar’ı karıştıran güç diye gözüküyor. Zavallı Rusya güçlü de olsa, güçsüz de olsa hep suçlu. İsveçli konuşmacı Makedonlar’a hitaben; "ABD’ye itibar etmeyin" diyor, Avrupacı bir söylem... Ancak havameydanına indirilen Alman askeri konvoylarına bakınca doğrusu bu gibi bilimsel (!) yaklaşımları ihtiyatlı karşılamak gerek. Balkanlar’da siyaset ve harb maalesef bilimsel toplantılarda daha hakimdir. Balkanlar’da Almanya’dan söz eden yok. Şu sıra herkes Almancı...

Almanca, Balkanlar’da bilinen ve aydınlar arasında elan tutulan bir dil. Almanya ise; yaşlı nüfuslu, üretim potansiyeli düşük bu dünyaya, hem

stratejik hem tarihi eğilimlere ilgi duyuyor. Tarihi diyorsak, Bismark sonrası tarihten söz ediyoruz. Çünkü Bismark, Balkanlar'dan "bir Pomeranya askerinin kemiklerine bile değmez" diye söz ederdi (Pomeranya askeri, en eğitimsiz ve ucuz donanımlı bölgesel devşirmelerdi). Bugün başka bir dünya oluşuyor. Almanya'nın Doğu Avrupa ve Balkanlar'a duyduğu ilgi ve açılımı; sadece Avrupalı ortaklarını değil, eski Almanya'nın dirilmesinden ve Doğululaşmaktan korkan Alman aydınlarını bile rahatsız ediyor.

Balkanlar bizim tarihimiz; Manastırın küçük bir Orta Avrupa kasabasmınkini andıran ana caddesi, Manastır halkının bugün bile Fransızca ve piyanoya düşkünlüğü oradaki askeri idadide okuyan genç Mustafa Kemal'in kültürel anlayışının nasıl şekillendiğini açıklıyor. Bu güzel ülkede yetmiş iki millet arasındaki gerilim; asayişi sağlayan bir kuvvetin burada niye beş buçuk asır tutunabildiğim gösteriyor.

Üsküp'ün çarşısı, minareleri, şehrin batı ucundaki Aziz Pantolomey Manastırı, Osmanlı kültür mirasının bir canlı resmini oluşturuyor; çarşıdaki şirin kahvehanelerden birinde ince belli bardaklardan içtiğimiz demli çay, tepedeki Mustafa Paşa Camii, yanındaki türbe; iki katlı evciğin üstündeki "İstanbul Oteli" tabelası bu dünyanın bizden kopmadığını, bizim de oralardan kopamayacağımızı gösterir. Bizans, Osmanlı, Arnavut, Hıristiyan Makedon, Torbeş (Müslüman Makedon) komşular, çay, kahve, börek, köfte... Kurşunlu Han, dükkanlar, özgün mezarlıklar... Balkanlı olmak için her şeye Almanya gibi postalla karışmak gerekmiyor; sadece Yahya Kemal'in hasretle terennüm ettiği bu dünyayı kavrayalım ve sevelim yeter...

BOSNA

1972 Haziranında, Saraybosna'da, Avusturya-Macaristan Veliahtı Franz Ferdinand'ı katleden ünlü suikastçı Prinkipo'nun adını taşıyan köprüde durmuş, şehri uzun uzun seyretmiştim. Dört asırlık Bosna, Fatih Sultan Mehmet'ten II. Abdülhamid Han'a, Berlin Kongresinden I. Dünya Savaşına renkli ve olaylı Bosna tarihi gözümün önünden geçmişti. Saraybosna şehrinin ve hepten Osmanlı Bosna'sının gerçek kurucusu Gazi Hüsrev Bey'dir; akıncı beylerinden Ferhat Bey ve II. Bayezıt Han'ın kızı Selçuk Sultanın oğludur. Yani padişah torunudur, Kanuni

Sultan Süleyman Han'ın halazadesi olur. Şehrin iktisadi hayatını da, etrafın güvenliğini de zabturabta alan büyük fahri Bosnalıdır.

Saraybosna'nın merkezi hiç şüphesiz Gazi Hüsrev Bey Camii ve etrafındaki medrese, han ve bedestenden oluşan külliyedir.

1910 yılının mayıs ayı sonunda İmparator Franz Josef bile şehre gelir gelmez burayı ziyaret etmiş ve artık Avusturya- Macaristan'ın ilk kalabalık Müslüman topluluğuyla burada görüşme ve onları onurlandırma gereğini duymuştu. Üstelik Gazi Hüsrev Bey, eski şehirlerin terk edilen, ara sıra lütfen uğranılan bir mahallesi değildir. Saraybosna halkı Ferhadiye denen cadde ve Gazi Hüsrev Bey külliyesinden günde bir- iki defa geçer. Buradaki dükkanlar AvusturyalIların uzattığı bölümle iç içedir. Gazi Hüsrev Bey Camii servileri, şadırvanı ile huzur dolu bir köşedir; bir yanıyla bizim artık kaybettiğimiz Bursa, Edirne, İstanbul'un Fatih, Aksaray semtidir.

Yugoslav tarihçiliği, Tito devrini tarihin sonu, mutluluk noktası diye yorumluyordu. Ama öyle olmadığı açıktı. Çarşı, pazar ve camileri gezerken

bir şeylerin kaynadığı görülüyordu.

Osmanlı İmparatorluğunun en renkli ama aynı zamanda da en Osmanlı eyaletiydi Bosna... Merkezi şehir Saraybosna, Bursa'nın ikiz kardeşi gibidir. Geçen asırlarda da yaşadıkları değişikliklere rağmen ikizlerin hayat yolculuğu gibi bu benzerlik bozulmadan sürdü. Şehrin merkezindeki camiler, çarşıdaki dükkan ve kahvehaneler, tepelerdeki konaklar ve mezarlıklar, Bosna halkının bugün bile devam ettiği dergahlar, özellikle bunlardan Halvetiye tekkesinde halen Fatih Sultan Mehmet Han'ın portresi asılıdır. Düzlükteki, Avusturya idaresinden kalma Bizantino-Mor denen şark üslubundaki idare binaları, okul ve imalathaneler; evet, bu XIX. asır manzarası dahi Bursa'nın aynı yüzyıldaki profiline çok benzer. Ve nihayet, Türkiye'nin de dahil olduğu bütün Balkanlar gibi II. Dünya Savaşı sonrası dönemin iğrenç binaları bu güzelliklerin üstüne kabus gibi çöker.

Evliya Çelebi, "Seyahatnamesinde; Bosna halkının nitelik ve güzelliklerini anlata anlata bitiremez. Bosna'nın doğası kadar insanlarının boyu bosu, yüz güzellikleri de dünyayı gezen seyyahı büyülemiştir. Bosna halkının kaç-göçten uzak yaşamı yanında tutucu adetlerini de tasvir eder. Mesela, evlenen gençler bekar arkadaşlarıyla ilişkiyi kesmek zorundaymış. Geçen asırlarda konuşulan ve Arap harfleriyle yazılan dil, o kadar Türkçe ve o veşileyle Arapça, Farsça deyim kazanmış ki adeta Boşnakça denilecek bir yapılanma başlamış ama dil Hırvatlarla Sırpların konuştuğunun aynısıdır. Ne var ki, aynı dil (lisan) aynı dil (gönül) demek değildir. Hele yaşama hükmeden zevk ve adetler, Bosna'ya • damgasını vuran mimari, öbürkülerden çok farklıdır.

Bosna'da hakim din XV. asırdan beri İslam. Tabii, her Boşnak bu dini kabul etmiş değil. İdareci ve mülk sahibi zümreden başlayarak yavaş yavaş yayılmış. Ama doğrusu Türkiye İslamının en pekin ortağı Bosna. Bu ülke fetihten hemen sonra en ünlü Müslüman alim ve fakihleri yani hukukçuları yetiştirmiş. Mevlevilik ve Halvetilik gibi tarikatlarla Türk-Arap ve Fars diline de vakıf zümreler çıkmış. XVI. asrın en önemli ve hala da önemini koruyan hafız şerhi Boşnak Sudi Efendinindir. Malum, İran şairi Hafız'ı şerhetmek zor iş; bütün Şark edebiyatını, tarih ve felsefesini, ayrıca Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmek lazım. Bosna bir asır içipde böyle marifetli adamları yetiştirmiş. Bosna uleması İstanbul'un çok etkisindeydi ve doğrusu

İstanbul'un medreselerini de doldurmuşlardı. Avusturya'nın ilhak etmesinden sonra da Bosna'nın reis'ul ulemasını yani baş müftü ve vekilini İstanbul'da şeyhülislamlık tayin ederdi. Bosna, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun ortak eyaletiydi. Bu yüzden de Avusturya ve Macar memurlarının birbirleriyle çekiştikleri bir alandı. Galiba Macarlar Müslümanları daha çok tutuyordu. Doğrusu XVII. yüzyıldan beri, kendi adamları tarafından idare edilen, hatta imparatorluğu bile o adamların idare ettiği Bosnalılar için hoş bir dönem değildi. Daha sorunlu dönemler de geldi. Bazı ülkeler, tarihi, büyük ıstırap ve yoğun fazilet imtihanlarıyla yaşamak zorunda kalmıştır. Bosna bunların başında gelir. Dört yıl evvel yıkıntılar içinde bir ülke vardı; bugün daha ümitli ama değişik sorunlar da var.

Bosna'nın bugünü, Balkanlaşma süreci dediğimiz ve XIX. yüzyıl boyunca büyük devletlerin dışişleri memurlarının bürolarında küçük Balkan milletlerinin hayatı ile adeta satranç oynadıkları devri hatırlatıyor. O zamanki dünyanın düzeni malum; büyük devletler ve sömürgeler vardı. Herkes bu sınırların ardındaydı. Açık saha 1699'dan beri giderek anayurduna doğru itilen Osmanlı’nın terkettiği Balkanlar bölümüydü. Balkanlar zenginleşiyordu ve uyandıklarını zannediyorlardı. Büyük hayallerle çıktıkları yeni tarihi yolculukları kanlı bir hayatı getirdi. Herkes herkesi yiyordu ve her birinin arkasında ya Viyana-Berlin, ya St. Petersburg veya Paris, hatta Roma vardı. Zavallı güngörmüş eski başkent, Slavların hâlâ Zarigrad dedikleri İstanbul, yıkıntının molozlarını süpürmekle meşguldü.

Çeteci Balkanlılar, cumhuriyet idealiyle girdikleri kavgalannı Avrupa'dan getirilen kırsal Alman hanedanlarının prenslerini taç giydirerek noktalıyorlardı. Kalabalık köylü kitleleri Osmanlı yönetimine karşı çözülemeyen toprak sorunlan yüzünden ayaklanmıştı ama yeni yönetimler bu sorunları hiç çözemiyordu. Sanayileşme pek yavaştı. Zayıf bir tüccar burjuvazi ve çok iddialı ama Almanya ve Prag tarihçi ekollerinin beslediği kof milli aydın sınıfların popülist ve milliyetçi söylemi ile iktisadiyat pek düzelmese de kavgacı ruh gelişiyordu. Gerçekte Balkanlı köylünün hayatı iyi olmasa da, Doğu Avrupalı ve Akdenizli köylü kitlelerininkinden daha fena değildi. Kari Marx, Engels ve Urqhuart gibileri Rusya'nın Balkanlara ne getireceğini haklı olarak soruyorlardı. Büyük devletler; yani Avusturya

Habsburg Hanedanın’dan, Rusya Romanoflar’dan, biz Osmanlılar’dan ve hiç kimse Bourbonlar’dan Balkanlara prens veya kral ithal etmeyecekti. Bu konuda bir centilmenlik antlaşması vardı. Geriye, hayatlarını avlanmakla ve biraz daha akıllı ise kitap okumakla geçiren küçük Alman hanedanlarının hükümdar adayı prenslerinden başkası kalmıyordu. Bunlardan Bavyeralı Otto, Yunanistan'ın başkenti Nauplia'ya geldi. Konumu uygun bu şehri beğenmedi, romantik bir özlemle başkenti Atina'ya nakletti. Fakir krallığın kaldıramayacağı bir sürü masraf yapıldı. Otto eski Yunanca’yı çok iyi biliyordu. Modern Yunanlılann konuşup yazdıkları dili beğenmiyordu ve nazırlarının verdiği raporları bile kırmızı kalemi ile tashih ediyordu. Memleketin bürokrasisi öğretmen hükümdar yüzünden yazıp çizemez hale gelmişti. Bu hükümdarlarının çoğu Balkan ülkelerine gelirken ellerinde Baedecker seyahat rehberinden başka ciddi bir müracaat kitabı yoktu. Bavyeralı Otto'dan sonra tahta getirilen Danimarkalı hanedanın ilk üyesi, "Ben inancımı değiştirmem" diye tutturdu ve Ortodoksluğu kimselere bırakmayan, kendi Katolik Yunanlılarına bile eziyet eden bu ülke, Protestan kralla işini yürütmek zorunda kaldı. Küçük Balkanlann her bir halkı ayn birer ırk; Romenler Latin, Helenler ve Arnavutlar kendine özgün dilleri olan birer ırk, diğerleri Slav ve Türkler ise hiçbiriyle alakası olmayan yönetici uluslardı. Osmanlı İmparatorluğunun demir eli hayatı dört asır boyu dondurmuştu. Slavlann Arnavutlan emme süreci kesildi, Yunanlılar arasında Slav ve Arnavut yayılması sona erdi, Romenler Slav denizi içinde boğulmaktan kurtuldular. Osmanlı havası çekildikçe eski sancılar başladı. Tespit edilen sınırlar içinde hiçbir ülke homojen bir nüfusa sahip değildi. Aynı dili konuşanlar bile birbirleriyle boğuşuyordu. En fecii ise, Sırp-Sloven krallığı yani sonraki Yugoslavya'ydı. Parlamentoda yani Skupçina'da Hırvat ve Sırp mebuslar birbirlerini kurşunlamakta tereddüt etmezdi. Bu sözde birleşik ülke II. Dünya Savaşından sonra Tito'nun taviz vermez sert politikası sayesinde 40 yıl kadar yaşadı. Nihayet bildiğimiz feci olaylarla tarihini kapadı.

Bugün Balkanlar aynı Balkanlar mı? Sorunlar devam ediyor; gerçi Slovenler koptu gitti, Avrupa Birliğinin korosunda yerini aldı ama müstakil Makedonya, Balkanların üç devleti arasında çekişme alanıdır. Bu çekişmeye direnmek için kendi iç yapısının sağlam olması gerek; ancak hiç de öyle görünmüyor. Arnavut, Slav-Makedon ve Türk unsurun arası hiç de iyi değil. Bosna-Hersek Cumhuriyetinde Sırp, Hırvat ve Boşnaklar

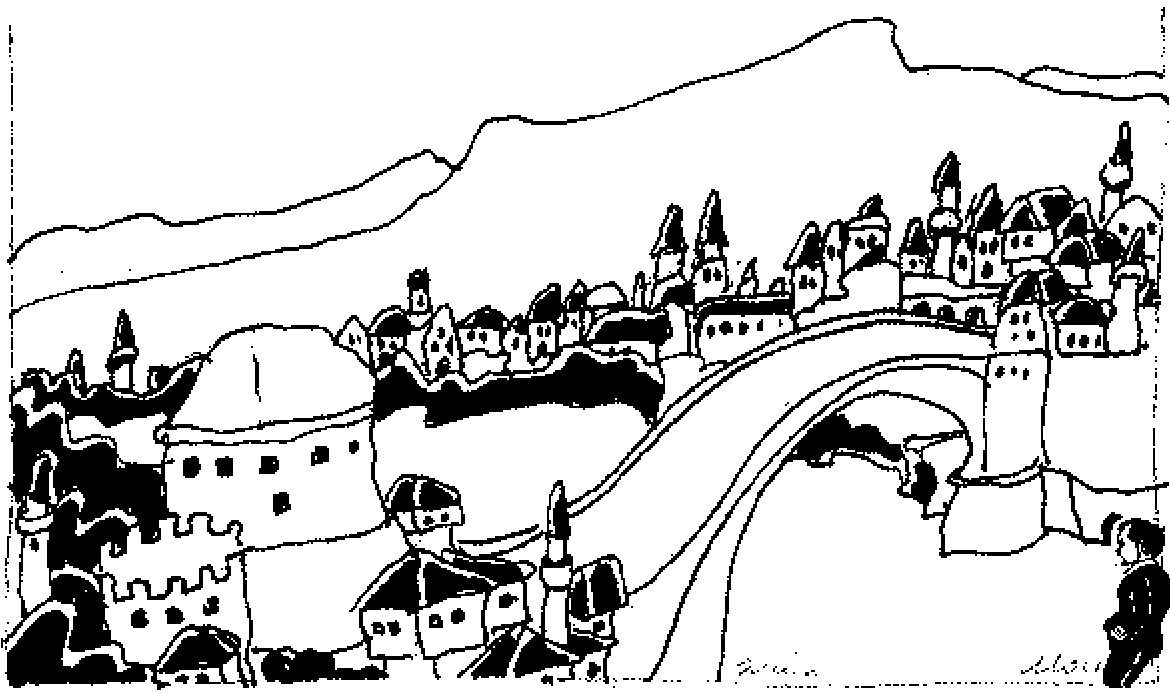
federasyon halinde yaşamaya çalışıyor. Kendi aralarında gülün adı konusunda bile anlaşamayacaklarından Saraybosna'daki Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği otoritelerinin tavsiyelerini el pençe divan bekliyorlar. Ortalıkta gezinen bir alay uluslararası memurun entrikası ve boş iddiaları, çevrelerine dağıttıkları parayı bekleyen bir alay mutabasbıs yerli memur ve entelektüel kalabalığı bu durumun fotoğrafı gibidir. Karadağ Sırplardan kopmak istiyor, hatta koptu; çok hazin bir durum ama birlikte olsalar ne olacak? Bosna'daki Hırvatlar bu ülkede yaşamasalar bile orada ev ve arazi almaya devam ediyorlar. Ne var ki Dalmaçya bölgesinin Hırvatları Zagreb Hırvatistan'ından pek de hoşlanmıyor. Bu gerilimi besleyen hiç şüphesiz en başta Almanya ve Avusturya blokudur. İngilizler de onlarla yarışıyor. Özgür Bosna, Avrupa Birliği tarafından pohpohlanan Hırvat unsurun ekonomik baskısına ne kadar direnebilecek? Sırplarla işbirliği yapması ise mümkün değil. Bosna'da nasıl bir politika takip edersek edelim, ama barışın yerleştiği gibi bir masala ne inanalım ne de tekrarlayalım.

Otuz yıl sonra döndüm; savaşın yıktığı Bosna ise yine güzel bir ırkın ülkesiydi ama çok fakirleşmişti. Suplardan nefret ediyorlardı; konuşulan dilin içine ısrarla Osmanlı'dan kalma sözcük ve yeni türetme kelimeler sokuyorlardı. Yani adeta Sırpçadan ayrı bir Boşnakça güçlendiriliyordu. Eskinin Yugoslav Boşnakları daha çok Müslüman kimliğini benimsemişti. Sayısı artan camiler, hiç değilse cuma günleri hıncahınç doluyordu. Bosna yeniden bir Osmanlılık benimsemişti ve bu Osmanlılık Suudi-Vahabiler ve İran-Islam Cumhuriyetinin propagandasına direniyordu.

Bazı şeyler bu yıllara göre değişti; insanlar daha rahatladı. Bir yandan da komşu etnik gruplarla uzlaşmaz bir yola girdi. Bosna'da hoş bir Müslümanlık var. Namaz vakti blucinli kızlar örtünüp camilere giriyor, sonra hayata devam ediyor. Saraybosna'nın ortasındaki Başçarşıya Camii, ezan vakti zarif minaresinde hoparlör kullanılmadan, insan sesinin güzelliğiyle Müslümanları namaza çağırıyor. Bütün tarihi boyunca muhafaza edilen Tahtalı Sokak, Ulica Mustafa Başeskiya (Karakol reisinin ismi) gibi yerler Osmanlılığı bir iklim olarak saklıyor. Karşısındaki Velika Avliya'da sinagog ve Yahudi müzesi var. Bugün Bosna'da II. Dünya Savaşı sırasında Hırvatların ve Almanların elinden kurtulan Yahudiler, göç etmemişlerse, çok az sayıda varlar.

MOSTAR KÖPRÜSÜ

Bosna'da İslamiyeti hane içinden cemiyet hayatına ve ulusal kimliğe dönüştürenler Sırpların ve Hırvatların saldırgan ve cahil milliyetçiliğidir. Korkunç iç harpte buranın bombalandığını

duydum. 2000 yılında ziyaret ettiğimde güya restore edilmiş bir Gazi Hüsrev Bey Camii vardı. Suudiler kendilerine göre işi bitirmişti. Güzelim kesme taş duvarlar sıvanmıştı, caminin mihrabı mozaiklerle bezenmişti. Bizim Ankara bürokratları, Diyanet işleri Başkanlığı Ve Vakfı neyi öncelikle ele alacaklarını bilemezler. Bunda plansızlık programsızlık kadar asıl umumi malumat eksikliği rol oynar. Harap olan Bosna'ya yardım elini uzattığımızda adam edeceğimiz en baş eser bu olmalıydı; oysa onu kendilerine göre iddiaları olan petrol zenginlerine bıraktık ve Osmanlı mimarisinin bu seçkin örneği bugünkü tasvip edilemez görünüme düştü.

Hükümetimiz, politikacılar ve basın Mostar'daki köprü açılışına büyük ilgi gösterdi. Daha önemlisi şehrin iki tane yok olma derecesindeki camii IRCICA (İslam Araştırma ve Kültür Merkezi) tarafından restore edildi. İslam Konferansı pek akıllıca işleyen bir kurum değildir. Ama onun İstanbul'daki bu kültürel merkezinin, Birleşmiş Milletler'in

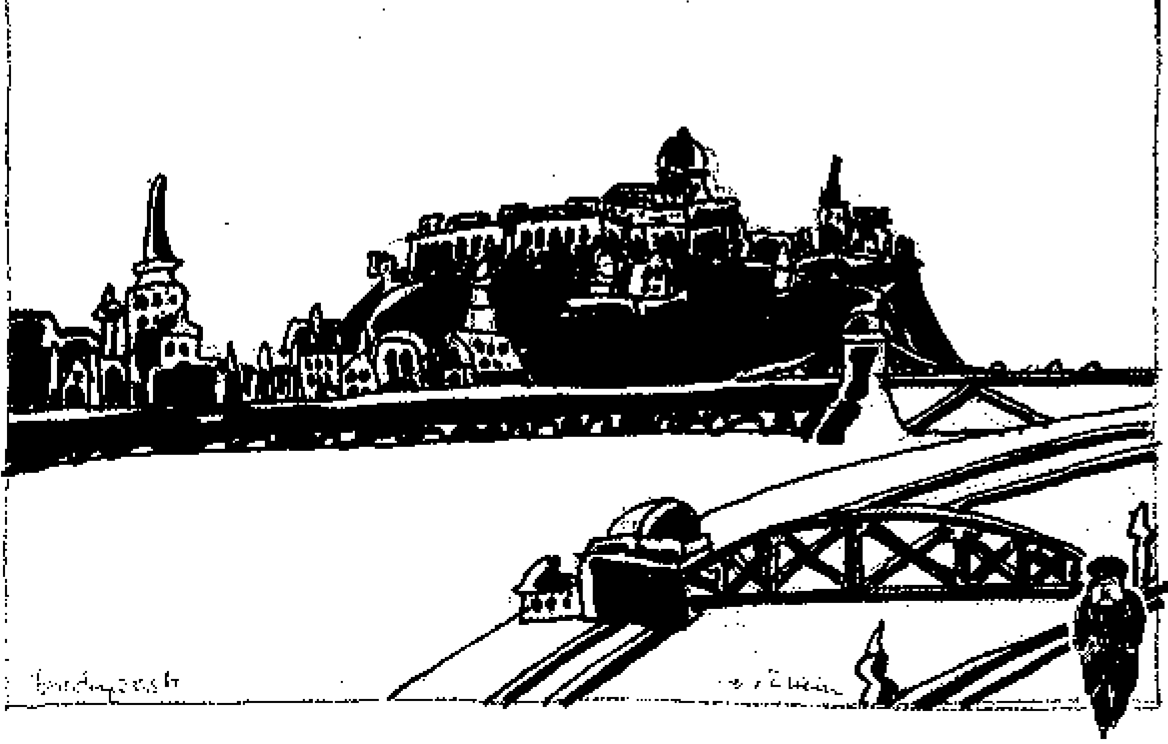
UNESCO'sundan daha etkili ve ehliyetli çalışma gösterdiği açıktır. XVI. asrın dahi mimarı Sinan'ın yetiştirmelerinden ünlü mimar Hayrettin Ağanın eseri olan Mostar Köprüsü asırlara dayanmıştır. Baharda Neretva Nehrinin yükselen suyuna sadece yüksekliği ile değil, iki yanındaki taştan kulelerin birleşik kaplar esasına dayanan sistemiyle bu suyu emip boşaltarak da direnç göstermiştir, tç savaşta bence Sırplar kadar ırkçı olan Hırvat çetelerin kasıtlı top atışıyla yıkıldı. Son 10 yılın tarihini kendilerine göre yazan Hırvatlar nedense bu olaylardan hiç bahsetmiyorlar. Beynelmilel bir destekle yeniden inşa edilen ve açılan köprü bence beynelmilelci teatraliteyi hiç hak etmiyor.

Şehrin Avusturya zamanında gelişen ve ünlü Avusturya Lisesi'nin bulunduğu meydana Ispanya Meydanı adı verildi. Nedeni burada kazada ölen bir manga İspanyol Banş Gücü askeridir. Pekala, hatıralan önünde saygıyla eğiliyoruz. Lâkin şehrin etrafındaki tepelere Müslüman komşularına meydan okurcasına ortaçağ usulü kocaman bir haç diken Hırvatlara kendi askeri araçlarıyla yardım eden aynı Ispanyollara ne demeli? Ve şehrin siluetini bozan anormal yükseklikteki çan kulesini yapmalarına ne demeli? Dahası var. Bir-iki camideki hoparlöre nispet çan kulesine de hoparlör bağlamışlar. XXI. yüzyılda beraber yaşama sistemi böyle mi geliştirilecek? Bosna güzel bir ülke. Üç etnik grubun ne kadar titiz ve çalışkan olduğunu tartışacak değilim. Ama sayım ve envanter memurlannın bile gösteremeyeceği bir titizlikle hiçbirini atlamadan köy ve şehirlerdeki her bina kurşunlanmış, top atışına tabi tutulmuş. Hâlâ ücra orman köşelerinde mayın patlıyor, insanlar kültürel tahrip savaşı verdi, şimdi de demografik savaş veriyorlar. Artan doğum ve dünya tatlısı bebeklere nasıl bir istikbal sağlanacak, bunu doğrusu çok merak ediyoruz.

Pek içaçıcı olmayan gerçekler de var. Fert başına milli gelir halen 2400 dolar civarında. Bu rakam bize 1980'lerin başındaki Türkiye'yi hatırlatıyor. Bir kısım insan neredeyse dünya standartlarında yaşayıp tüketirken, çoğunluğun hayatı çok zor. Atıl bir işadamı zümresi var. Yabancı sermaye pek istekli değil. Öte yandan, Slovenya'nın yatırımları bile Türklerinkinin önünde. Avrupalılar hiç çekinmeden Bosna hükümetinin işine karışıyorlar ve Bosna üç etnik grubun çekişmesi yüzünden yüksek komisere teslim olmuş vaziyette.

Federasyonun içindeki Sırp Cumhuriyetinin Sırbistan'a yamanma isteği açık; ne var ki, onların içinde de bazı akıllılar bunun pek çıkar yol olmadığını kavramış görünüyorlar. Türkiye'nin yeni büyükelçisi Bülent Tulun Afganistan'dan buraya geldi, gerilimli bölgelerin uzmanı. Bu tip diplomatlarımızın bu bölgelerle ilişkilerde bir avantaj teşkil ettiği açık, nitekim daha öncö de Şükrü Tufanın büyükelçiliği oldukça etkiliydi, iktisadi kurtuluşu bütün eski Yugoslav cumhuriyetleri, Sırbistan hariç, Avrupa'da görüyor. Avrupa Birliğinin hayali olmasa, Dalmaçya kıyıları bile ayrı bir cumhuriyet olarak Hırvatistan'dan kopmaya hazırlanıyordu. Ama Bosna'nın bizi hayran bırakan modern İslâmî bile Avrupa'daki fanatik çevreleri şüpheden kurtarmıyor.

BUDAPEŞTE

Buda'daki Osmanlı beylerbeyleri 1526'da Kral Matyos Corvinus'un sarayına yerleşmiş. Bugün o sarayın yerinde Habsburglu hükümdarların yaptırdıkları ama hiçbir zaman oturmadıkları heyula bir bina kompleksi var: Bir ara Macar krallık bürokrasisinin, bugün de nefis Macar Milli Müzesinin galerilerinin, devlet arşiv ve kütüphanelerinin bulunduğu bina. Buda'daki tek büyükelçilik Türkiye'nin.

XIX. asrın neo-gotik üslubunda yapılan balıkçı burçları (Holasybastya) yanında bir başka heyula daha var: Hilton Oteli... Hilton, güzel şehirleri çirkinleştiren oteller zincirinin sahibi. Hilton otellerinin içi güzel ve konforludur, dışı ise şehirlerini seven insanları sinirlendirmeye yarar. Bu operasyonun başlıca iki kurbanı da İstanbul ve Budapeşte'dir. Üstelik Budapeşte Hilton, çevreci politikanın şampiyonu geçinen sosyalist Macaristan zamanında yapıldı.

Buda, şehrin tarihi kısmı ve en kişilikli kesimi; Türk hamamları ve Gülbaba Türbesi de burada. Harp Tarihi Müzesi'nin bahçesinde son Budin komutanı

Arnavut Abdurrahman Abdi Paşa'nın mezarı var. Mezartaşına "Kahraman düşman" diye yazmış Macarlar. Macarlar Osmanlı hakimiyetine karşı rahat, hatta saygılı. Zigetvar'da Kanuninin türbesini onarttılar ve yanıbaşına da kocaman bir Kanuni Süleyman büstü diktiler. Gyula Szegfy okuluna mensup tarihçiler, 160 yıllık Türk hakimiyetini (1526-1686) Habsburg-Osmanlı mücadelesiyle geçen ve Macaristan'ın harap olduğu devir diye tarif ederler; Kaldor-Nagy gibi Türkologlar ise ciddi ciddi araştırmalar yapıyor; farklı ve hayırhah yorumlar ortaya koyuyorlar. Tuna'nın kıyısında bir de General Bern Meydanı var. PolonyalI Joseph Bern 1848'de özgürlük için ayaklanan Polonyalı, Macar ve İtalyan kuvvetlerin başındaki komutan. Macar halkı ona şükranını heykelini dikerek ifade etmiş. Bir yıl sonra ayaklanma bastırıldığında General Bern, alicenap Türk imparatorluğuna sığındı. Devlet onu Avusturya'ya iade etmeyince Müslüman oldu; işte bizim ünlü Murat Paşamız. Nereden nereye...

Tuna Nehrinin karşı yakasındaki Peşte ise parlamento binası başta olmak üzere XIX. asır eklektik mimarisinin harika örneklerinden oluşan planlı bir şehir. Bazı sanat tarihçileri, orijinal bir mimari eser yok diyorlar ama doğrusu entelektüel mimarların ve iğneyle kuyu kazan ustaların eseri olan Peşte, birbirinden güzel binalardan oluşur. Budapeşte, Macar milletine ulusal bilincini vermek isteyen bir şehirdi. Her bina ve her köşe bir iddiayı ve bir propagandayı yansıtmak için düzenlenmiş. Burası heykeller ve binaların üzerindeki kabartma panoramalarla halkı eğiten bir başkent. Şu sıralar sokak isimleri değişmiş; benim gençliğimin ünlü Nepköztarsasag (Halk Cumhuriyeti Caddesi) yeniden kraliyet dönemindeki gibi,

\

Kont Gabor Andrassi'nin adını almış. Macar mücadelesinin ünlü milliyetçi lideri, çifte monarşinin teşkiliyle Avusturya-Macaristan'ın dışişleri bakanı olunca, imparatorluk savunucusu kesilmiştir.

Budapeşte sokakları Türk turistlerle dolu; memnuniyetle söylemeli, pek azı bilinçsiz ve tesadüfen gelen takımdan. Genç kuşaklarda tarih ve coğrafya merakı artıyor; kış ortasında Budapeşte'ye koşmaları bunu gösteriyor. Budapeşte'de katıldığım konferansın konusu "İstanbul'un Fethi". Ünlü para babası Georg Soros'un kurduğu Orta Avrupa Üniversitesinin (CEU), Orta Çağ Tetkikleri Bölümü tertipledi. Bu üniversite, Yahudi tarihi tetkikleriyle

de tanınıyor. Talebelerin içinde eski Sovyetler'den gelen Litvanyalı, Ukraynalı, Beyaz Rusyalılar var ve aralarında Rusça değil İngilizce konuşuyorlar. Oysa Türk cumhuriyetlerinden gelenler, Rusçadan başka bir dil kullanmıyorlar. Macar halkı ve aydınlarını "tarihçi halk" olarak nitelemek gerekir. Geçen asırda ve zamanımızda yaşanan tarih, hiçbir halkın zihnini ve gönlünü bu derecede işgal etmemiştir. Cahili okumuşu, yaşlısı genci, komünisti liberali Macarlık üzerine günde 18 saat düşünür. Yıllar önce ünlü Macar tarihçi Szegledi'nin Viyana'daki bir konferansını hatırladım; sorular faslında Macar göçmeni olduğu güzel ama şiveli Almancasmdan belli bir hanım; "Ah profesör, tramvayı kaçırdığım için konferansın başına yetişemedim. Bir kere daha söyler misiniz, biz Macarların menşei nedir, nereden geliyoruz?" diye sorduydu. Zavallı Szegledi gülümseyerek; "Ah hanımefendi, bir saattir bu konuda bir milimlik bir ilerleme kaydedebildim mi, bilmiyorum" demişti. Macarlar çok tarihçi ama tarihlerinin malzemesi cömert değil, o müthiş tarihçiliklerine rağmen yavaş ilerliyorlar. Hayatları zor, yaşadıkları tarih de zor. Nüfusu azalan Macaristan panik içinde ve aydınlar Macaristan'ın eksiğini kapatacakmış gibi çok çocuk yapıyor.

Bütün şehir, müzik ve tiyatroyla dolu. Sabahın 11'inde'bile opera temsili verilebiliyor. Avrupa'nın klasik uygarlığını en çok koruyan Macar halkı. Hâlâ klasik Yunancayı ve Latinceyi ciddiyetle öğreten liseler var. XIX. asrın romantik milliyetçi ressamlarını bu kadar saygı ve iştahla izleyen kitlelere ancak Budapeşte'de rastlanır. Kısacası Macaristan'ın başkenti sadece imparatorluğun uç noktasını anlamak için değil, fakat Avrupa tarihinin serencamını gözlemek için de gezile.

İRAN

Türkiye'nin komşuları, dünyanın en ilginç ve renkli halkları; dinleri ve dilleri birbirinden çok farklı. Yan yana yaşayan iki, hatta üç halk tamamen ayrı gruptan diller konuşuyor; Irak Arapları, Türkler ve İranlılar gibi. Üç semavi dinin de çeşitli mezhepleri, bazen bir milleti üçe bölecek kadar yan yana... Araplar malum; hatta sayıca küçük bir halk sayılan Ermeniler, Hristiyanlığın üç ayrı mezhebine mensup. Komşularımız içinde birkaç bin yıldan beri yazıyı tanıyanlar var; İranlılar, Araplar, Yahudiler, Yunanlılar gibi. Buna karşılık komşularımız içinde yazılı uygarlığa biz Türklerden daha geç geçenler var; Bulgarlar, Ruslar, Ukraynalılar gibi dillerini geç yazmaya başlayan ama beşeriyetin en iyi yazılı eserlerini döktürenler... Bu farklı kavimler iç içe bir uygarlığa sahipler. Birini tanımadan öbürünü betimlemek ve anlamak mümkün değil.

Türkiye halkının ana unsuru olan biz Türkler, bu yöreye en geç gelenleriz ve kısa sürede yerleşip yayılmışız ve dinimiz bir lingua franca, yani ortak anlaşma dili olmuş. Tuna kıyılarına kadar yayılan bir kavmin çocuklarıyız. Bölge tarihi savaş ve askeriliğin bir medeniyet haline gelişinin hikayesidir. Son üç asra kadar askeri teknoloji üstünlüğü bu bölgedeydi. Denizde

Italyanlar, karada Türkler. Bölgede savaşlar henüz sürüyor. Sözde barışın kurulduğu kesimlerde dahi, soğuk savaş veya gerilim havası var. Herkesin gözü Ortadoğu'dayken bir barut fıçısı daha infilak etti, Kafkasya... Peki Balkanların çok dingin olduğunu kim söyleyebilir? Türkler daha çok uzun zaman askeri bir toplum olarak kalmak zorunda. Bunların hepsi bir yana, bölgede asıl olan kültürlerarası savaştır ve bu sona erecek gibi değildir.

Ortadoğu coğrafyası, XI. yüzyıldan I. Dünya Savaşı sonrasına kadar temelde Türklerin kontrolündeydi. XIII. yüzyıldan itibaren, önce Ilhanlı Moğol, sonra Timurlular hakimiyeti devrinde Iran, Osmanlıya rakip çıktı. Bilhassa XVI. ve XVII. yüzyıllarda rekabet, savaş alanından uluslararası diplomasiye de taştı. 1683'te başarısız Viyana Kuşatmasında ve izleyen yıllarda Osmanlıların karşısında Fransa bile ezeli Hristiyan rakibi Almanya ile birleşti. Osmanlı ile ittifak yapan tek Hristiyan devlet İsveç'ti; buna karşılık İran, karşımızdaki Hristiyan lig ile müttefikti. Ortadoğu'da da tıpkı Avrupa'da olduğu gibi devlet menfaatleri dini aidiyetin önüne geçmişti. Üstelik o zamanlar İran'ı saf Türk hanedanlar yönetiyordu, asker ve sivil bürokraside de Türklerin ağırlığı vardı. XVIII. yüzyılın dünyası çağdaş dünyadaki eğilimlerden farklı rüzgarlarla oluşmuştu hatta İran'da XIX. yüzyılda da böyleydi. XIX. yüzyıl İran'ı bizimki gibi sancılı ve hızlı değişim geçirmedi; birçok değişikliği tehir etti ama aydın sınıfının Batı'ya açılması ve çağdaş eğitim görmesi babında bu söylenemez. Gelenekle Batıyı iyi meczettiler, yani kaynaştırdılar. Ortaya Batı dillerine ve kültürüne aşina ama kendi klasik mirasını da muhafaza eden bir okumuş sınıf çıktı. Bu keyfiyet molla sınıfı için de geçerlidir; Batı dillerini öğrenmek, Batı'da hukuk hatta doğal bilimler eğitimi almak bu sınıf üyeleri arasında nadir rastlanan bir durum değildir. Ama bu etkili zümre bazı halde Fransız tütün rejisinin imtiyazlarını sarsacak tütün boykotu gibi hareketleri de örgütleyebiliyordu.

İran'ın mollaları ve laik zümresi arasındaki kavganın tarihini izlediğimizde aslında en azından bizim kadar kavga edildiğini görürüz. Türkiye'de daha laik bir düzenin var olması başka kurumların ve devletin bağımsız güçlü etkisinin varlığında aranmalıdır. Çoğu sefer etnik çatışma diye görülür ama 1905'te meşrutiyet devrimi yapan Azerbaycan ve Hazar kıyısındaki Gilan halkı bu işleri Türk olarak değil, İranlı olarak yapmıştır.

İran'ın etnik yapısı renkli; Fars asıllı olanlar ülkenin merkezinde ve yüzde 50 civarında. Isfahan, Şiraz, Yezd gibi uygarlık merkezleri bu bölgede. İran halkını asıl bağlayan unsur Şii İslam ve tabii imparatorluk geleneğidir. Kuşkusuz azınlıklar, Sünni Türk ve Kürtler de var. Iranlılık güçlü bir şemsiye; onu sadece resmi planda okullarda değil, yurtdışmda bir kimlik olarak da kullanıyorlar. Çünkü Ariler ülkesi demek olan İran bir ırkın ismi olmakla birlikte bu çok kapsayıcı bir ırk ve Farslardan çok başka kavimden ve ırktan fatihlerin kullandığı bir isim.

İran'ın bizimkine eşit nüfusunun yandan çoğu şehirlere yığılmış durumda; Tahran, Meşhed, Isfahan, Tebriz, Şiraz milyonları barındırıyor. 1991 yılı rakamlarına göre, nüfusun üçte biri sanayide, bir o kadarı hizmet sektöründe ve daha az miktarı tarımda. Iranlılar köylerinden kaçıyor. Sanayi üretimi bu göç eden nüfusu ememiyor ve yakın zamana kadar bizde olduğu gibi yavaş yavaş artan kronik bir enflasyon var.

İran rejimi değişiyor; bir müddettir belirli bir dünya görüşüne ve İslam cumhuriyetine sadık kalmak şartıyla seçimlere muhtelif zümre ve gruplar aday olarak katılıyor. Anayasa kurulu tarafından tespit ve tarif edilen aşırı uçlann seçime girmesi mümkün değil. Ama son yıllarda hiç değilse sokaktaki insanlar ve bazı basın organları daha serbest konuşuyor. Esasen basın yayın organlarına az iltifat edilmesi, ülkenin telif ve tercüme kitap sayısını artırmıştır. Kitaplar muhtelif nedenlerle ucuz ve tercümeler bizdekinden daha kaliteli. Bu sahada Rusya ve İran çok benzeşiyor.

Ülke ihracatının her zaman için yüzde 75 ila 80'i petrol kalemlerinden oluşuyor. Geri kalan yüzde 20'lik miktar halı, konfeksiyon ürünleri, bazı değerli maden ve taşlar, havyar ve fıstık gibi zirai ürünlerden oluşuyor. Durum apaçık ortada; çeşitliliğe, farklılaşmaya ve yeni icatlara dayanan bir üretim yapısı yok. Petrol bir ülkede çeşitlilik ve üretimde farklılaşmayı engelleyen en önemli zenginlik; İran hatta Rusya gibi sanayi geçmişi olan ülkeler bile bu fakirleştirici zenginliğin etkisi altında. "Petrol de petrol" diye sızlanan ucuzcu ve hayalperest vatandaşlarımızın bu gerçekten ne kadar haberdar olduğunu bilmek lazım. Bence eski eserlerin kalıntıları arasında hazine bulacağı ümidiyle dolaşan saf köylülerden farkımız yok. Zenginleşmek için çok şey öğrenmek, mucit olmak, farklı alanlarda yatırım yapmak, bir yerde hiç küçümsemeyelim bizim gibi dağları delip barajlar

yapmayı bilmek lazım. Bu daha güvenli bir hayat temin etmek ve örgütlü bir toplum olabilmek için gerekli.

Bizim İran’la iktisadi ilişkilerimiz hayati öneme ulaşmış değil hatta bu büyük ülkenin dış ticaretinde kayda değer bir orana dahi ulaşamamıştır. Şimdi ümidimiz İran doğalgazının Türkiye üzerinden geçmesi ve İran'ın Türk yatırımcılara kapıyı açmasıdır. Bu atalete, bürokratik engeller ve manasızlıklar kadar iki ülkenin hâlâ birbirini tanımaması nedendir. Her yıl milyonlarca Iranlı ülkemizden gelip geçiyor; bunların içinde sadece Türkiye'de tatil geçirenlerin sayısı henüz artmakta ve olumlu sonuçlar sağlayacağına şüphe yok. Bizim millet ise İran'a henüz uzanıyor ve kültürümüzün kaynağını tanımaya başlıyoruz. Aslında sorun daha derinde yatıyor, üretimin ve tüketimin lezzetini almayan toplumlar; her zaman olmadık endişelerle iktisadi ve kültürel ilişkilerini kırparlar.

İran'la Türklerin kültürel ilişkileri İslamiyet'ten önceye uzanır; bizzat Türk şamanizmiyle İran Zerdüştlüğü arasındaki ilişkiler tarih bilimini işgal eden bir konudur. Bu iki dil arasındaki kelime ve deyim alışverişi hayatın her safhasını kapsar. VII. yüzyılda İran İslâmlaştıktan sonra, Türklerin İslam medeniyetine girişi daha çok bu öğretmenin rehberliğiyle oldu ve uzun bir zaman aldı. Arap harflerini İranlıların imlasıyla aldık. Dilimize giren kalabalık Arapça kelimeler Farsça üzerinden gelmiştir, imla ve anlam değişikliği itibariyle Fars diline göre kullanılmıştır.

İran devlet ve toplum sistemi bütün eski imparatorluklara rehber olmuştur. İslam imparatorlukları, Bizans yani Doğu Roma bunların başında gelir. Tabii ki bizi de etkilemiştir. Türklerin bu uzun dönem boyunca ordu ve askerlik sistemleri Türkçeyi ve Türk askeri sistemini muhafaza edebilmiştir. Buna karşılık, İran ismini Sasani dönemindeki İranşehr yani İran ili tabirinden dirilten ve bu ülkeye İran ismini verenler Türkler oldu. Bu gibi emperyal tabirleri çok severiz. İran ülkesinin şehirlerinde iktisadi hayat Türk askeri örgütlenmesi sayesinde dirildi. Hatta ilk asırlardaki Arap etkisinin bile yerini İran Rönesans'ına terk etmesi Türk hakimiyeti sayesinde olmuştur. Unutmayalım, ünlü şair Firdevsi gerçi "Şehname'sinin malzemesini İran halkının sözlü edebiyat geleneği ve edebi hafızası sayesinde derleyebildi ama, binlerce beyitlik bu ünlü İran destanı Farsçayı

iyi bilmeyen , Türk Sultanı Gazneli Mahmut'un sayesinde kaleme alındı ve insanlığın hafızasına nakşedildi.

Bilhassa Büyük Selçuklu döneminde İran'ın Zerdüşt dininden İslam'a geçişi çok hızlandı. XV. yüzyıl, büyük Timurlenk'in çocukları ve torunlarının İran'a hükmettiği devirdir. Sanatlar ve ilimler görkemli bir düzeye çıktı. Osmanlı hayatının ve kültürünün kurucuları bu ülkeden aktı. Ardından Safevi hanedanı, Osmanlı İmparatorluğunun bu rakip kuvveti Türk edebiyatının başta Şah İsmail Safevi olmak üzere divanda ve dergahta, sarayda ve halk içinde en iyi örneklerin verildiği yer ve dönem oldu.

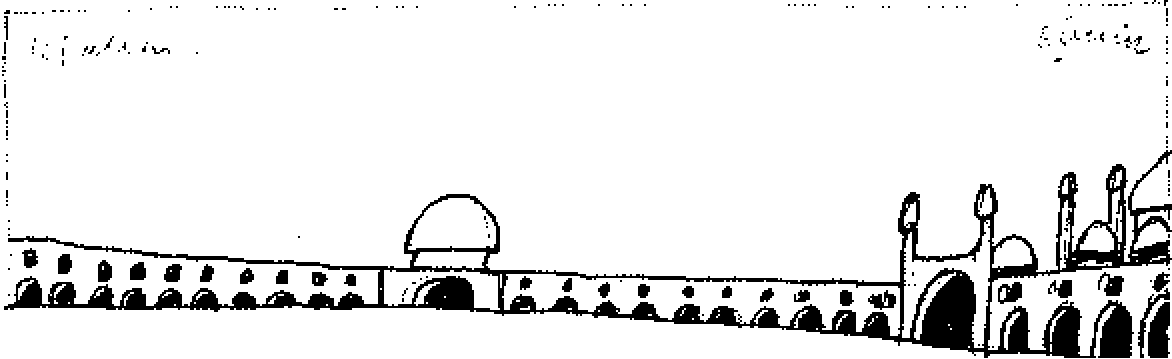
İran'da Türkçe ve Türk unsurunun ağırlığı hissediliyor, bunu kimse inkar etmiyor. Ziyaret edilen abidelerin yanına konan açıklamalı levhalarda bile Türk sultanların, Türk ustaların etkilerinden söz ediliyor. İran bu bakımdan Balkan ülkelerinden, hatta Arap ülkelerinden daha olgun bir zihniyete sahip. İran'daki Türk unsurun kalabalıklığı irredantist bir Türkçülüğün varlığı için neden değildir. Çünkü İran'ın Türk asıllı zümre ve oymakları; "İran, Gazneliler ve Selçukilerden beri bizim eserimizdir, onu biz kurduk ve büyüttük" diyorlar; İran milliyetçiliği ve kimliğini benimsiyorlar. Şurası bir gerçek; milyonlarca İranlı bu ülkeyi terk etse de, iktisadi vaziyeti parlak olmasa da, İran aydınları ve okumuşları hem dış ülkelerde bizimkinden daha etkili bir diaspora teşkil etmiştir; hem de yurtiçinde yapılan neşriyat ve tercüme faaliyeti ve bazı araştırmalar bizimkinin önündedir. Çünkü Iranlılık şuuru daha sağlam ve muhtevalı bir tarih ve edebiyat kültürüne dayanmaktadır.

İran sabırla dinleyen; uzun, tane tane konuşan insanların ülkesi... Tahran on beş milyonluk (bu tahmin İstanbul’un nüfusu gibi bir tahmin) gürültülü; güneşin altında yanan bir şehir. Ama hayat İstanbul’dan biraz daha düzenli işliyor. Mamafih İran, Ortaçağ’dan beri kendini değiştirmemiş şehirlere de sahip: Fars eyaletinin ortasındaki Yazd, Kerman; Tahran’m güneyindeki Kaşhan... İslam dünyasının en güzel meydanı İsfahan’da. İsfahan uzak İtalyan sanatının etkilerini yansıtan bir şehir; Selçuklu ve Safevi sanatı yanında Rönesans etkileri dahi hissediliyor. Kazvin ve İsfahan’da hükümeti temsil eden binalar Ali Kapı (Bab-ı Ali) diye adlandırılır. Safevi dönemindeki Osmanlı rekabetini ama aynı zamanda İran’da dilin ve kültürün Türklüğünü taşıyan izler. .

ISFAHAN, NISF-I CİHAN

Bir zamanlar Şark'ın en büyük şehriydi; kuşkusuz bu büyüklüğü ortaçağın teknik imkanları içinde tasavvur etmek lazım. Bazı tarihçilerin, özellikle hanlıların 1250'deki Moğol istilasından önceki İsfahan'ın nüfusunu bir milyon olarak göstermeleri tam bir ölçüsüzlük. Aynı ölçüsüzlüğü İstanbul ve Bağdat için de yaparlar. Bir milyonluk halkın yiyeceği hangi araçlarla gelecek; o kadar kişinin günlük kanalizasyona yığdığı hangi suyla temizlenecek, hesaplayan yok.

Şurası açık. İsfahan güzeldi ve her zaman güzel, sakinleri de Allah yoldan çıkarmasın, her zaman şehirliydi, bugün de öyle. Nitekim bir ara şehrin ortasına işbilir belediyecilerin; para kazanırız, hem de şan olur deyü dikmeye çalıştığı -gerçi bizimkilerle kıyaslanamaz- gökdelen, UNESCO'nun ve İran aydınlarının

tepkisini çekti diye, "yarı yıkık" duruyor. Onlar da açgözlü ama İsfahan'ın ortasında veya kenarında çürük diş gibi dikintiler yok. Oysa Bakü'nün iç şehrinde bir KGB şefinin yenilerde diktiği binaya bakılınca; bu gibi rezaletin sadece para hırsı ile izah edilmesi mümkün değil. Galiba bizim Türk kavminin estetik kıstaslarında önemli bir sapma var. İtalyanların Roma'yı, Siena'yı, Palermo'yu rezilane binalarla donatması gerekirdi. Demek ki, paranın önüne koydukları değerler var. İranlılar da şehirlerini seviyor. Sadece Isfahan değil; Yezd, Şiraz, Kaşhan ve her yerde bu görülebilir.

İsfahan'ı gezmek, İran'ın tarihini, medeniyetin bu ünlü kompartımanını öğrenmek demektir. Şehirde halen küçük bir Zerdüşti cemaati var,

mabetlerini gezmek ve ibadetlerini izlemek mümkün. Şehrin ortasından geçen Zayende Nehrinin öbür yakasında, Culfa'da Ermeni kiliseleri var. İsfahan'ın eski mahallelerinin ortasında Yahudi sinagogları bulunuyor ama Yahudilerin sayısı azalmış. Selçuklular devri, bütün haşmetiyle Cuma Camiinde, Sarıvan denen uzun minareyle İsfahan'da yaşıyor; fakat şehre zorlukla vize alıp gelen Avrupalı turist grupların yanında, İran'a vizesiz gelebilecek Türk gruplara hiç rastlanmıyor. Oysa sanırsınız ki, İsfahan'dan çıkmayacağız; Türkiye'de iddiaların aksine, milliyetçiliğin zayıf bir duygu olduğunu bu gibi durumlarda gözlemek mümkün. Prag'ı istila eden Alman kalabalıkların, iktisadi vaziyette çalkantılar olsa bile Anadolu'da ve Mısır'da Hellenizmin izlerini arayan Yunanlı turist grupların ilgisini, Türkler arasında göremeyiz.

"Isfahan nısfh-ı cihan" yani dünyanın yarısı denmiş; İstanbul gibi kendisine hor davranılsa, İsfahan'da bu lafı doğrulayacak hiçbir şey kalmazdı. Oysa nehir üstündeki İtalyan Rönesansı'nın etkilerini taşıyan Sisepol (33 kemerli köprü), Hacıpol gibi köprülerin tadını çıkaran İsfahanların şehirlerini ne kadar sevdikleri belli.

Bu arada biraz mahalle dedikodusu yapalım. Kahvelerdeki kalın duvarların içindeki pencere pervazlarına gençler, kız-oğlan yerleşmiş nargile çekiyorlar. Artık el ele gezen gençleri görüyorsunuz; "Aşna fişne artmış değil, açığa çıktı" diyorlar. Ramazanın ilk günü birtakım restoranlarda oruç yiyenlerin sayısı da bir hayli kabarık gibi.

Isfahan XVII. asırda düzenlenen Nakş-ı Cihan adlı ünlü meydanıyla bilinir. Şah Mescidi, Şeyh Lütfullah Mescidi yanında BabIali'nin daha Türkçesi olan "Ali Kapu" denen hükümet binası şehre bir hava veriyor. Isfahan güzel. Çölün kenarında zümrüt yeşili. Bu bölgede su, dikkatle kullanılıyor. Dünyanın derdi bir yana, kaçıncı sefer gidersem gideyim Isfahan beni büyülüyor.

Birçok yönleriyle benim çocukluğumdaki hayata rastlıyorum. Özellikle İran taşrası öyle... Hayat dingin ve ihtiyaçlar sınırlı. Ama Tahran’da öyle olmadığı açık. Hayattan beklentiler artıyor ve değişiyor. Kılık kıyafetten çok pahalı olan cep telefonuna; binaların çatılarındaki çanak antenlerden dolu olan restoranlara kadar, yaşanan hayatın ve özlenenin, şimdiki imkanlarla yetinemeyeceği açık. İran kitap okuyor, çeviriyor,

yazıyor, basıyor; hem de yılda otuz bin kadar başlık (bizdekinin hemen hemen iki misli)... Bir kısmı telif. Çeviriler çok çeşitli ve mütercimler bizdeki gibi değil, ciddi. İran'ın seçkinleri iyi yetişmiştir; bizdekilerden farkı gözlerinin fazla dışarıda olmalarıdır. Mamafih son yirmi yılda aynı eğilim bizde de başladı. On altı yaşında çocuklara hayatlarını dışarıda nasıl kuracaklarını öğretiyoruz.

Uzak Horasan'da, Nişapur'da Feridüddin Attar'la, Ömer Hayyam'ın mezarlarını ziyaret ediyoruz. Hiç ummayacağınız köylü kılıklı adamlar, küçük taşra memurları Hayyam'ın bir beytini okuyunca arkasını getiriyorlar. Tabii İran'dan haberi olmayan İranlılar da var. Ama birinciler daha kalabalık bir grup ve geçmişin İran edebiyatı ölümsüz dizeleriyle, yaşayanların dilini zenginleştiriyor. Kaşarı şehrindeki fakir giyimli "Kültür Mirası/Miras-ı Ferheng" memuru insanı hayrette bırakan bir belagat ve düzgünlükle konuşuyor. İran'da yolsuzluk yapanlar zümresi okkalı yolsuzluk yapıyor; ama geniş vatandaş kitleleri bizdeki gibi iş bitirici değil anlaşılan. "Köşedeki eski hamamı yıkalım, han dikelim, işi bitirelim", "Falan yerdeki mezar taşlarını okutalım, yazık değil mi, cahil kalsınlar" safhasına henüz ulaşamamışlar. Dedelerinin ortamında yaşıyorlar. Fars eyaletinin göbeğindeki Yezd'de herkes mahalle meclislerinde toplanıyor. Mahallenin küçük meydanının bir köşesinde, On Muharrem'deki şebih törenlerinde gezdirilen nahl (iri süslü, hurma ağacı şeklindedir) yatıyor. İnsanlar hüzünlü, ama tevekkül içinde... O arada hayatın güzellikleri ve geçmişin mirasıyla oyalanabiliyorlar. Televizyon seyredilmiyor, sohbet ediliyor veya kitap okunuyor. Tahran'da kitapçılar caddeler dolusu; mesela "Franco Ispanya'sı, Büyük Petro Rusya'sı" üzerine cilt cilt tercümeler; basım ucuz, telif hakları dikkate alınmıyor. Yabancı kitaplar tekrar basılıyor. Sanayileşen Türkiye'nin aksine bir konum. Farsça herkesin dili, herkes iyi konuşuyor ve okumuşlar iyi yazıyor. İran etnik sorunlardan mustarip değil; bir imparatorluk havası var. Ama petrol dışında sanayi nasıl kurulacak ve gelişecek? Florasan, Mazenderan'm bereketi bu koca ülkenin kurak bölgeleri yanında bir hiç... Bugünkü tarım ve sanayi, eski İran medeniyetlerinin ulaştığı saygınlığa ne zaman ulaşacak.

Yeryüzünün en eski ve büyük şehirleri burada ve aslında küçük yerleşmeler dahil her biri tarihi eserlerle donanmış. Bu küçük yerleşmeler dahil, ülkelerin her biri muhteşem eserlerle dolu. Bu küçük yerleşmeler fakirlik ve

gelişememenin coğrafyasını da teşkil ettiğinden, ayrı bir zamana gidiyoruz. Gelişmemişliği illa olumsuz anlamda değerlendirmeyin. Avrupa'nın eski şehirlerinde olmayan bir yaşam, aile ve sülale düzeni halen bu şehirlere bir hava veriyor. Ortadoğu'nun tarihi kentlerini korumak güç ama bu nedenle aynı zamanda da kolay olmalı. İran'ın Yazd şehri, evvela sanayinin uğramamasından, sonra da mahalle ve sülale dokusunun bozulmamasından dolayı, geçmişi geleceğe taşımış. Tabii Iranlı restoratör, mimar ve ustaların bizimkilerle mukayese kabul etmeyecek kadar işlerini bilmesinin bunda payı büyük.

Ortadoğu'nun tarihi kentlerinin ortak bir sorunu var; eski şehirler yani tarihi dokunun en önemli kesimini barındıran merkez, hızla gecekondulaşıyor. Ya eski sakinler fakirleşmiş ya da birtakım göçmenler burayı istila etmiş; ya binalar zamanın ihmaliyle çöküyor ya da şehirlerde bu yeni gelenlerin cebi biraz para gördükçe, binaların üstüne briket kat çıkılıyor, ondülinden sundurmalar ilave ediliyor, olur olmaz yerler şıklık olsun diye fayansla kaplatılıyor. Zavallı Vakıflar idaresi ve Eski Eserler de bunlarla boğuşmaya çalışıyor. Bazen bu dediğim kurumlar, bu eski mahallelerin bir kesimini ele alıyor ve restore ediyor; ne var ki bu nadide binaların içine yerleşecek sınıflar, kentin çok uzak çevresinde, restore edilen bu gecekondu mahallesinden bihaber yaşıyor. Tek tek restore edilen bu binaların her birini bir resmi büro veya toplumsal kulüp olarak düzenlemek de mümkün değil. "Cihanın nısfı", yani "yarısı" olan Isfahan kentinin yarısı da bu arsız meskenleşme ile mücadele etmek zorunda; İran'ın gerçekten becerikli ve üstat restoratör ve mimarları saçını başını yoluyor. Aklıma hemen Süleymaniye ve Fatih semtlerinin etrafındaki oluşumlar geliyor; bu iki semtimizi toptan ele alıp düzenlemedikçe, her girişim kanseri aspirinle tedavi etmeye benzer.

Mescid-i Cuma; Selçuklu devrinin bu haşmetli yapısı, Iran ve İslam tarihinin bütün safhalarını yansıtıyor. Restorasyonu çetin sorunlar içerdiğinden olacak, pek ilerleme görünmüyor. Şu sıralar bu büyük camiyi gezen grupların sayısı artıyor. Daha doğrusu, 1980lerde burayı ıssız bir tarihi eser olarak geziyordunuz; şimdi ise başını kerhen örten kuzeyli hatunlar ve kocaları kültür turizmi yapıyor. Yaş ortalaması 50'nin üstü. Birtakım konferans ve resmi toplantılar İsfahan'a yönlendirilmiş.

Bu seminer gruplarından birinde Iran Dışişleri Bakan Yardımcısı ve eski Alman Cumhurbaşkanı Richard Weizsaecker de var. Weizsaecker camiyi gezen gmba mihmandarlık yapan mimann bilgisinden ve ince mizahi üslubundan çok etkilenmiş; "Bir kusurları var, çok şey biliyorlar, hem de süzülmüş bir humor var" diyor. "Evet. Çünkü iyi edebiyat ve şiir biliyorlar. Bu genç mimar, eminim ki, klasik İran şiirinden onlarca hatta yüzlerce beyiti ezbere bilir. Sizde dahi artık klasik edebiyatı bu kadar iyi bilenler azalmaya başladı. Bu parlak üslup ve mizah, o edebi bilginin eseri" dedim. İranlılar, Batıya yöneldikleri kadar, dedelerinin mirasını da dağarcıklarında götürüyorlar. Sanayi ve zirai üretimi bizdekinden çok düşük olan bir ülkede, bütün Balkanlar ve Ortadoğu ile mukayese kabul etmeyecek bir aydın sınıfın varlığını başka türlü izah edemeyiz. Okumak, çizmek, şiir ve müzik, çöllerin, kayalıklann, yeşil vahalann ortasındaki bin yıllık şehirlere başka bir hava veriyor... Ve insan bu ülkenin kültürel mirasının ayakta kalmasını ve insanlarının mutluluğunu içtenlikle istiyor.

Eğitim, mevcut kültürün gelecek nesillere aktarılması demek. Bu görevi sıra, tahta, harita, öğretmen ve müdürden oluşan bir manzaradan yani OKUL’dan beklemek saflıktır, yeterli değildir. Kültürel miras bir gönül alışverişidir. Büyükbabasını ve büyükannesini sevmeyen torunlar, torunlarına vaktinden ve cebinden fedakarlık yapmayan büyük ebeveynler mirası aktaramaz. Manasız bir çekirdek aile kültürü bütün dünyada kuşaklar arası uçurumu büyütüyor ve klasik kültür yeni kuşaklara aktarılamıyor. Ben doğrusu İran’ın siyasi rejimini pek dikkate almıyorum. O ülkelerde bir gelecek görüyorum, o da geçmişini her devirde, her rejimde, her istilada saklayabilmiş olmasından ileri geliyor. Bir Iran kültür dünyası vardır. Ferdusi’nin (Firdevsi) türbesine (Persepolis esintili bir mozole) pabuç çıkarıp giren uzak Tacikistan’ın aydınlarını hatırladım.

Hâlâ Ferdusi (On beyit bilmeyen Tacik ümmi cahil sayılıyor), hâlâ Hayyam, Sadi ve Hafız ezbere öğreniliyor; Sazıman-ı Bastan-ı İran (İran Kültür İdaresi) İran kültürünü koruyan tek organ değil, onu her sınıf ve bölge halkı koruyor. Sade İran’dakiler değil, okuma-yazma bilmez Afgan Peştunları, uzaktaki Pamir Tarikleri de onu ezbere bilir.

Tus’ta Ferdusi’nin mezarındayız. Çoluk çocuk herkes İran’ın milli şairini ziyaret ediyorlar. X. yüzyılın büyük şairi aliterasyonları ve sadeliğiyle, Fars

dilinin müziğiyle mısralarını döktürürken; Batı Avrupa'nın henüz böyle bir düzeyden çok uzak olduğu belliydi. "Şehname'yi ısmarlayan Gazneli Mahmut'tur. "Şehname"de efsanevi hükümdar Feridun'un üç oğlundan en iyisi İrec'in soyundan gelen turanlılara, kötü oğul Tur'un soyundan gelen TuranlIların (Türklerin) kavgalan destanın bitmez tükenmez malzemesi... Dahası var, Ferdusi (Firdevsi) Araplan da sevmiyor.

Ez şir-i şotur u hordeni sosmar Arab ra becayi reşide est kar Ki tac-i kiyani konet arzu Tufu ber tu ey ger dun-u felek tufu

(Deve sütü içip çekirge yiyen Arap işi o raddeye getirdi ki, kayzer tacı giymek istiyor. Tuh sana ey feleğin çarkı.)

Arapçayı mümkün olduğunca az kullanıyor. Destanını derleyip kaleme alırken, Acem diye küçümsediği İran dilini dirilttiğini de fark etmez.

Biysi rene bordem der in sal-ı siy Acem zinde kerdem bed in Parsi

(Otuz yılda çok zahmet çektim ve Fars dilinden Acemi dirilttim)

Ferdusi uzun zaman İran milliyetçilerine önder oldu. Onu diğer şairlerden daha çok sevenler var. Kolay ezberlenen şiiri, bazen bir hükümdarın, bir rahibin, bazen bir köylünün saf diliyle kaleme alınmış ve asırların zihnine kazınmış.

İnsanlar değişiklik istiyor. Kadınların kılığı değişiyor. Çatıları çanak antenler kaplıyor. Türkiye televizyonu izleniyor. İran üniversitelerini üçüncü dünya üniversiteleri ile karşılaştıranlayız. Dersi hazırlamayan hocayı, talebe sınıfı boşaltarak protesto ediyor, kadın öğretim üyeleri de erkeklerden aşağı kalmıyor. Meşhed Üniversitesi'nde tarihçi meslektaşlarımızla oturup sohbet ediyoruz. Şikayet konusu iki ülke arasında akademik ilişkilerin olmaması. İran tarihi ve diliyle istesek de istemesek de, sevsek de sevmesek de vazgeçemeyeceğimiz bir ülke, bizim binamızda payı olan malzeme...

İran eski bir medeniyet; o eski medeniyetin hoş, görkemli çizgileri kadar barok ve frapan yanları da var. Türk resmi, kültürü ve hatta dini ritüeli, İran'a göre pek sade... Bunu görüyorsunuz. Ama bir tarihte Şiraz'da

Hafız'm kabrinde Yahya Kemal'in ünlü şiirini okuyanları İranlılar hayret ve şükranla alkışlamıştı. Haklı gerekçelere dayansa bile, kavimlerin arasında itişme değil, konuşma her zaman daha soylu bir davranış biçimidir. İranlılar, Türkiye'de yaşamaktan, İstanbul'da gezmekten ve eğlenmekten de memnundurlar. İran ülkesinde çok şeyler göreceğimiz ve seveceğimiz açık. Vizeye lüzum yok. Gidip görmeli, sınırın ötesine geçsek kat edeceğimiz her kilometrede tarihimizin ve coğrafyamızın derinliklerine nüfuz edeceğimiz açık.

Rejimler, idareler İran'ı fazla ilgilendirmemiş; gelene kendi dili ve şiiriyle karşı durmuş, bu silah etkin olmuş. Mağlup Yunanistan'ın galiplerini yenmesi misali, mağlup İran hep fatihlerini yenmiştir. Ortadoğu'da etrafı etkileyen iki kuvvet var. Dili, edebiyatı, felsefesiyle İran; askerlik ve bürokratik geleneği ile Türkiye. İran'da beynelmilel ölçülerde çok iyi yetişen, şu anda çoğu yurtdışında yaşayan bir aydın sınıfı da var. Bu iç içe yaşayan iki ülkenin birbirini tanıması, kültürel hafızasını tazelemesi gerekli.

HER YERDE İRAN... DASKYLEİON'DA DA!

Daskyleion, Bandırma civarında Kuş Gölünün kıyısında Hisarlık Tepe mevkiindeki bir harabe... Bu bölgedeki Frigyalıları (Hellespont Phrygiası) yöneten İran satrapmın yani valinin sarayı, satrapın avlandığı göl ve çevresine bakıyor. Kazı yerine yaklaştığımızda, daha sur duvarlarında İran örgüsü kendini tanıtıyor. Heyecanlanmayacak gibi değil, uzak Orta Asya'da gördüğümüz İran sur örme teknikleri burada, Akdeniz çevresinde de karşımıza çıkıyor. Her yerde İran... Burada bulunan mühürlerden satraplık merkezinin Hisarlık Tepe'de olduğu Ekrem Akurgal'ın kazılarından anlaşılıyordu. 20 yıldır Tomris Bakırın yönettiği kazı alanına giriyoruz. Birçok dilin konuşulup yazıldığı, bulunan epigrafik malzemelerden yani kitabelerden anlaşılıyor. Ahamenişler devrindeki Asya'ya hükmeden, Akdeniz'e uzanan Büyük İran İmparatorluğunun bir eyalet merkezi.

İran M.Ö. V. asırdan itibaren Hindistan sınırlarından Orta Asya'ya; güneyde Suriye, Filistin ve Mısır'a; batıda bütün Küçük Asya'ya hükmediyor. Ahamenişler devri İran'ı bugünkülerin ceddi. Dili elbette geçirdiği evrim itibarıyla farklılaştı ama bugünkü Farsça'nın atası olduğu kesin, hatta Yunanca ve Sami dillere göre çağımızdaki torunuyla ilgisi daha da güçlü. 2

bin yıldır pek değişmeden yaşayan tek istisna, Isa'nın doğumu sıralarındaki edebi ve dini dilin olduğu gibi korunup zamanımıza aktarıldığı İbrancadır.

Geniş İran İmparatorluğunun merkezleri her köşeden başkent Şuşa'ya ve Persepolis'e kadar Roma devrinde olduğu gibi taş döşeli yollarla bağlıydı. Tabii bunu Romalılardan beş asır önce becermişlerdi. Hem de ne yol: Ankara civarında Gordion'da bir parçası var, Bandırma civarı Daskyleion'da daha başka bir mükemmel parça, bu imparatorlukta ulaşılamayan köşe yoktu.

Iran İmparatorluğunun eyaletlerini satraplar yönetirdi. Doğudaki eyalet Horasan "Doğu" demek, batıdaki uç eyalet "îyonya" demek olan Yunanistan'dı. Dünyaya imparatorluk yönetmeyi, vergi koymayı, askeri denetim, asayişi sağlamayı ve parlak imparatorluk protokolünü eskiçağ ve ortaçağ İran imparatorlukları öğretmiştir.

İran'ın törensel başkenti Persepolis, yaşanan ve oturulan bir başkent olmaktan çok, imparatorluk şaşaasının sergilendiği, milletlerinin temsilcilerinin ihtişamından çarpıldığı bir yapılar bütünüydü. Bütün dünyanın sanatları burada mecz edilmiştir. Sütun başlıklarında Hint, devasa sütunlarda Yunan-lyonik üslup, taht salonunda ve sayısız bölümlerde Mezopotamya ve Mısır'ın etkileri vardı ama buna rağmen her şey İran'dı. Hele milletler salonunda şahlar şahına hediyelerini getiren Lidyalı, Karyalı, İyonyalı, Kapadokyalı, Baktriyalı, Sogdiyanalı ve diğer temsilcilerin tasvir edildiği kabartmalar bir imparatorluğun şaşaasını bugün bile ziyaretçilerin yüzüne çarpar.

İran tarihinin her zaman onu yönetenler ve yönetilenler tarafından hissedildiği ve îranlıları yönlendirdiği açıktır. Uygarlık tarih bilinci ve yaşanan tarihe bilinçli ve bilgili bir saygıdır. Bu muhteşem sarayı İskender yaktı yıktı; hani doğuyu ve batıyı birleştirmek için sefere çıkmıştı. Bunun en güzel örneğini yok etmesi, iddialı önderin aşamayacağı bir ihtişama dayanamadığını gösterir.

Daskyleion kazılarında en çok göze çarpan bölüm bir Zerdüşti sunağı ve ibadet yeri. Oldukça iyi korunmuş ve kazı heyeti büyük dikkatle kazıyor. Belki yakın zamanda bu civarda bir "sessizlik kulesi" de bulunabilir. Bu kulelerde Zerdüşti cenazeleri yüksek bir katafalka bırakılırdı. Su, ateş ve

toprak temiz ve mukaddes olduğundan; temiz olmayan cesedin yakılması, gömülmesi veya suya atılması caiz değildi. O nedenle vahşi kuşlar ile akbabaların cesedi parçalamalarına terk edilirdi. Prof. Tomris Bakır kazılarda bir hayli Pers steli (sunak) buldu. Yüksek bir sanatla karşı karşıyayız. Uzak İran'ın her köşesinde benzerini göreceğimiz eserler...

Anadolu toprakları çok bereketli, burada yaşayan milletler gibi burayı uzaktan idare edenlerin de kalıntıları var. İranlılarınki Daskyleion gibi kazılarla ortaya çıkıyor, Roma kalıntılarına her köşede rastlanıyor. Güneydoğu Anadolu'da Mezopotamya kültürlerinin kalıntıları Sultantepe'de olduğu gibi Sümerce arşivler bulunuyor.

Ülkenin her köşesi eski dünyaya hayran olan insanları heyecanlandırıyor. Anadolu bir dünya; uzun tarihin ve geniş coğrafyanın en seçme örnekleri burada. XI. asırdan beri güzel ve zengin bir ülkeye sahip olduk. Gezip görmek lazım.

RUSYA

XIII. yüzyıla kadar tarihi Rusya'nın hafızasına Türkler, Poloveç yani Kumanlar sayesinde kazınmıştır. XIII. yüzyıl başlarında kendilerine önderlik eden Tatar adlı bir Moğol kabilenin ardısıra Asya havalisinin bütün Kıpçak Türk kabileleri Rusya'yı istila etti. Altınordu Hanlığı dedikleri devletlerinin hakimiyeti iki yüzyıl kadar sürdü. Altınordu'yu asıl tepeleyen bir başka Türk cihangiri Timurlenk oldu. Parçalanan devletin izleyicileri olan Kazan ve Astrahan hanlıkları XVI. yüzyılda Rusya tarafından ilhak edildi. Üçüncü parça Kırım Hanlığıydı. XV. yüzyılda Osmanlıya tabi olması onun talihi oldu. İki yüzyıl daha çevreye hükmetti. Rusya'yla kavga etti; Polonya ve

Litvanya gibi kendisiyle birlikte Avrupa sahnesinden silinecek devletlerle müşterek bir tarih yaşadı. XVIII. yüzyıl sonunda Rusya bütün Doğu Avrupa'nın hakimiydi. Türkiye'yle hiç bitmeyen bir didişme onun tarihinin ana noktasıydı. Rusya'nın kardeş saydığı ve kurtarmaya niyetlendiği Güney Slavları Türkiye'nin uyruğuydu. Kırım, Kafkasya ve Orta Asya hanlıklarındaki Türk kavimler de Rusya'nın hakimiyetine geçmişti. Osmanlı padişahı halifeydi ve Karadeniz'in kuzeyindeki Müslümanlar arasında padişah olarak anılarda yaşıyordu. Bütün Rusyaların çarı ise Slav milletlerin beklediği kurtarıcıydı, ama II. Aleksandr'ın orduları Bulgaristan'a girdiği an işin sihri kayboldu. Kurtarıcı ordunun subayları "Biz Bulgar köylülerini kurtardık ama bizim mujikleri kim kurtaracak?" diye mektup yazıyorlardı evlerine. Doğrusu Rusya'nın Türkleri de batıklaşan Rusya sayesinde batılılaşmaya başlamıştı. Bir tarafın köylüsü, öbür tarafın ise aydını kurtarılmaya muhtaç durumdaydı.

XIX. yüzyılın son savaşı 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi oldu. Ruslar Aya Stefanos yani Yeşilköy'e kadar gelmişlerdi ama perişan durumdaydılar. Ordu hastalık ve kıtlıktan dökülüyordu. Bütün Avrupa karşılarına dikilmişti. Türk imparatorluğunu sevdiklerinden değil, Rusya'dan nefret ettiklerinden... Üstelik sevdikleri kardeşleri Bulgarlar, Başbakan Stanbulof'un kişiliğinde Alman-Avusturya bloğuna yatıyor ve Rusya'yı hayal kırıklığına uğratıyordu. Dünya feministlerinin ünlülerinden ve sonraki Sovyetler'in büyükelçilerinden bayan Aleksandra Kollontay Bulgaristan'daki Rusya komiserinin kızı olarak bu dönemin havasına hatıralarında yer veriyor. II. Abdülhamit gibi dünyayı son derece iyi kavrayan bir hükümdar ve onun kadar akıllı olmasa da Rus ruhuna inanan III. Alexander iki devlet için barış ve sanayiden ve maariften daha hayırlı bir süreç olmadığını anladı. Balkanlar'da Rus diplomatları cirit atıyordu. Kafkasya ve Orta Asya'da da Osmanlı konsolosları... Her iki taraf da birbirinin pan-lslamizm ve pan-Slavizminden korkuyordu; iyisi mi barış yaşasmdı.

XX. yüzyılda kavga etmedik. 1920-1922 arası müşterek düşmanlara karşı bir ittifak dönemimiz var; tıpkı XVIII. yüzyıl sonunda Napoleon'a karşı birleşen Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'nın Yedi Adalar Cumhuriyetini kurması gibi... Stalin devri ve II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye için bir kabus oldu. NATO kurulduktan sonra da Rusya güneyindeki komşudan rahatsız oldu. Gerilime girmek, komşular için hiç hayırlı değildi. Rusya ve Türkiye, Avrupa'yla Asya ile olduğundan ve olacağından daha tutarlı ortaklıkları olduğunu anladılar. Zaten asıl o dünyalar ile iyi geçinmek için birbirleri ile işbirliği yapmaları gerekiyor. Putin, bu yüzyılın büyük devlet adamı olduğunu gösterdi. Rusya tarihinin zeki adamlarından ama asıl önemlisi düzenli ve kariyerinin icaplarına bir Prusyalı gibi uymayı bilen nadir Ruslardan. Karşısındaki Türkiye başbakanı da kim ne derse desin bu milletin önemli bir vasfına sahip; açıklık ve dostluk gördükçe derhal anlıyor ve ona göre hareket ediyor. Putin Türkleri anladı, sade ve açık bir politika izliyor.

Bu yaklaşımlar ülkemizin Avrupa Birliği ve ABD karşısındaki konumunu güçlendirmektedir. Rusya ile müşterek iktisadiyatımız yıldan yıla katlanarak gelişiyor. 1990'ların başında dahi kim derdi ki 10 milyar doları aşkın bir ticari akış söz konusu olacak. Rusya'nın merkezinde iş merkezleri

kuruluyor. Tabii Odalar Birliği'nin başındakiler ve başbakanlığın bürokratları ananevi sarsaklıklardan birini daha gösteriyor; Türk-Rus işbirliğinin duayenlerinden biri olan Şarık Tara heyete ve ziyaretlere davet bile edilmemiş.

Burada bazı sorular ve sorunlar akla geliyor. Rusya-Türkiye kültürel işbirliği amatörce ve halk tipi gidiyor. Kurumlaşma noksan. Hâlâ hiçbir üniversitemizde Rusya tarihi, hukuku, dini müesseseleri üzerinde çalışan, iktisadi-coğrafi etütler yapan kürsüler dahi yok. İstanbul'da Tarlabaşı Caddesinde kurulan İspanyolların Cervantes Kültür Merkezine gıpta ile bakıyorum. Gençlerimiz, İspanyolca lisan kurslarını dolduruyor.
Pekiyi, Rusların Puşkin Enstitüsü nerede ve niçin Moskova'da Yunus

Emre Türk Kültür Enstitüsü diye bir sempatik bina yok. .Görülüyor ki karışık evlilikler, gençlerin gidip gelmesi, tercümelerin ve orijinal araştırmaların sayısını yeterince arttırmıyor ve iki ülke birbirini el yordamı ile tanımaya devam ediyor.

Türkiye ve Rusya birbirlerini beş yüzyıldır tanıyorlar. Üç yüzyılı biraz aşkın bir süre boyunca da hep savaştılar. Bu 300 yılın son 86 yılı sulh dönemidir. Ama 1918'den beri gerçekten barış ve işbirliği yaşandığı gibi, aşırı gerilimli dönemler de olmuştur. Gerilim Stalin dönemine mahsustur. İlk zamanlarda birlikte sanayi tesisleri kurmaya kadar giden işbirliği kısa zamanda tehditkar bir politikaya dönüştü. Ve Soğuk Savaş dönemi dediğimiz 50 yıl boyunca Türk-Rus ilişkileri maalesef öbür NATO ülkelerine göre en yoğun şüphe ve kapalılık içinde sürdü ve bunun çok olumsuz sonuçlan oldu. Rusların turisti değil, alim ve uzmanları bile Türkiye'ye gelemezdi; hele Asya ve Volga cumhuriyetlerindeki Türk halkların Türkiye ile teması hiçbir şekilde mümkün değildi. İlişkilerin bu karanlık döneminde bu kavimlerin görüp dinleyebildikleri tek şair Nazım Hikmet'ti. Kipi ne derse desin onun Türkiye'yi Azerbaycan'a taşıdığı bir gerçektir. Sovyetler'in ilk dönemindeki ilişkilerden biri de heyetlerin ziyaretiydi. Varaşilov'un Ankara ziyareti Sovyet dünyasında unutulmaz tesirler bırakmıştır. Güya dans bilmediği için Cumhuriyet Balosunda bir hanımın dansa davetini reddetmek zorunda kalmış ve sıkıntısından, dönünce bütün Kızılordu subaylarına
dans öğrenmeleri emrini vermiş. Ziyaret sonrası Moskova’daki askeri arşivlerde bu emirname aranmalı.

Soğuk Savaş yıllarındaki gerilimli ve kapalı dönem; özellikle kültür, sanat ve bilim gibi huzur ve sıcak ilişkiler isteyen dallarda duraksama hatta gerilemeye neden oldu. Maalesef bürokrasimizin ve en dışarıya açık kurum olan Dışişleri'nin de bu konuda olumsuz rolü oldu. Dönem içinde Amerikalılar ve diğer Avrupa ülkelerinin tarihçi ve Rusya uzmanları Rusya'da arşivlerde çalışmış, genç öğrenciler burslarla gidip Rusça öğrenmiş ve karşılıklı kültürel ilişkiler çerçevesinde Ruslar da oraya gitmişken, Türkiye kapılarını kapatmıştır. Bu kesinti yüzünden Sovyet Türkolojisi gereği gibi uzman yetiştiremezken, bizde de Rusya tarihi ve toplumuna dair hiçbir bilgi birikimi olmadı. Hatırlıyorum; Rus Dili Bölümünde öğretim görevlisi olan annem, ABD'nin çıkardığı "Amerika" adlı Rusça bir propaganda broşürünü okuturdu. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi gibi ilmi bir kurumda bile Rusyadan yayın, hele süreli bir yayın getirtip okutmak çok tehlikeli ve memnuydu. Ancak, 1980'lerin sonunda bu makus talih değişti. Bugün Rusya ile yoğun ilişkilerimiz var. Yüz binlerce insan karşılıklı gidip geliyor, her iki tarafta da çalışan ve ekmeğini kazananlar var. İki taraf da birbirinin dilini öğreniyor. Daha önemlisi yoğun bir evlilik trafiği göze çarpıyor. Ortaya Russo-Türk yeni bir nesil çıktı. Fakat patlama halindeki bu gelişmeleri ciddi bir planlama ve bilgi birikimi yönlendirmiyor. Rusya ve Türkiye yoğun endüstriyel ilişkiler içindeki iki toplum ama hala Rusya, olur olmaz nedenlerle seyahat imkanlarını kısıtlıyor. Rusya vizesi son zamanlarda bu ülkede işi olan ve gidip gelenler için bir kabus haline gelmiştir. Rusya denetleyemediği Kafkasya'daki buhranın derin nedenlerini tespit edip etkili politikalar uygulayacağına suçlu anyor. Bu, Şark devletlerinin yöneticilerine has bir tutumdur. '

Putin, birçok Rus'un gözünde, eli sopalı bir yeni büyük Petro'dur, bir kısmı için de aklı başında bir liderdir. Dizginleri ele aldığı anlaşılıyor ama acaba Rusya ilmi teknik bilgisini, doğal zenginliklerini akıllıca pazarlayabilecek midir? Cevap ortada; Rusya, herhangi bir Avrupa ülkesi kadar Avrupa medeniyet mirasında hisse sahibidir ama Avrupalılar onu aralarında görmek istemiyor. Bu konuda Türkiye ve Rusya ortak bir talebi paylaşıyor. Paylaştığımız olumlu özellikler de var. Bunların başında askeri yönden müşterek yaşanan savaşçı bir geçmişimiz var. iki ordu birbirini tanıyor, sıkıntılara tahammüllüdür, Batı Avrupa ordularından çok farklıdır. Bu savunma kadar barışın tesisi için de önemli... Adetlerimiz birbirine benziyor, iki toplumun birbirine öğreteceği şeyler var. Rusya ve Türkiye

bugünkü politikacıların kavrayamazlığına rağmen, geleceğin müttefiki gibi görünüyorlar. Bu nedenle bu iki ülke halkının ve aydınlarının birbirini tanıması ve daha sıkı ilişkilere girmesi gerekir. Üniversitelerimiz kuracakları çalışma grupları ve öğrenci kulüpleri aracılığıyla, sanatçılarımız ortak atölyeleriyle eser verip öğrenim görmelidir. Bazı bilim dallarında Türklerin iyi olduğu anlaşılıyor. Tiyatro, resim ve sahne sanatlarında Ruslardan hem teknik hem de disiplin açısından öğreneceğimiz çok şey var. İki toplumun ilişkilerinin geliştirilmesinde devletlerden çok yurttaş girişimlerinin etkili ve önemli olduğunu unutmayalım.

Sovyetler Birliği Yüksek Şura Presidium'u yani Devlet Başkanı Podgorny’nin yapmış olduğu ziyaret, Türkiye ve Sovyetler arasındaki soğuk harbin ısınma dönemi için önemli bir başlangıçtır. Kruşçef döneminde başlayan sınırlı ilişkiler giderek artıyordu. Asıl önemlisi Türkiye sanayileşme hamlesine Rusya'yı kattı. O yıllarda ortalarda başka sloganlar dolaşıyordu ama Doğu Avrupa devletlerine ait dokümanlar okundukça Amerikancı denen hükümetin Sovyetler ile ustalıklı bir ilişkiler çerçevesine girdiği görülmektedir. Demirel hükümeti, mazideki İnönücü politikalardan daha açık bir Sovyet dostluğu güdüyordu. Soğuk Savaş'ta Stalinist Rusya'nın küstahlığına İnönü rejiminin aşırı infiratçılıkla cevap vermesi, iki komşu ülkeyi uzak dünyalara itmişti. Demokrat Parti devrinde de bu politika aynı bağnazlıkla devam ettirildi. En tatsız netice de, bilimsel ve kültürel ilişkilerin tamamen kopmasıydı. Bu konuda diğer NATO üyesi devletlerin ilmi kurumlan ilişkileri götürürken Türkiye bürokrasisi kepenkleri kapatmıştı. Oysa Sovyetler Birliği ve buradaki Türk halklarla ilişkileri muhafaza etme konusunda Türkiye daha ustalıklı bir politika izleyebilirdi. Maalesef Türk politikasını özellikle dış politikayı yönlendirenler, "Neme lazım, hiç bulaşmayalım" gibi sözde vatansever ama esasta tembel düsturlarla bu defteri kapattılar.

Bu tip bir politika, günün icabatından değil zihinsel ve örgütsel tembellikten ileri gelir. Nitekim Dışişleri bürokrasisi mazide tutarsız gerekçelerle ünlü petromilyarder Carlos Gülbenkyan'ın bize devredeceği o canım koleksiyona da iltifat etmemiş ve sonunda Gülbenkyan Müzesi, Lizbon'da kurulmuştur. Türkiye'de onlarca yıl Rusya araştırmaları dumura uğradı; Rusya'da da Osmanlı-Türk tarihi ile uğraşanlar buralara gelip uzun boylu araştırmalar yapamadılar, yayın mübadelesi bile sınırlı kaldı.

Sovyetler'in dağıldığı günlerde Rusya'nın en hayati ihtiyacı güvenlikti. Devlet otoritesi sokak çeteleri ve mafyanın eline düşmüştü ve halk 1612 yılındaki Polonya işgalini takip eden döneme izafeten Smutnoye Vremya yani fetret devrinden söz ediyordu. Bu dönem geçiyor, asıl önemlisi yok olan ümitler geri gelmiştir. Putin, içte ve dışta Rusya'nın itibarını iade etme yolunda önemli adımlar atmıştır. Kendini güçlü devlet adamı olarak ispat ettiği ve Rus halkının saygısını kazandığı açıktır.

Yeni Rusya henüz çöken eski sanayini yenilemek, kıymetli bilim adamlarının ve teknisyenlerinin araştırma bulgularını sanayi üretimine sunmak gibi bir başarıdan uzaktır. Eğer Bilimler Akademisinin eczacılık, biyokimya gibi dallardaki buluşları sanayiye dökülebilse, bu dahi tek başına Rusya'nın makus talihini yenmekte yardımcı olurdu. Oysa ortada bir hantallık vardır; tembel ve mürtekib bürokrasi hâlâ engelleyici rol oynuyor ve Rusya adeta üçüncü dünya ülkesi gibi temelde petrol ve gaza dayanarak yaşıyor. Dönüşüm güç olacağa benziyor ve demokratik değil, otoriter yöntemlerle sağlanacaktır. Başkanın ve kadrolarının dinamik girişimleri bazı halde utanmazca, bazı halde beklenir tepkilerle karşılaşıyor. Her şeye rağmen Batılı iş çevreleri Rusya'da iş görmekte bizimkiler kadar istekli ve başarılı değil. Bir kaderi paylaşıyoruz.

XIX. asırda birbirine karşı modern ordular besleyen iki hantal imparatorluktuk. Araştırmalar gösteriyor ki, Rusya'nın Müslüman ve Türk halkları arasındaki Osrhanlı faaliyeti, Romanovların Balkanlardaki kışkırtıcılığının pek gerisinde kalmıyordu. Renkli rüyaların dışında bu politikaları besleyen ve kışkırtan sanayi ve ticaret her iki ülkede de yoktu. Bugün bu iki ülkenin ticaret hacmi Sovyetler dönemine nazaran dahi birkaç misline katlanmış olup iki halkın hayatı birbiri ile içiçe geçmiştir. Türkiye ve Rusya'da yaşayan Ruslar ve Türklerin sayısı rekor düzeydedir, evlilikler artmıştır, asıl önemlisi iki tarafın gençleri günden güne karşılıklı olarak üniversitelerde okumaktadır. Başkan Putin ve bizim devlet adamlarımız iki tarafın dostça yaşamaya mahkum olduğunu biliyor, hatta ilişki ve ittifakımızı daha fazla geliştirmek söz konusudur. Bu ziyareti izlemesi gereken iktisadi, sınai ve kültürel alanlardaki işlerliği artıracak çalışmalar ve projelerdir.   .

DÜKALIĞIN BAŞKENTİ, VLADİMİR

Moskova'nın 180 km. kuzeybatısındaki Vladimir şehrindeyiz. Vladimirza Lesie orman ardındaki Vladimir demek. Altınordu fütuhatı sırasında Rus devleti yaşamak için kuzeybatıdaki ormanlık ötesine sığınmıştı çünkü Altmordu devletinin askerleri yani Rusların tabiriyle Moğol-Tatarlar, ormanlık alana nüfuz edemiyorlardı/Bu Kıpçak Türkleri ve az miktardaki Tatar şiddeti karşısında Rusların güvenliğini ormanlık alan sağlıyordu. Orman, o zamanki Rus'un güvenliğiydi, yiyecek deposuydu, yaşadığı alandı. Edebiyatı ve inancı bile ormana göre şekillenmişti. En büyük cin, orman cini olan Lesovik'ti. Abarota gibi ağaçtan ağaca, taştan kayaya şekil değiştiren şiddetli cinler de vardı. Vodanei en korkulan su ciniydi. Rus masalları hep ormanda geçerdi. Rus edebiyatı XIX. yüzyılda Turgenyev gibi bir dehanın kaleminde de ormandan vazgeçemedi. O büyük yazar ve düşünürün dil ve tasvirlerinde orman başlıca yardımcıdır ve tıpkı ecdadımız gibi Türk edebiyatçıları da Turgenyev'in ormanına nüfuz edememişlerdir. Ünlü çevirmenimiz Haşan Ali Ediz'in dahi Turgenyev çevirisinde bariz yanlışlar vardır.

Vladimir şehri tarihi büyük Rusya'nın kurulduğu Vladimir, Büyük Knezliği'nin yani dukalığının başkentiydi. Kaderin cilvesi, 30 km. ötedeki, bugün bir köy olan Suzdal Dükalığı ile birleşince Vladimir -Suzdal Büyük Knezliği ortaya çıktı ve bu olay bildiğimiz Moskova Rusya'sının tarihi uvertürü sayılıyor. Vladimir, XIX. yüzyılda sakin bir vilayetin merkeziydi ve XIX. yüzyıldaki şehir daha da ilginç görünüyor. Katedral, vilayet binası ve 1907'de yapılan Pedagoji Enstitüsü yani öğretmen okulu, Rusya'nın neo-rönesans üslubundaki küçük binalardan oluşan bir ana cadde; Rusya'nın modernleştiği, merkezileştiği bu dönem daha mütevazı çizgilere sahip Osmanlı taşrasına benzemektedir. XIX. yüzyılda Rusya Çarlığı ve Osmanlı imparatorluğu bir iddiayı ve dirilmeyi temsil eder; daha başarılı olsa dahi Rusya da Osmanlı toplumu gibi Batılılaşmanın sancılarını çekmekteydi. Nitekim bu bölgede de XVII. yüzyılın kilise reformlarına direnen eski inanç sahibi mezhep mensupları bolca yaşıyormuş.

Her şeye rağmen her iki imparatorluğun da XIX. yüzyıl Batı Avrupası ile arasındaki mesafe açılmaktaydı. Bütün siyasi çalkantıların, ihtilalci düşünce ve darbelerin nedeni buydu. Ne var ki Türkiye'de devlet hem kitlelerin hem seçkinlerin gözünde daha kutsal telakki edildiğinden toplum büyük değişiklikler geçirmeye zorlanmamıştır. Kaide-i tedriç yani yavaş değişme

kuralı imparatorluktan cumhuriyete Türk toplumunun düsturuydu. Son 90 yılda Rusya'nın izolasyonu, Türkiye'nin ise Batıya yanaşması farklı sonuçlar doğurdu. Bugün, bu dönemin sonunda eski konumları değişik iki ülke vardır. Ama ne olursa olsun yakınlaşma daha da kaçınılmaz ve daha da yararlı hale gelmiştir.

Ticari işlem hacmimiz son bir yılda 7 milyar dolardan 9 milyar dolara ulaşmış. Rus toplumu Türkiye'yi en sağlam yolla, turizm ile öğreniyor. Türkler de Rusya'yı sayı düşük olsa da aynı yöntemle tanıyor. Türkiye ve Rusya hem Doğunun ama daha çok Batı'nın ihtiyatla yanaştığı ve zaman zaman dışladığı iki ülke. Bu nedenle birbirlerine yanaşmak zorundalar. Ortadoğu ve Kafkasya bölgesindeki gerilimlerin sonuçları ve molozları istesek de istemesek de iki ülkenin etrafına gelip yığılıyor. Türkiye mazide Ortadoğu bölgesinde şahsiyetli ve etkin bir politika izlemedi, izleyemezdi de. Rusya ise Sovyetler döneminde gerçekçiliğin ve ihtiyacının ötesinde daha etkin bir politika izledi, düpedüz ABD'nin rakibiydi. Bu politika ona çok pahalıya mal oldu, zaten bu pahalı politika yüzünden Ortadoğu'ya Sovyet Rusya'nın beyaz fili deniyordu. İlerici Arap rejimlerine yapılan yardımlar, çoğu boşa giden askeri ve iktisadi masraflar Rusya'nın sosyalist ekonomisi için bir yüktü. Arap yönetici çevrelerin içindeyse Enver Sedat gibi Rusya'ya hoşnutsuzluk ve kırgınlıkla bakan bir zümre doğdu. Bu tavırda haklılık kadar çocuksu bir yön de vardı. Yeni dönemde Rusya bu politikasını süratle terk etti, bu yüzden daha ihtiyatlı hareket ediyor. Kafkasya'da ise Türkiye'yi sert ve mesnetsiz bir biçimde suçlamaktan vazgeçmesi gerekiyor. Galiba Rusya'nın uyanık diplomatları bu konuda hitabet tonlarını alçaltma gereğini hissettiler. Diğer önemli sorun ise boğazların petrol trafiğine ne derecede dayanabileceğidir. Tabii ki dayanması mümkün değildir. Bu konuda da fazla ısrar edilemez.

Asıl önemlisi; demokratik reformlarını kendi toplumlannın talebi ve ihtiyacı doğrultusunda götürmeye kararlı iki toplumun varlığı söz konusudur. Batı Avrupa'nın Türkiye ve Rusya üzerindeki yer yer haklı, yer yer mesnetsiz, adeta isteriye dönüşen tenkit ve değiştirme talepleri eminiz ki iki toplumu bu konuda da ortak harekete zorlayacaktır. Bu safha ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi projeleri şimdilik ilişkilerin en az kaale alman yönüdür.

MOSKOVA

Rusya'da ne değişiyor? Birtakım rakamlara bakarsak Rusya petrol satan ve sarsıntıyı atlatan bir ülke. Yerel olaylara bakarsanız taşrada hâlâ fakirlikten ileri gelen asayiş bozukluğu ve bütün Rusya'da ilgi çeken gençlik grupları ortaya çıkıyor. Rus dazlakları Hitler'in Nazi bayrağının ortasına aynı renkte orak-çekiç motifi koyuyorlar, Yahudi ve yabancı düşmanlıkları had safhada. Kremlin'in önündeki Manej'de açılan bir fotoğraf sergisinde bu gruplar için manidar bir soru yer alıyor: "Kim bunlar?" Belli ki toplumun çalkantısı henüz devam ediyor.

Moskova ise her gidişte değişen bir şehir ve bu değişiklikte yükselen Türk sermayesinin rolü göze çarpıyor. Türk inşaat mühendisliğinin bizim şehirlerimizden esirgediği zevkli gökdelenler ve binalar Moskova semalarını kaplıyor ve bunların inşaatları yüksek teknolojinin eseri. Rusya'nın bürokratları bu gibi inşaatları kontrol ederken, hediye ve hürmet akçesi almayı ihmal etmeseler de özellikle yangın tedbirleri ve çevre koruma kurallarının uygulamasından hiç taviz vermezlermiş. Müzeler ve sergiler canlanıyor ve konser salonlarında Rusya'nın entelektüel çevrelerinin kokusu geziniyor. Sokaklarda dilenen ihtiyarlar pek kalmadı, ölmüşler. Rusya zaten nüfus kaybediyor, son 15 yılda toplam nüfus 8 milyon azaldı. Sokaklarda hamile kadın görmek imkansız. Üstelik üçüncü dünya ülkeleri gibi nüfus ihraç ediyorlar. Kanada'nın, ABD'nin cin bilgisayarcıları Rusya'dan gitme; daha ilginci bankacılık sektörünün gözdeleri de genç Ruslar. Şimdilik Rusya'nın makbul uzmanları bankacı bürokratlar, yakında bilim adamlarının, Bilimler Akademisindeki uzmanların da bu kategoriye girmesi temenni edilir ama şimdilik yaşam şartları iç açıcı değil. Türk ve Rus evliliklerinin sayısının 60 bini geçtiği söylendi. Beraber yaşayanlar bunun birkaç misliymiş. Evlilikler hadisesiz devam ediyor.

Rusya petrol gelirleriyle belini doğrulttu. Ama Bilimler Akademisinin raflarında bekleyen araştırma sonuçlarının onda biri sanayiye ve yatırımlara aktarılabilse, yaratılacak zenginliğin petrol gelirlerini 10'a katlayacağına şüphe yok deniyor. Petrolden yaşamak sadece Ortadoğu'yu değil, Rusya'yı dahi atıl hale getiriyor. Ama şurası bir gerçek: 13

milyonluk Moskova, 5 milyonluk St. Petersburg, Volga kıyısındaki 2 milyonluk Nijni Novgrad gittikçe değişen ve Rusya'nın zenginliğini çeken şehirler.

Moskova bütün zenginliklerin yüzde 70'ini elinde tutuyor deniyor. Lomonozov Devlet Üniversitesi yenilenmiş. Restorasyonu yapan şirket Ali İhsan Ahıskalı'nın. Üniversitenin ünlü Tatyana Kilisesi de restore edilmiş. Bu kadar değişiklik ruhlara da yansıyor. Bezgin ve ürkek talebenin daha çalışkan ve rekabetçi olduğunu anlamak için fazla gayrete lüzum yok.

Rusya gençliği rekabetçiliği kabul etmiş. Bu tavrın alkol ve sigara tüketimlerine kadar yansıdığı görülüyor. Rusya taşrası ise 21'inci yüzyılın endüstriyel dünyasında görülemeyecek kadar büyük şehirlerden farklı bir hayatı yani bildiğiniz fakirliği sürdürüyor diyorlar. Bölgesel ve sınıfsal eşitsizlik herkesi yaralar ama bu trajedi bazı halde yaratıcılığı teşvik ediyor.

Öte yandan kültürel hayatın öncüleri yeni Rusya'yı canlandırırken bazı münasebetsizlikler de yok değil. Mesela, bildiğimiz Bolşoy Tiyatrosu uzun bir restorasyon dönemine girdi. Yanı başındaki minik bir tiyatro Bolşoy'un görevlerini yürütüyor. Burada sahnelenen, Çaykovski'nin bestelediği Puşkin'in ünlü eseri "Yevgeni Onegin" operasını izlemeye gidiyorsunuz. Perde açıldığında karşınızda Rusya taşrasındaki bir toprak sahibinin özgün evi değil, bir Teksas çiftliğinin yemek salonu var. Daha beteri devam ediyor, genç kız Tatyana, Yevgeni Onegin tarafından reddedilince garip kabuslar görüyor. Eserle ve çizilen karakterle alakası olmayan bir Tatyana bu. Bir tür Amerikanizm özentisi, tuhaf bir psikanaliz.

Değişim ve dışarıya açılma her zaman o kadar renkli ve kolay olmaz. Rusya Rusya'dır; Moskova da Moskova. Her ikisi de er geç yolunu bulur. Yalpalama olsa da anane her zaman galip gelir.

KAFKASYA

Kafkasya, her bakımdan ikiye ayrılan bir dünya; yüksek dağ silsilesinin ayırdığı Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan oluşan Güney Kafkasya ile kuzeydeki kavimlerin oluşturduğu coğrafya; adetleri, dinleri ve asıl önemlisi birbirinden çok farklı dilleri ile ayrı bir dünyadır. Kuzeydekiler Kafkaslı ise Güneydekiler Kafkaslılığı protokol olarak ve kendilerini ifade etmekte işe yaradığı ölçüde kullanır. Gürcü, Ermeni ve AzerbaycanlIların; kuzeyin Osetleri, Adige ve Çerkesleri, Kumuk, Karaşay ve Balkarları, Dağıstan'ın Lezgi ve Avarları ile müşterek tarafları olsa da zıtlıkları sayılamayacak kadar çoktur. Kuzey Kafkasya'nın nüfusu 5-6 milyon görünüyor, güneydeki üç cumhuriyetin nüfusu ise 15 milyonu biraz geçiyor; gerçi Kafkas halklarının dünyaya yayılan nüfusu neredeyse buna yakın... Eğitimli bir nüfus olduklarından sesleri hatta gürültüleri bütün dünyayı tutuyor. Bunun için kimse onları ayıplayamaz çünkü KafkasyalIlar tarihlerini çileyle yaşayan halklardır. Güçlü olan gücünü kullanarak hakkını arar. Bu gerçeği bu coğrafyada görürüz. Gücünü yanlış kullanan da bu yanlışı pahalıya öder. Çünkü bütün dünyanın gözü üzerindedir. Bu gerçeği de Kafkasya'da görürüz.

Tiflis'te “Küreselleşme ve Uygarlıklararası Diyalog” başlıklı bir toplantıdayız. Gürcü kilisesinin reisi Patrik II. İleon ve kilise adamları ağırlıklı. Toplantının açış nutkunda Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili

Türkiye'nin Gürcistan'a olan yardımlarını vurguluyor. Annesi Profesör Gulii Alasania toplantının düzenleyicisi. Herhalde Türkolog olan annenin etkisiyle cumhurbaşkanı Türkiye'ye daha bir sempatiyle bakıyor. Saakaşvili'nin milliyetçi olduğu malum ama küçük bir ülkenin Sovyetler'in etkisinden çıkıp Batıya bütünleşmesi gereklerini de fazlasıyla yerine getiriyor. Mesela Fransa'nın Gürcistan büyükelçisi olan Salome Zourabichvili eski milliyetçi Gürcü liderlerden birinin kızıdır. Fransa'da büyümüş, Fransız Dışişleri Bakanlığına girmiş ve bakanlıkta mevki sahibi olmuştur. Tiflis'te büyükelçiyken Gürcü cumhurbaşkanı onu Gürcistan'ın dışişleri bakanı olarak seçmekte tereddüt etmemiş, bakanın maaşını Fransa veriyormuş. Küçük ülkeler bazen gerçekçi politikalar gütmek zorunda... Zarif bakan Salome Zourabichvili, " Babamın ve annemin Sovyetler geldikten sonra Fransa'ya iltica ederken kullandıkları bir valizi bütün diplomatlık hayatım boyunca yanımda taşıdım ve şimdi benimle buraya geldi" diyor. "Vatana kesin dönüş yapan bir bavul olarak Gürcistan Tarih Müzesine veriniz" dedim. Cumhuriyetin sorunlarını ulusalcı olarak değil belki dışa açılarak çözmek mümkün diyorlar. Macar asıllı Amerikalı para babası Soros, üniversiteleri besliyor. Türklerin de üç lisesi ve Karadeniz Üniversitesi var. Gürcistan ordusunun eğitimi ve gerekli destek bizim Genelkurmay'dan gidiyor ama üretim hâlâ düşük, iktisadi sorunlar dağ gibi yığılmış, ABD yardımı temel sanayii kurmaya yönelik değil, Gürcistan'a çekinmeden yönelen yabancı yatırım az da olsa Türkiye'den geliyor. Petrol boru hattı kimileri için kurtarıcı kimileri için kurtarıcı olmaktan çok iç barışın dış desteği demek, iktisat dışı değerlendirmeler burada da yaygın.

Gürcüler, eğitim ve kültür düzeyi yüksek bir halk, iki asır boyu Çar Rusyası Kafkasya'yı bu merkezden yönetmişti. Tiflis, Rusya taşrasında görülmeyecek bir seviyeye ulaşmıştı, tik Farsça gazete ve Azerbaycan tiyatrosu bu beldede hayata geldi. Rusya Gürcüceyi hayattan silmeye kalksa da Gürcü dili dayanmış, Sovyet döneminde de birçok ülkenin aksine Gürcistan bazı sahalarda kendini koruyup geliştirebilmişti. Bu nedenledir ki bireysel olarak Stalin ve etrafındaki Gürcü asıllı Sovyet liderlerini eleştirseler de küçük milletler dünya tarihine geçmiş portreleri silemezler. Kafkas politikası muhafazakarlık, devrimcilik ve milliyetçilikle iç içe yürümek durumundadır.

Kafkasya'da Ruslar gelene kadar tarih boyu merkezi bir idare olmadı; gelen fatihler yalçın dağlar ve derin vadilerde birbirini anlamayan ve dil yapısal zorluklardan dolayı birbirinin dilini öğrenmeleri mümkün olmayan düşman kabileleri kendi haline bırakmayı tercih etti. Onların başında durup bazısından vergi, bazısından asker toplamanın yeterli olduğunu gördüler. Osmanlı idaresi de Kafkasya'daki iki asırlık yönetiminde seçkin tabakayı İslamlaştırmakla yetindi, daha doğrusu kendisinden beş asır önce başlayan bu süreci kendi renkleri ve idari sistemiyle devam ettirdi. Kafkas kabilelerinin iç yapısına müdahale etmeden hükümranlığını sürdürdü ki, Kafkasya halklarının en hadisesiz ve olumlu hatırlanan dönemidir.

Rusya XVIII. asırda II. Katerina ile sahnede görüldü. Kafkasya'nın işgaline başladı. XIX. asrın başında ise Gürcistan'ın milli hanedanı sahneden uzaklaştınldı, Gürcüce devlet hayatından, adliyeden, hatta eğitimden silindi; direniş sert ve ani değilse de uzun ve inatçı oldu. Kilisenin okumuşları, şairler, bilgin kimseler Gürcü dilini koruyup geliştirdiler. Eski edebiyat işlendiği gibi, başta Shakespeare olmak üzere bütün Avrupa edebiyatı Gürcüce'ye çevrildi. Gürcüce gibi Ermenice ve Azerbaycan Türkçesi de eski edebi abideleriyle hayatlarını sürdürdü. Kuzey Kafkasya'nın yazısız dilleri dahi ananenin kudretiyle yaşadı. Siyasi direniş de sert oldu ama Puşkin Rusyası'nın ve genelde Batılılaşmış Rusya'nın cazibesi üstün geldi. Kafkasya'yı General Yermolov orduları değil, Puşkin'in mısraları fethetti. Aynı Rusya, Lermontov'un, Tolstoy'un, Puşkin'in kaleminde Kafkaslara teslim oldu... Dostoyevski'nin hiçbir karakteri "Tatarin Ali" dediği Dağıstanlı Ali kadar müsbet değildir. Ama Rusya, Kafkasya'da ne kadar kaldı ve ne kadar etkili oldu ise o derece de düşmanlık uyandırdı. Kafkasya halen bir barut fıçısı değilse de devamlı sızlayan bir yaradır.

Bütün Kafkasya'daki gerilimler, Gürcistan'da da var. Gürcistan Müslümanları sızlanıyor. Gürcüler; Ermenilerin Kafkasya'da barışı engellediğinden söz ediyor; Ermeni şikayetleri ise burada sıralamakla bitmez. Azerbaycan memnun değil, kuzeyin halkları Rusya'dan ne kadar çekiniyor ise güneydekilerden de çekiniyor. Bütün Kafkas devletlerinde, 10 yılı aşkın bağımsızlığa rağmen altyapının gelişmesi şöyle dursun, eski ehil yapı bile devam ettirilemiyor. Fakat mucize sürüyor. Her gün yeni bir restoran ve kafe açılıyor, Tiflis'in moda evleri civar ülkeleri kıskandıracak

renklerde gelişiyor. "Diyalog" toplantısında alışılmış üslupla, barış ve küreselleşmeye karşı yerel kültürün korunması temennileri tekrarlandı. Gürcistan'ın en büyük ikinci adamı Patrik II. tleon bölücülüğe karşı konuştu. İsrail'in ünlü politikacısı Şimon Perez "Bütün Müslümanlar terörist değildir ama bütün teröristler Müslümandır" gibi harika (!) bir mesaj yolladı. İnsan Izak Rabin'in katlinden sonra İsrail'de pek mantıklı politikacı kalmadığını anlıyor. Sormak lazım, Rabin'i katleden hangi terörist grubun maşasıdır? Bunca terörist Hıristiyan grup nereden çıkmaktadır?
Akıllı sandığımız Simon Perez'inki maalesef toptancı ve ucuzcu bir politik üslup...

Sovyet hakimiyeti boyunca Kafkasya'nın sürgündeki politikacıları Avrupa'da Sovyetlere muhalif Rusça dergiler çıkarırdı; Kremlin "Ancak Rusçanın altında birleşebiliyorsunuz" diye bu durumla alay ederdi. Umumi anlaşma dili halen Rusça ama yakın gelecekte birtakım ulusal diller sahneyi dolduracak. Tabii bu yerel dillerin sahipleri dünya ile nasıl iletişim kurabilecekler derseniz, İngilizce’nin Gürcülerin arasında şimdiden yerleştiğini görüyorsunuz bile. Kafkasya yabancıya karşı misafirperver ama istilaya direnen bir kıtaydı. Direnç yeni dünyanın düzeni karşısında söz konusu değil. AB'ye girecek Türkiye'ye gıptayla bakılıyor. Kimse AB'nin eğrileriyle doğrularını anlatmaya kalkmasın, kulak asılmaz. Amma velakin aynı şekilde davranması beklenen Ermenistan'da kimse Rusya ittifakı aleyhinde konuşturulmuyor. Bu çelişki ne demeyin? Kafkas politikacıları ayrıntılı düşünmeyi sevmiyor:

Ekim ayında sıcak bir hava var. Tiflis'teki insanların sıcaklığı, sokaklardaki resim sergileri, müzik bütün Kafkasya'nın çok problemli olsa da çok renkli ve tatlı bir dünya olduğunu gösteriyor. Kafkasya barış içinde olmalı, çok benzeştiği Türkiye ile dostluk içinde yaşamalı ve bu dünya parçalanmamak.

BAKÜ'DE İÇŞEHİR

Bakü’nün "iç şehri" deyirler, keşenk ve görkemlü bir yer olur, içinde de "Şirvan şahlar sarayı" derler bir neçe devletlü saray var; derlerse de inanmayın “özü bir hankâh (dervişlerin konakladığı yer) ve Halvetiyye dervişlerinin dergahıdır.” Azerbaycan medeniyetinin bütün Ortadoğu tarihi için önem arzeden bu dini merkezini, etrafındaki kümbeti, mezarları, mescidi, zikirhane, imaret ve mutfağıyla dururken "saray" diye takdim etmek nedendir, anlamış değilim. Sempatik tarihçi meslektaşım Mehmet Rıhtım tezinde, bu dergahta XVI. yüzyılın ünlü mutasavvıfı Seyyid Yahya Bakühvi’nin (Bakulu) ülkesinde ve civar ülkelerde oynadığı rolü etraflıca açıklamıştır. Tarihte bir dergahın bazen bir saraydan çok daha önemli olduğunu idrak edemeyenler böyle özenti değişiklikler yapıyorlar.

Bakü’nün kaleiçi çok ilginç. İlginçliği Ortadoğu’da her yerde görülebilen bir hisariçi olmasından ileri gelmiyor. XIX. yüzyılın sonunda modern şehirleşmeyle yüz yüze geldiğinde fazla tahrip olmadan uyum sağlayabilen şehirlerden biri olduğu açık. Kaleiçindeki Ortaçağ ve XVIII. yüzyıl yapılarının bazıları, yerini XIX. yüzyılın taş konaklarına ve burjuvazinin yaşadığı apartmanlara terk etmiş. Bu yapılaşma surdışma da aynı şekilde taşmış; lâkin

Avrupa'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok şehrindeki yapılanmaların aksine Bakü'nün surlarına dokunulmamış.

Bakü, bu görünümü ve haliyle İtalyan şehirlerindeki gelişmeyi hatırlatıyor. Azerbaycan halkı heykeli seviyor. Bu konuda İslam dünyasında öncüler. Surların hemen önündeki parkta ünlü heccav ve şair Molla Ekber Sabir'in heykeli XX. yüzyıl başında, hem de halkın topladığı bağışlarla dikilmiş; bu anlamda da bir ilk... Nesimi heykeli, Edebiyat Enstitüsü ve renkli çarşı ananeden çağdaşlığa geçişi fizik olarak yansıtıyor. Çarşının hali de ülkenin içindeki tezatları yansıtıyor. Hayat zor ve bu arada kolay zengin olanlar bir hayli fazla.

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında Azerbaycan petrolleri yeni bir sınıf yarattı. Bu sınıfın içinde Tagiyev, Nagiyev, Aşurbeyli gibi bazıları yeterli eğitim görmemiş fakat deha derecesinde zeki Azerbaycan Türkleri de petrol milyarderi olarak yerlerini aldılar ve parayı İsviçre bankalarından çok Bakü'nün sokaklarına yatırdılar, şehri donattılar. Cenova, Venedik, Floransa tipi saraylar ve yapılarla ve gotik neo-Rönesans üslubunu yaratan konutlar geniş caddelerin etrafında yükselmeye başladı. Surların içi ve dışı bu tip binalarla donandı. Sovyet sonrası dönemin yeni zenginleri ve iktidara yakın olanlar ise ecnebi şirketlerin pek makbul tuttuğu Hazar Denizi'ne bakan bu semtteki yüksek kiralara bakıp: "Eğer eski binalar talebi karşılamıyorsa biz yenilerini yapalım, yüksek fiyatla kiraya veririz" diyerek açıkgözlülüklerini ortaya koydular. Güzelim taş binaların ortasına bazıları kalfa yapısı kötü yüksek binalar dikmişler. Bazıları da eski binaları enine boyuna ilaveler yaparak lenduhaya çevirmişler. Galiba İstanbul'dan Taşkent'e Türk toplumlarının ve şehir yönetimlerinin ortak yanı bu; birtakım açıkgözlerin tarihi tahrip etmesine göz yummak... insanlar bu rezaleti sadece birbirlerine şikayet ediyorlar, ortak önlem yok.

Bu ne biçim millet demeyin; AzerbaycanlIlar birçok şeyi çok iyi biliyor, bu edepsizliklerden rahatsız oluyorlar ama bezginler. İnsanlar musikiden çok iyi anlıyor ve müzisyen derecesinde bu sanatı öğrenenlerin sayısı yüksek. Herkes iyi kötü resim yapıyor. Pejmürde antika dükkanlarının içinde baş köşede sanat tarihi rehberi ve katalogları bulunuyor. Böyle dağınık bir dükkanın sahibi Tahir Mehemmedov çarların ünlü kuyumcusu Faberge'in adı geçince, onun sekiz ünlü ustasının; Hlebnikov, Ovçennikov, Orzelnikov,

Morozov, Sizikov, Mulikov, Rerih ve Gagarin’in isimlerini saymakla kalmıyor; şaşkınlığımı her birinin yaptığı paskalya yumurtalarının üslup farklılıklarını vs. anlatarak arttırıyor. Tabii bu manzara ile dışarıdaki perişanlığı bağdaştırmanın imkanı yok. Bütün eski Sovyet ülkelerinin sorunu da bu; yağ var, irmik var ama helvayı yapmaya kimsenin niyeti yok; şekeri saklayanlara ise kimse direnmiyor.

İTALYA

VENEDİK

Rivayet olunur ki, V. asırda Hunların önünden kaçan alıalinin Adriyatik Denizinin kuzey kıyısındaki lagünler üzerinde ustalıkla kurduğu Venedik, bir gün geldi bütün Akdeniz'in en zengin ve hükümran şehri oldu. Üstelik Venedikliler denizde ve karada iyi savaşan bir kavim olarak bilinir. Hülasa iğneyle kuyu kazarak zengin ve kudretli olmuşlardır.

Bir şehrin tarihi oluşumunu saptamak kolay değildir. Bazı halde yazılı kaynaklar yanıltıcı, arkeolojik kazılar ise yetersiz kalabilir. Venedik, Adriyatik'in kraliçesi ve şehirden çok cumhuriyet ve cumhuriyetten çok diktatör bir Akdeniz imparatorluğudur. Şehrin koruyucu patronu Aziz Marko'dur ve onun sembolü olan aslan Venedik'in de bayrağıdır. Şehrin adı her milletin dilinde ayrı telaffuz edilir: Macarlar Velense der, Almanlar bizim gibi Venedik, kendi sakinleri Venezia, öbürleri Venice vs. Biz Venedik Cumhuru derdik devletin adına. Belli ki herkes oraya gıpta veya iştahla bakmış. Büyük kanalın bir tarafında Türk hanı, öbür tarafında Alaman hanı. Venedik doğuyu batıya, güneyi kuzeye taşımış, zenginleşmiş ve bu dünyayı da zenginleştirmiş merkezlerden biri. İşgali kolay değil; gelen gemiler sık sık değişen ve kayan kum tabakasına oturakalır. Bunu izleyebilen, kazıklarla işaretleyen ve bundan anlayan sadece kendileridir. Her şeyin bir düzeni vardı.

Venedik denize çakılan kazıklar üzerinde inşa edilen bir şehirdir, bunun gibi bir şehir de Amsterdam'dır ama o Venedik'in taklidi dahi olamaz. Venedik cumhuriyettir ama bugünkü cumhuriyetlerden çok farklıdır. Buna patrici, eşraf yahut ağababalar cumhuriyeti diyebilirsiniz. Belirli aileler bu devleti yönetir, yönetenleri seçer. Bu asil ailelerden Baffo soyunun bir kızı bize padişah karısı ve validesi oldu. Venedik'in kademeli ve karışık bir meclis sistemi vardır ve bu sistem sokaktaki törene bile yansır; herkes istediği törene katılamaz.

Venedik görkemlidir, renklidir; hem dindardır hem de karnavalın, eğlencenin ve zinanın dahi kuralları vardır. Hele iktidar söz konusu oldu mu, birtakım aileler birbirini yer. Ama birbirini yiyen ailelerin ortaklaşa bir düzeni vardı; herkes ne kazanacak, ne iş yapacak belliydi. Yılın belirli zamanlarında Akdeniz'e açılan ticari gemi kervanlarına cumhuriyetin donanması refakat ederdi. Bu korumalı muda denilen gemi kervanına da sadece belirli sınıflardan aileler sermaye koyup katılabilirdi. Sermayedar da, işçi de kazanç ve fırsat eşitliğine sahip değildi; meydanlarda salman, kiliselerde itibarlı sıralara oturan, hele evlilikte eşitliğe sahip olanlar olmayanlara göre bir azınlıktı. Şehrin Yahudileri mi dediniz? Getto denilen baruthane semtine kapatılmışlardı. Bu mendebur yerden kaç asır sonra paralar ödeyip ayrı bir mahalleye çıkabildiler. İçlerinde tefeci Shylock gibi

olanları pek yoktu, haddine mi düşmüş, o ancak Shakespeare efendinin fantezisidir.

Venedikliler, Doğu Roma'ya iyi yerleşmişti; Galata yani Pera'da bir koloni, her yerde koloniler ve tabii tatlı kazançlar... 1185'te Bizans halkı bunlardan yaka silkti ve canlarına okudu. Venedikliler bunun acısını 1204'te fena çıkardılar. Venedik'in seçimli büyük diktatörü ve 100 yaşma kadar yaşayan büyük adamı Doç Enrico Dandolo, Haçlıları Kudüs yerine İstanbul'a yöneltiverdi ve Haçlı işgalindeki her yerde muhteşem koloniler kurdu, şiddet estirdi. Cenovalılarla Venedikliler rekabet içindeydi; incelik, servet, ilim ve sanat onlara mahsustu. Zengin ve muhteşemdiler.

Türklerin Küçük Asya, Balkanlar ve Akdeniz adalarına inmesi Venedik'in Akdeniz'deki imparatorluğunun sonu oldu. En son 17'nci asırda Girit Osmanlı olunca, İtalyan şehirlerinin nefesi tükendi. Osmanlı Venedik'e karşı her şeyi yaptı; hatta Dubrovnik gibi tüccar Slav cumhuriyetçilerini bile himaye etti. Güngörmüş Venedik fakirleşti, çürüdü. 1797'de General Bonaparte, Campo Formio Antlaşması ile cumhuriyeti ilhak ediverdi, hatta bizim burada Tomtom Kaptan Sokağındaki şık Venedik Sarayı'na bile Fransız sefareti yerleşti. 1815 Viyana Kongresinde de AvusturyalIlar Venedik'le birlikte onun İstanbul'daki sarayına el atıp sefaret yaptılar.

Nihayet Venedik, İtalya'nın oldu. Bu şehre belki en büyük kötülük, lagünler üstündeki binalara Mussolini'nin hoyrat sanayileşmesinin getirdiği çürümedir. Şehir hâlâ çürüyor, toparlanamıyor ve nüfusu azalıyor. Ama şehir yine muhteşem, yine doyulmaz ve asil bir beldede bulunduğunuzu her an hissediyorsunuz.

Venedik, Akdeniz'e açılmak demek: Akdeniz'in neresinde olsam öbür uçta Venedik'i tahayyül ederim. O uygarlık, o mimari, o resim belirgin bir "Akdeniz nostaljisi"™ yaratır. Tabii bütün bu nostalji İstanbul merkezlidir. Çünkü bu dünya İstanbul'un etrafında şekillenir. Venedik kendisini istilalardan deniz sayesinde koruyan akıllı adamların şehridir. Lagünlerin üstüne şehir kurmak kimin aklına gelir ki? Bin yıldır dayanan kazıkların üzerinde o gördüğümüz saraylar inşa edilmiş. Sarayların sahipleri imparatordan imtiyaz alan toprak beyleri ya da savaşçılar değil; zenginlikleri ticarete dayanıyor. Ticari zenginlikleri de bir

nevi tekelciliğe... Akdeniz'e açılan korunmuş filolarda kaç gemilik hissenin olacağı nüfuzuna bağlı.

Venedik'in yönetimi oligarşi. Buna ,irsiyet kazanan yani babadan oğula geçen mafya hakimiyeti de diyebilirsiniz. Lagünlerin üstüne kurulan bu şehre girmek için, körfezdeki yer değiştiren kum adacıklarının hareketini çok iyi bilmek gerekir. Kum adacıklarının şekillenişini izleyip hergün kazıklarla yer belirlenir. Ortaçağda muazzam surlarla korunan İstanbul çok istilalar geçirmiştir ama su seviyesinin ne olduğunu belirleyen kazıkları kaldırınca istilacının karşısında surdan da beter bir engel belirir, mutlaka kuma otururlar. Bu yüzden kimse Venedik'e pek yanaşamamıştır.

Adriyatik kraliçesi denen Venedik Cumhuriyeti, Akdeniz'in her yerine açılmıştır. Adaları istila etmiştir, koloniler kurmuştur hatta 1204'te kuzeyli barbarları İstanbul'a saldırsınlar diye kışkırtmıştır. Ve o saldıranlar şehirde 50 yıl her türlü soygun ve rezilliği irtikab etmiştir.

Venedik, birçok adacık ve kanallar olarak hafızamdadır. Bu şehir Türk tarihçilerinin zihniyet dünyasında yer etmiştir. Venedik nostaljisi Akdeniz'in üstünlük devirlerine ait bir duygudur. Selçukluluk ve Osmanlılık Akdenizlileşmiştir. Nitekim Avrupa dünyasında Türk tarihiyle uğraşan birtakım bilginler, Asya ve Volga boyuna hapsolmuştur. Akdeniz onları korkutur. Heyula gibi derin bir medeniyettir. Hamulesi (yükü) boldur. Balıkçılar ve gezgin coğrafyacılar bu denizin etrafındaki medeniyetin birliğini anlayan iki gruptur.

Venedik'e ilk gittiğim vakit boğucu haziran sıcağıydı... iki günlük sıcaktan sonra üçüncü ve dördüncü günler sağanak altında gezdim. İlk iki gün kanalda gezerken müthiş bir ihtişam, yağmurda Venedik sokaklarını ve küçük kiliseleri gezerken hayran olduğum bir incelik gördüm. Sokaklar Alman doluydu. Bizim tasavvurumuzdaki tarihi Venedik sokaklarında uzak AsyalIlar, Ortadoğulular ve Kuzey Avrupalılar birlikte gezinirdi. Venedik’teki İtalyanca kimseyi çekmez. Ama bütün Avrupa'nın ve tabii bizim tarihimiz için en önemli belgelerin kaydedildiği lehçedir. Bizans'tan XVIII. yüzyıla kadar en muhteşem binalardan biri olan San Março'nun karşısında "devletin arşivi" vardır. Venedik odur. Nerede bulunduğunuzu anlarsınız. Çok kişi için "gondol ve müzik" olan Venedik, aslında

yeryüzündeki "devletin en güzel heykelleştiği" bir coğrafyadır. Hiç şüphesiz ki, Venedik'e müteakip gelişlerimde, sonbaharın güneşli ama serin rüzgarlı havalarını, ardından ilkbaharın tatlı meltemini hissettim ve Venedik baharda ve güzde ayrı güzellikte iki resimdi. Güneşli bir kış gününde rüzgarlar fazlalık yapan renk tonlarını silip süpürüyorcasına Venedik, sert fırça darbeleriyle yaratılmış bir resim gibiydi.

Havasını yakaladığınız zaman, Venedik kocaman bir coğrafyanın ve uzun bir tarihin küçülüp sizinle kucaklaştığı bir tiyatrodur. Orada istediğiniz coğrafyanın insanlarını, Akdeniz'in istediğiniz köşesini, Enrico Dandolo'yu, Isaak Angelos'u, Kommenleri, Anna Komena'yı, Goldoni'yi, Tintoretto'yu, Türk tüccarlarını, Fugger'in muhasebecisi Mattheus Schvvartz'ı sahneye çıkarırsınız. Nasıl bir oyun sahneleyeceksiniz, o sizin rejisörlüğünüze kalmış. Bana göre Venedik'te; Napoli, İstanbul ve Kahire'yi yaşamamış insanların entelektüel bir macera geçirmeleri zordur. Çok derin, bilgili ve çarpıcı olabilirler. Ama insan sıcaklıkları olmaz. Soğukta güneş ışıklarıyla Venedik'te ölünmez dirilinin

TÜRKİYE VE İTALYA

Bu yıl Türkiye ve İtalya ilişkilerinin 150. yılı. Bu önemli dönem resmi program ve etkinliklerle kutlanacak. Hiç kuşkusuz bu İtalya Krallığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin yıldönümüdür. Aslında İtalya ile Türkiye'nin ilişkileri bundan çok daha eskiye gider. Bizans zamanında Cenova ve Venedik'in İstanbul'da elçilikleri vardı. Venediklilerininkine Balio (Osmanlı'da balyos denirdi), Cenovalılarınkine de Podesta denirdi. Bunlar aynı zamanda başkentteki koloni halkının da valisi konumundaydı. Zira Pera denen bölgede bu cemaatin hukuki, hatta para basma yetkisi vardı.

Dünyada büyük devletler içinde daimi temsilci denen kurumu İtalyanlar icat etmiştir. İtalyan devletleri arasında da böyle daimi temsilcilikler ve sefaret sarayları vardı. Mesela, Papalık nezdinde Roma'daki Venedik temsilciliği muazzam bir binada oturur. Palazzio Venezia Mussolini'nin başbakanlık binasıydı. Bu kocaman yapının içinde Venedik temsilcisinin sadece kançılaryası ile oturacağını düşünmeyelim. Bina bugün bile sayısız salonlarıyla bir kültür merkezidir.

O devirlerde de Roma'daki Venedikli tacirlerin deposu ve ticaret yeriydi. Herhangi bir başkentte Venedik ve Cenova temsilciliğinin bulunması, o memleketin ticari itibarının olduğunu gösterir.

Bizans devrinde Venedik ve Cenova, ülkenin bütün ticaretine hakimdi. Osmanlı döneminde ise bu eski devirdeki nüfuzları kırıldı. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren bu İtalyan cumhuriyetlerinin doğudaki hakimiyetleri darbe yemiştir. Akdeniz adalarında XVI. yüzyılda Kıbrıs'ta, XVII. yüzyılda Girit'teki koloniler

Mehmet devrinde Karadeniz'deki Cenova kolonileri Türklerin kontrolüne girmiştir.

Başka şartlar çok hakim de olsa, Osmanlı fütuhatının İtalya üstünlüğünü ağır bir biçimde sarsmaya başladığı açıktır. Venedik, Türklerin kah dostu kah düşmanıydı. Ama iki kuvvetin karşı karşıya gelmesinden İtalya çok kaybetti. Nihayet 1803'te Fransa Campo Formio Anlaşmasıyla Venedik'i yuttuğu vakit, bu güngörmüş medeniyet merkezi, Adriyatik kraliçesi ortadan kalktı. O günün en etkili değişikliği de İstanbul'daki Venedik elçiliğinin Fransa tarafından ilhak edilmesidir.

Mütareke döneminde İtalya, müttefiklerine olan kızgınlığı yüzünden hem İstanbul halkıyla iyi ilişkiler kurmaya gayret etti hem de Anadolu hükümetine el altından yardım bile etti. Cumhuriyetin ilanından sonra büyük devletlerin içinde fazla itiraz etmeden Ankara'ya taşman da İtalyan elçiliğidir. Bu başkentin en güzel sefaret binasıdır ve karşılığında Maçka'daki bugün sanat okulu olan teknik lise adeta terk edilmek zorunda kalındı. D'Aranco'nun bir Rönesans lahdi biçimindeki bu binası inşallah daha hoş ve güzelliğine hizmet edebilir bir biçimde değerlendirilir.

İstanbul bilhassa XIX. yüzyılda göçmen İtalyanlarla doluydu. Beyoğlu'nun birçok binası İtalyan ustaların ve onların yetiştirdiği Rum ustaların eseridir. Şehirde bu maddi kalıntıları dışında birçok dil ve adet kalıntısı da vardır. Gemicilik terimleri dışında, İstanbul ve İzmir argosu da İtalyanca deyimlerle doludur. Mantenuta, kapatma-metres karşılığı olarak montinata veya manita diye geçer. "Alırım façanı aşağı" diyen adamların bu kelimenin "faccia"den geldiğini bildiklerini sanmayız. "Bu işin raconu

böyledir" diyenler, İtalyanca "raggione"den geldiğini belki bilmezler. Zaten argoda kaynağı bilmek diye bir sorun yoktur.

İtalya, Akdeniz dünyasında doğu ile batıyı birleştiren bir coğrafyadır. Venedik'te büyük kanalın bir tarafındaki Türk hanıyla karşı yakasındaki Alman hanı İtalya'nın ticaret hayatındaki rolünü de belirler. Buna rağmen Türkler tarafında bu hakikate değinen muhterem hocamız Şerafettin Turan ve Durdu Kundakçının dışında göze çarpan bir eser yoktur. İtalyanların ise Türkiye ve İtalya ilişkileri üzerinde çok sayıda monografisi vardır. Hiç değilse bunlar çevrilmelidir. Bütün iktisat ve bankacılık terimleri İtalyanca'dır. Ancak son asırda İngilizce, İtalyanca'nın yerini almaktadır.

Bugünkü İtalya geçmişteki İtalya gibi değildir. Ama Batı Avrupa'dan çok daha açık ve makul ilişkilerin hesabını kollayan bir topluluk olduğu kesindir. Türk-ltalyan ilişkilerinin sadece iktisadi ve siyasi değil, kültürel bakımdan da önem arzettiği, bu ülkenin diline ve tarihine dikkatle eğilmemiz gerektiği tartışmadan uzaktır. Unutmayalım ki ilk devir Osmanlı tarihi bile büyük ölçüde Vatikan, Floransa, Cenova ve bilhassa Venedik arşivlerinde yatmaktadır

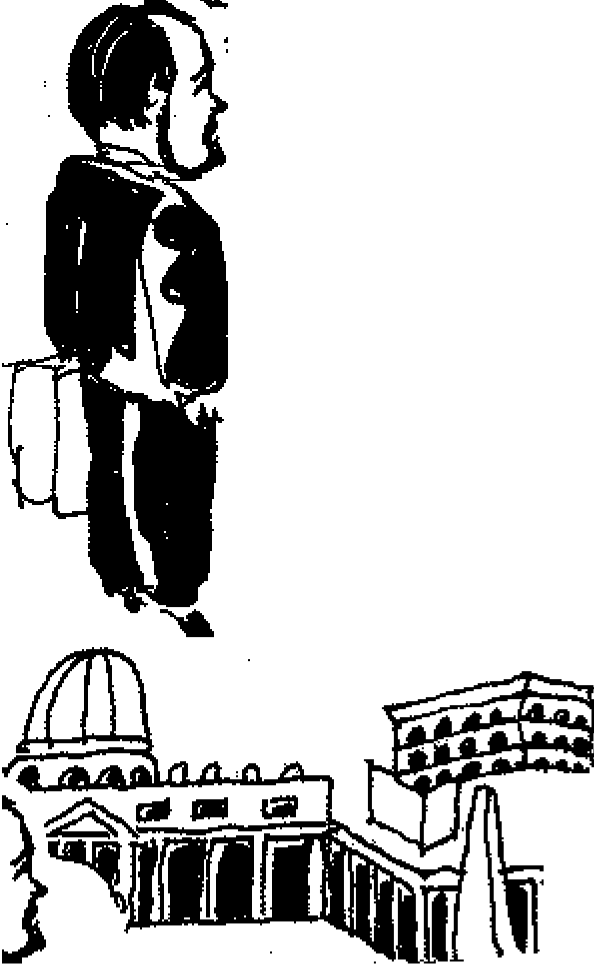
KATOLİK İNANCINA MENSUP KİTLE KAN KAYBEDİYOR

Roma Katolik Kilisesi bugün bir milyarı aşkın kişi veya ruhla en kalabalık dini grup sayılıyor. Dikkat edelim, inananlarının sayısı itibarıyla bazı dinler bu rakamın önünde görülür fakat bu dinlerin mensupları arasında birlik yoktur. Mezhep aynlıkları vardır; bir ruhani otorite veya mürşidin öncülüğünde birleşememişlerdir.

Oysa yerkürenin her tarafına dağılan Roma-Katolik mezhebine bağlı olanların, Hristiyanlığın belli bir yorumu ve ruhani liderliği altında bir bütün teşkil ettikleri açıktır; hepsi Roma'daki papaya bağlıdır ve bu papa Tanrının yeryüzündeki naibi sayılır.

Bağlılık şekli değildir, her yerdeki rahipler belirli bir hiyerarşi içinde oradan tayin edilir ve dinin yorumu da kilisenin idaresi de, dünyevi sorunlar da oradan yönlendirilir. Kilisenin inançtan doğan sorunlarının çözümü kadar mülklerinin ve bankalardaki mevduatın idaresi de Roma'nın elindedir. Ruhbanın içinde kendini kilisesine adamış güçlü hukukçu ve işletmeciler

vardır. Ara sıra Fransa'daki kardinal veya Güney Amerika'daki bazı rahip ve piskoposların Roma'ya aykırı fikirler öne sürüp gerilim yarattıkları gerçektir ama uzun vadede Romanın yorum ve hakimiyeti geçerlidir ve hep öyle olmuştur.

Papalık, Roma imparatorluğu yıkılınca İtalya'nın merkezi bölümünde ve o zaman Protestanlar olmadığı için bütün Avrupa'da ruhani, hatta siyasi egemenliğini kurdu. Bilhassa Şarlman (Büyük Kari), Roma tacını papanın elinden giyince kilisenin dünya üzerindeki ruhani hakimiyeti taçlandı.

işte bu noktada Konstantinopolis ile yani Doğu'daki Roma İmparatorluğu ile gerilim de tırmandı. Yoksa İmparator Konstantin başlangıçta, 4'üncü yüzyılda, Roma'daki piskoposu Saint Pierre'i halefi olarak benimsemişti ve bu keyfiyet sonra Thedosius zamanında da böyle kabul ettirildi. Hatta 6'ncı yüzyılda bütün Romanın hakimi sayılan İmparator Justinyanus;

Konstantinopolis, Kudüs, Antakya ve İskenderiye patriklerine rağmen Roma'daki papayı eşitler arasında birinci ve Hristiyan kilisesinin reisi olarak görmüştür.

Doğu kilisesi ile çatışma Roma Katolikliğininin aldığı ilk yaradır, buna rağmen 15-16'ncı yüzyılların Protestanlığı Roma Katolikliği için en büyük darbeyi teşkil eder. Kilise en verimli toprakları, en müreffeh, kalkınan ve eğitimi yükselen memleketleri kaybetmiştir. Protestanlık sadece Roma Katolik Kilisesi'nin değil, genelde Hristiyanlığın son beş yüzyılda içine düştüğü krizin nedenidir. Buna rağmen bugün dahi en kalabalık cemaat ve Romanın yorumlarının hemen kabul edildiği en yaygın Hristiyanlık Roma Kilisesine tabi olan toplumlardır.

Kilisenin dili Latinçeydi; 1960'larda Papa XXIII. Joannis'ten beri milli diller Latincenin yerini aldı. Katolik kilisesinin merkezi Roma'daki Vatikan; zenginlik, anane, kültür ve bilimin insanların gözünü kamaştırdığı bir beldedir. Yeryüzünün nüfus ve alan bakımından en küçük devleti, adeta büyük devletler arasında sayılsa yeridir. Papanın İsviçreli muhafızlarını Stalin "Papanın kaç askeri var?" diye küçümsemişti ama netice ortadadır; kilisenin 1970'lerdeki politikası Doğu Avrupa sosyalizminin çöküşünü hızlandırdı.

DEVLET İÇİNDE DEVLET

Katolik Kilisesi, İtalya birleşip Giueseppe Garibaldi'nin kıtaları Roma'yı alana kadar devletti. O tarihte Birleşik İtalya Krallığı Tanrının yeryüzündeki devletini siyaseten ortadan kaldırınca, papa küstü ve şehirdeki asıl kendi piskoposluk kilisesi olan San Giorgi di Laterani'ye çekildi ve Katolik alemini buradan yönetti. Devlet içinde devletti.

Halkı kazanma konusunda bazen başarılı politikalar izleyen Benitto Mussolini bu devletin adını koydu. Yeryüzündeki kutsal devlet denen Vatikan, kilise ile faşist devlet arasında imzalan Lateran anlaşmasıyla doğdu. Roma'da her devletin iki büyük elçisi vardı. Vatikan'a akredite olan Roma büyükelçisi pek azdır.

itiraf etmek gerekir, laik ilkelerimiz yüzünden bir müddet iltifat etmediğimiz bu devleti II. Dünya Savaşından sonra biz de tanıdık. Ama

Vatikan'la hâlâ ne ölçüde ve ne yönde ilişki yürüteceğimizi, sorunları nasıl çözeceğimizi pek bildiğimiz söylenemez. Kısacası biz Vatikan denen camiayı iyi tanımıyoruz.

Vatikan dünyanın en mükemmel müzelerine sahiptir; diğer Avrupa ve Amerika müzelerinin aksine yağmacı değildir ve hırsızlık malına itibar etmez. Uzun asırlar satın alma ve bağışlarla zenginleşmiştir. Katolik rahiplerin içinde birinci sınıf arkeologlar vardır ama kaçak kazı yapmazlar. Bu müzelerde teşhir düzeni ve müzecilik eğitimi yüksek düzeydedir.

Yeryüzünün en eski düzenli arşivi Papalığmkidir. Daha evvelki yüzyıllara ait belge tomarları olmakla beraber; Papalığın 1135'ten itibaren düzenli ve sürekli belge fonları vardır. Bu raporlar ve yazışmalar ön planda Eski Dünyanın ve keşiften sonra Amerikaların tarihini aydınlatır. Ama aydınlatacağı asıl saha bizim erken Türkiye tarihimizdir, yani Selçuklular ve ilk Osmanlılar devri... Vatikan arşivlerini Türk araştırmacılar okumadıkça bu sorun çözülemez.

Papalık devletinin tarihi, etkin ve bilgili diplomasinin tarihidir. Rahiplerin, ^bilhassa yüksek rütbelilerin davranışı ve bilgisi hayranlık uyandıracak düzeydedir. Bu iyi bir eğitimin köylü çocuğundan dahi alim ve aristokrat yaratabileceğinin ispatıdır. Bir eşi ancak, Osmanlı İmparatorluğunun saraydaki Enderun Mektebi olabilir.

Devletin rahip yetiştiren akademisine Gregoriana denir. Bu akademinin laik din bilgini yetiştiren bölümü de ünlüdür. Rum-Ortodoks Patriği Bartholomeos burada eğitim gören galiba ilk Ortodoks rahiptir.

Kuşkusuz, Papalık arazisi olan Vatikan gibi büyük uygarlık merkezinin ve Katolik alemin de zaafları vardır. Sözünü ettiğimiz gibi, Hristiyan alemin parçalanması dışında, Katolik inançlı kitle kan kaybetmektedir. Aslında Protestanlık gürültü çıkarmadan önce dinde reform sorununu Papalığın kardinalleri tartışıyordu. Uygulamada geç kalmışlardır.

Buna karşılık XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya atılan "Papanın yanılmazlığı" doktrini modern dünyanın kiliseye muhalif akımlarını güçlendirmekle kalmamış, bazı değerli rahipler ve gruplar Katolik Kilisesinden ayrılmıştır. Bizzat Osmanlı împara-akımlarını güçlendirmekle

kalmamış, bazı değerli rahipler ve gruplar Katolik Kilisesinden ayrılmıştır. Bizzat Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü bilgili ve yetkili Ermeni Patriği Ormanyan Efendi de Katolik Kilisesinden ayrılıp Ermeni Gregoryan Kilisesi'ne geçen rahiplerdendi. Bugün birçok Katolik, kiliseye devam etmiyor, çocuklarını vaftiz ettirmiyor.

Yakın zamanlara kadar Katolik tarih anlayışı Avrupa dünyasının zihinlerini meşgul etmişken, şimdi ona tepki mahiyetinde olan görüşler revaçtadır. Bunların bazıları ise maalesef sadece slogan düzeyindedir. Bazı küçük gruplar din değiştiriyor. Ispanya'da Kurtuba'da katedrale çevrilen ünlü mescitte namaz kılmak için mücadele verenler Kuzey Afrika'dan göç edenler değil, Katolisizmden ihtida eden yerli İspanyol Müslüman gruplardır.

Güney Amerika'da ve Afrika'da Ortodoksluğa dönenlerin sayısı artmaktadır. Kuvvetli görünen bütün kurumlar gibi Katolik Kilisesinin de zaafları vardır. Dünyamızdaki bu yaygın inancın ve güçlü kurumun her yönünü bilmek ve gözlemek lazım. Kullandığımız bu takvim de papalardan Gregor'un düzenlemesidir.

İSPANYA

ENDÜLÜS

Kaybolan eski Yunanistan, VI. asırda Mezopotamya'da bugünkü Süryanilerin atalarının yani Aramca konuşup yazan halkın hafızasında, tercümelerinde yaşamaya ve gelişmeye devam etti. Yunan uygarlığı IX. ve X. yüzyıllarda Arapça gibi zengin yapılı bir dile sığındı ve gelişmesini sürdürdü. Endülüs ilk çağın bu muhteşem mirasını işledi ve kalabalık Yahudi cemaati aracılığıyla Latince'ye devretti. Bizans'ın yıkılmasıyla Batıya taşındığından söz ettiğimiz Yunan mirası, aslında çok önceden Endülüs tarafından Avrupa'ya tanıtılmıştır. Papa olmadan önce II. Sylvester gençlik döneminde ve kendisi gibi akıllı gençler Endülüs'te aldıkları eğitimin nuruyla Avrupa'nın verimsiz ortaçağını aydınlattılar.

Matematik, fizik, kimya, tıp ve astronomi Aristoteles felsefesinin eleğinden geçti ve ünlü Averoest yani İbn-i Rüşd ve Yahudi Maimunides, Kurtuba'nın

dünyaya iki hediyesidir. Daha evvelki hediye ise Romalı filozof Seneca. Kurtuba, Floransa, İskenderiye, Bağdat... Bu liste uzayıp gitmez; sadece bazı şehirlerin beşeriyete takım takım filozof ve bilgin yetiştirmeleri hiç tesadüf değil; tıpkı Viyana ve Prag'ın beşeriyetin müzik beldeleri olması gibi.

Her şey sürekli olumlu gitmez; XII. yüzyılın Mağribi bağnazları Endülüs'ün bu ışıltılı dönemine son verdi. Ardından da kuzeydeki İspanyollar yavaş yavaş dirilip Endülüs'ü ele geçirmeye başladılar. Yaklaşık 250 yıl süren reconquista yani yeniden fetih hareketi, pek öyle aslan kükremesine benzetilemez. Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında işbirlikleri, ihanetler ve savaşlara rağmen garip birliktelikler göze çarpar. Mimari devam etti, sanatlar yaşadı, zamanla Endülüs'ü terk etmek zorunda kalan Müslümanlar da Kuzey Afrika'da bu ülkenin tarihi ve hikayeleri ile yaşadılar. İbn-i Haldun gibi bir dahi de bu muhaceret ortamının çocuğu. Endülüszedeler, kendi medeniyetlerinin Kuzey Afrika'dan geçen bağnaz kabileler elindeki yıkımını çok konuştular; İbn-i Haldun'un tarih teorisi ve sosyolojik gözlemleri de bu ortamdan etkilendi.

İbn-i Haldun o ülkenin verdiği mantık ve araştırma kültürüyle de bütün kavimlerin tarihini okudu ve öğrendi. Sadece Arapların değil, Romalıların, Türklerin hatta zamanın hahamlarının da bilmediği Yahudi tarihini Flavius İosephus gibi Roma devri Yahudilerinin eserlerinden okudu. "Mukaddime" eskimeyen bir klasik ama onun giriş yaptığı, "Kitab-ul Haber" adıyla kaleme aldığı umumi tarih de o derecede değerli. 1492'den sonraki İspanya, Yahudilerini ve Araplarını yani işe yarayan üretken nüfusunu sürdü ve öldürdü. Bunlar en çok Osmanlıya sığındılar. İstanbul, Selanik ve Rumeli'nin ücra şehirleri Kastorya ve Akdeniz adaları şenlendi. İspanya ise Amerika'dan yağmaladığı altınlara rağmen, mal üretemediğinden tarihte enflasyon canavarına teslim olan ilk ülkedir.

Birkaç yüzyıl süren bağnazlık artık tavsıyor, bugünün İspanya'sı Endülüs mirasını yarı turizm, yarı yarıya kültür merakıyla değerlendirmeye başladı. İhmal edilen binalar restore ediliyor, müze haline getiriliyor ve ziyarete açılıyor. Mısır'ın üniversiteleri ve tarihçileri İspanya ile yakın bir araştırma işbirliği, eğitim ve öğretim faaliyeti içinde. Biz de Elhamra gibi müzeler ve Topkapı Sarayı arasında işbirliği yapmalıyız. Gerçi bir yandan çocuklar için

hazırlanan kitaplarda dahi Endülüs Arap medeniyetinin ne kadar yetersiz ve yanlış öğretildiği görülüyor ama üst düzey okumuşlar arasında bir başlangıç var. Bu zümre işi daha da ileri götürmüş, Ispanya'da 20 binin üzerinde ihtida eden Müslüman olduğu söyleniyor. İspanyollar tarihe düşkün bir toplum ve Ispanya'nın doğu dünyasına bakışını Basklıların ve Katalanların paylaştığı söylenemez. Demokrasiyi bu kadar geç ama rahat sindiren bir topluma gıpta etmemek mümkün değildir.

Bugünün İspanyası gerçekçi; ciddi ve verime yönelik politikalarıyla Avrupa Birliğinin desteğini Yunanistan gibi üfürmedi, verimli alanlara yatırdı ve zenginleşti. Hele Katalunya gibi eskimiş sanayi bölgelerine sahip bir ülke yeni dönem sanayi medeniyetine intibak edebildi. Zengin Ispanya'nın gerçekçiliği politikalarına da yansıdı. Politikacıların yakınlaştırıcı tutumunu biliyoruz ama müze uzmanları dahi Türkiye ile işbirliğinden ve gelecekteki beraberlikten söz ediyor. Galiba Akdeniz milletleri geleceklerinin inşasını kuzey kıyılarındaki devletlerin yakınlaşmasıyla gerçekleştirecekler. Buna inanmaktan başka çare yok.

Ispanya yolunu buldu, tarihinin en düzgün asrını yaşıyor. Bu nedenle de Avrupa’nın iki senyörüne yani Fransa ve Almanya’ya onları takip etmeyeceğini; ayrı iktisadi çıkarları olduğunu göstermek istiyor. Irak Savaşı bu meydan okuma için uygun alan ve uygun zaman oldu. Doğrusu Avrupa’nın en köklü devlet ve diplomasi geleneğine sahip bu ülke durumu iyi değerlendirdi. Madara olan Fransa ve Almanya’ya katılmadı. Kendine göre kurnazca bir politika izledi. Sokaklarda protesto eden kalabalıklar şimdi medyada başka nutukları dinliyor. Ispanya ise başkalarının kavgasından iktisadi çıkar sağlayacak. Teknoloji bilgisi ve sanayii ile Avrupa’da öne geçebileceğine inanıyor. Eğitim kurumlarının ise İngiltere’nin aksine pek parlak olmadığı söyleniyor. Yüksek tahsilin çöküşü Avrupa kıtasının genel hastalığı. Bu hastalıktan uzak durmamız lazım. İspanyol nüfusu da yaşlanıyor. Bizde sanıldığının aksine Ispanya’nın etnik sorunları çözülmez boyutta değil; Basklar 1,5 milyon kadar, dünyaya açılımları, dil bilgileri Ispanyollardan önde. Bask ülkesi, İspanya’nın eskiden beri sanayileşmiş kesimi. Katalunyalılar da dünyaya açık, tüccar bir kavim. Aslında Ispanya’nın Akdenizli kesimi Katalunlardır. Ayrılıkçılık hakim olmadığı gibi toplumsal sorumluluk duyguları var. Bu yüzden Ispanya talihli bir ülke sayılır.

Avrupa Parlamentosu'ndaki İspanyol mebuslarının katıldığı ve Avrupa Parlamentosu Başkanvekili Vidal Quadras'ın yönettiği kapalı toplantıda; "İslam ve Türkiye'de İslam'ı" tartışıyoruz, îspanyollara has kibar bir üslup hakim. Ama İspanyol politikacıların ve tarihçi meslektaşlarımızın bence temel bir yanlışı var; insanlığın kurtuluşunu laiklikte görebiliriz veya aksini düşünebiliriz. Ama İslam'ı sadece bağnazlık, kendi dinini ise bir kültür çevresi ile tarif edip asri medeniyetin öncüsü olduğunuzu düşünürseniz ve yirminci yüzyıldaki refahınızı dininizin "esnekliğine!" bağlarsanız, tarihi realiteyi inkar etmiş olursunuz, kavga devam eder. İslam, fundamentalist gruplar üreten bir din dediğiniz zaman, on tane Müslüman fundamentalist grubun bir Katolik Opus Dei örgütünün gücüne ve etkinliğine sahip olmadığını bilmeniz gerekir. Katolik toplumların seçkinlerini toplayan; Papalık ve milli hükümetler arasındaki bağları kendine göre yöneten böyle bir kuruluş İslam dünyasında henüz yok; kurulmasına ve gelişmesine biraz da boşuna çalışılıyor. Ortadaki Rabıtat'ul Alem'ul İslam gibileri ancak Opus Dei'nin güneşte kurutulmuşu olabilir. Dindar olsun ya da olmasın kimse kimliğinden fedakarlıkta bulunmak istemez, bulunmasın da zaten. Ama kendi dini kimliği ile övünüp öbürünün kimliğini aşağılamayı ve kendi dininde mistisizm ve akide diye yüceltttiği unsurları öbürününde tehlikeli yobazlık belirtileri diye yaftalamayı kimse kabul edemez. Bu şartlarda 11 Eylül havası da dağıtamaz. İslam patriarkal bir din dendi. Hangi semavi din bugünün çağdaş denen niteliklerine sahip? Bunların hepsi bir laf salatasıdır. Yirminci yüzyılın muğlak kavramlarıyla 2 bin yıllık inançları değerlendirmek ne kadar sağlıklı sonuç verir? Engizisyon mahkemeleri çoktan kalktı ama mütekebbir bir akide insanların zihninde yaşıyor ve herkes birbirini itham ediyor.

Fakat İspanyollar için Türkiye sempatik ve kendine benzeyen bir ülke. Kafkaslardaki Gürcistan'da da Türkiye aynı imaja sahiptir. Akdeniz'in binlerce mil ucundaki bu ülke birçok orta ve Kuzey Avrupa ülkesinden daha yakın Türkiye'ye.... Kanlı bir iç harbin, acılı tarihin ürünü olan modern İspanya Ortega y Gasset'nin deyişiyle bu "Belkemiksiz ülke" bize ibret olmalı. Aynı akıbete uğramamak için bazı kurumlara ve ilkelere dikkat etmemiz lazım. Avrupa'daki siyasi ve hukuki konsüllerin değil; kendi toplumsal, tarihi mirasımızın gösterdiği yolu izlemeliyiz. Bu zorunluluğu da gene en çok İspanyollar anlıyor. İspanya, Yahya Kemal'in dönemindeki gibi zil, şal, gül, mistisizim, politik kavga dünyası değil. Belki artık

özgünlüğünden kaybetmiş, yorgun bir tarihin nekahat devrini atlatmış, bizim tanımamız gereken bir yer.

İSPANYA ZİL, ŞAL VE GÜL MÜYDÜ?

İlk gittiğimde 1970'li yılların başı, Franko rejiminin son zamanlarıydı. Vitrinlerde Marksist kitaplar bile vardı. Şaşmıştım ama dediler ki; bir düğün yemeği için 15-20 kişi davet edilse polise bildirmek gerek. Üç kişinin bir araya gelip cemiyet kurması meseleymiş. Ortalık durgun, temizdi: Lonca sisteminin şiddetinden dolayı esnaf kazığı bile yoktu. Her şeyde anane vardı. Her yerde özgürlük değil ama özgünlük hükmediyordu. Dışarıdan hoş görünüyor, içi de herhalde onları yakıyordu. Hayat ucuzdu; Avusturya'dan aldığım talebe bursu ile uzun bir tren yolculuğu yaparak gelmiştim. Rahatça gezebiliyordum. Avrupa

Konseyi devriydi. Pasaportumuzla her yerde vizesiz veya kolay vize alarak gezebiliyorduk.

İkinci gidişimde anane hâlâ yürürlükteydi. Tesadüf oldu. Cambridge'de Osmanlı Etüdleri Kongre'sindeyken telefonla davet ettiler. Doğrusu Ingiltere'deki kongreden otobüsle döneceğime, televizyondaki "La Clave" programının cömert daveti iyi gelmişti. Madrid'deki Palace Hotel elan XX. yüzyıl başı İspanya atmosferini yaşıyordu. Amerikanizm gelişiyordu. Zamanla bu otel de Sheraton oteller dizisine dahil oldu. Franko ölmüş, işsizlik ve demokrasi patlamıştı. Birbirini tanımayan İspanyollar bir aradayken politika konuşmazlardı. Başlan derde gireceğinden değil; iç savaşın utancı 50 yıldır sürüyor ve sağla sol laf dalaşına girmemeyi tercih ediyordu. Teke tek konuşunca herkes hızlı solcu veya şedit Frankistti.

İspanya güzeldi, İspanya gençti. İspanyollar umutluydu ve hâlâ savaşan babaları gibi naifti. Sonra birkaç kere daha gittim. Her seferinde daha zenginleşmiş buldum. "Madrid'in sokaklarında gece dolaşma" dediler. İspanya uyuşturucu trafiğinin merkeziydi ve milli gelir miktarına ilave bir karapara dolaşıyordu. Dünyaya açık mı kapalı mı anlayamadığım bir ülke idi. İspanyollar gene yabancı dil bilmiyordu. Bu işi Basklılara ve Katalunyalılara bırakmışlardı. Bilgisayar programcılığı, mühendisliği gibi yeni işler Basklılara, ticaret ise Katalunyalılara aitti. İspanyollar memurdu

ve entelektüeldi. Öğlene doğru işe gidiyorlardı. Tapaslar ve restoranlar gece 23.00’te kalabalıklaşıyordu. ^

Şimdi ise çoğu yer o saatte kapanıyor. İnsanlar daha erken yatıyor ve daha erken yani saat 10.00’da işbaşı yapıyorlar. Gerçi ehliyet ve iş çıkarma yeteneği fark etmemiş ise de İspanya milli geliri 10 yıldır ikiye katlanıyor. Sanayiyi geç kurmanın getirdiği avantajla yatırımları iyi planlama bir arada gidiyor. Hiç çalışkan değiller. Ama işler iyi planlanmış. AB’ye girince gelir kendiğilinden artmıyor; hiçbir şey havadan gelmez, bunu içimizdeki bazı hayalperestlerin anlaması lazım.

Amerikanizm Ispanya’yı da sarmış. Boşanan çiftler artmış, boşanamayan çiftlerin cinayetleri de... Nüfus artmıyor, genç sayısı azalmaya başlamış. Fransa ve İngiltere’nin aksine göçmen nüfus Güney Amerika’dan geliyor. Bir İspanyol tanıdığım, "îspanyolcaları bizimkilerin İspanyolcasından güzel. Hiç değilse bu kazancımız var" dedi. Madrid, Barselona ve Valencia sokakları gece boşalıyor. Millet artan gelirleriyle güzelleştirdikleri evlerine kapanmayı tercih ediyor. AB’nin zenginleşen Akdeniz kanadı ile zengin Cermen kanadı arasında sürtüşme başlayacak. Bağdat savaşında farklı tutumlar takınmanın ve hasım takımları tutmanın nedenlerinden biri bu.

BARSELONA VE MADRİD

Barselona Akdeniz Etütleri Enstitüsünün yetkilileri de, ziyaret ettiğim müzeciler kadar medeniyetler birliği projesinden söz ediyor. Ispanyollar tahminimin ötesinde Jose Luis Rodriguez Zapatero ve Recep Tayyip Erdoğan işbirliğinden ümitli.

Gerçek şu; ülke yöneticilerinin Türkiye'ye yaklaşımı ne ise seçmenler de ona uyuyor. Dolayısıyla Ispanya'daki olumlu yaklaşım kadar Almanya ve Hollanda'daki olumsuzluğun sorumlusu da yöneticiler. Katolisizmin kalesi olarak bilinen İspanya dinlerin düşmanlığından çok, medeniyetlerin birliği sloganına yaklaşıyorsa gelişme de böyle olur. Tarihi yapanlar insanlar ve kitlelerdir. Bunun dışında metafizik yönlendiriciler aramak boşuna.

Ispanyollar Akdeniz'in birlikteliğinden söz ediyor. 1980'lerdeki bir UNESCO toplantısında, o zamanlar 30 yıldan beri parlamento üyeliği ve bakanlıklar yapmakta olan İtalya'nın ilginç kadın politikacısı Tuglia Romagnoli, "Bütün kabahat Fransa'nındır. İspanya, İtalya, Türkiye ve Yunanistan'ın önüne düşüp bir Akdeniz birliği kuracağına Almanya ve Benelüks blokunun peşine takılıyor. Bedelini kendi ödeyecek" demişti. O gün Akdenizlilik politikasının pek de romantik bir özlem olmadığını düşünmeye başlamıştım. Doğrudur, benim gençliğimde bu bir entelektüel özlemdi. Artık değil. Son 40 yılda İspanya uzun sancılı tarihini çok iyi değerlendirdi. Sanayisini geliştirdi. Çağdaş dünyanın şartlarına uyum sağladı. Portekiz bile bir ölçüde bu gelişmelere ayak uydurdu. İtalyan sanayii ise İngiltere ve Fransa'dan daha güçlü, Doğu Akdeniz'de Türkiye her daim hamleler yapıyor ve Ortadoğu'nun çekim merkezi olacağı açık. İspanya, İtalya, Türkiye, Yunanistan ve Dalmaçya sahillerindeki cumhuriyetlere yakın gelecekte İsrail ve Lübnan'ın katılması gecikmeyebilir.

Şurası bir gerçek; dinamik nüfusu ve yapısal değişmeleriyle Kuzey Akdeniz, Kuzey Avrupa'dan daha ilginç ve ümit verici olmaya başladı. Hatta azgelişmiş diye bakılan Güney Akdeniz bile birçok üçüncü dünya ülkesine göre daha dengeli bir nüfus artışına sahip.

Akdeniz'in genç nüfusu bütün sorunlara rağmen bir ölçüde eğitilebiliyor ve sağlık sorunları çözülebiliyor. Yani işe yarar nitelikte üretime hazır bir nüfus var. Ama çevre sorunlarının büyüyen heyulası herkesi korkutuyor. Akdeniz dünyasının maruz kaldığı korkunç kirlenme Akdenizlilerden başka kimseyi ilgilendirmiyor ve ancak onların işbirliği ile önlenebilir.

Bu işbirliği de hayır cemiyetleri gibi kurulan toplantılardan ibaret bir süreç olamaz. Sanayinin ortak hareket etmesi, ortak planlama tedbirleri, hatta güvenliği içeren bir yapılaşmaya geçilecektir. Kısacası bir zamanlar entelektüel hayali olan Akdenizlilik, istesek de istemesek de hayatın gerçeği ve zorunluluk haline dönüştü.

Barselona şu günlerde bile hoş bir bahar havası yaşıyor. Paris'e değil, İtalya'ya ve Londra'ya alternatif bir moda merkezi; müzelerin güzellik ve örgütlenmesini hasetle izledim. XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başının Barselona'sı Küba ve Karayipler'de çalışan köle çiftliklerinin yarattığı bir

zenginlikle muhteşem bir güzelliği yaratmıştı. Tabii bu süreç kolay bir hükümle açıklanamaz. Antonio Gaudi ve onun gölgede bıraktığı bütün büyük Barselonalı mimarların hepsi, mistik bir sabır, gayret, tabiatı ve tarihi özümseyen hafıza ile inci gibi binaları yaratmışlardı. Burjuvazi gösterişi seviyordu, çok zor hayatlar yaşayan işçi sınıfı da I. Enternasyonalin Marksizminden çok Proudhon ve Bakunin anarşizmini izlemeyi tercih etmişti.

Uzun, ince kanlı yol bugünkü müreffeh Katalunya'yı yarattı. Yeni reformlar doğrusu İspanyollukla onulmaz bir çatışmayı hafifletmiş gibi. Katalunya Ispanya'nın diğer bölümlerine göre daha Akdenizli, en azından İspanyolca bilmeden Fransızca, İtalyanca, İngilizce gibi dillerle yaşamak ve kültürel diyalog kurmak mümkün. Şehirdeki Katalanlık kırsal bölgedeki İspanyolluk kimliği karşısında pek söz geçiremiyor gibi. 3 milyonluk Madrid acaba niçin 1 milyonluk Barselona kadar renkli ve çekici değil? Çünkü daha yorucu ve güzellikler daha tesadüfi biçimde oluşmuş.

Barselona'nın klasik güzelliğinin, kitle turizminin getirdiği bayağılıkla nasıl baş edeceğini bilemiyoruz. Ama İspanya ile Türkiye'nin turizm yakınlaşması da sevindirici. Toplumlar önce 15'inci asırdan beri tarihi yapılarında yeri olanlara yanaşıp onlarla kaynaşmak.

İspanya artık Türkiye'yi daha ciddi değerlendiriyor. Avrupa'nın kuzeyine karşı bizim Akdeniz sanayi ülkeleri içinde yer almamızı istiyor. Bir kongre için gittiğim Barselona'da bunu gördüm. Palau de la Musica, Barselona'nın XX. yüzyıl başından kalma en önemli mimari eserlerinden. Modernist mimarinin öncülerinden Louis D. I. Montaner'in yarattığı bu müzik salonu bir çiçekçi dükkanını kıskandıracak kadar çiçek motifleri ve heykelciklerle donanmıştır.

Salvatore Adamo'nun konseri tıklım tıklım dolu. Yaş ortalaması 60 olan dinleyiciler onun müziğiyle hafif hafif salmıyorlar. Bçn de... Barselona Avrupa değil, ama hayallerdeki eski Avrupa orada yaşıyor. Katalunya için İspanya'nın içindeki Akdeniz derler. Ama Akdeniz limanlarına has çapaçulluğun görünmediği açıktır. Alışılmamış manzaralardan biri de 50-60 yaşındaki çiftlerin hafta sonunda belirli dans kulüpleri önünde kuyruk oluşturması.

Katalunya 6,5 milyon nüfuslu. Bunun 1,6 milyonu merkez Barselona'da yaşıyor. Katalanca İspanyolcadan ayrı bir dil, hatta yapısı itibarıyla Fransızcaya daha yakın olduğu tekrarlanır.

Ispanya'nın sanayileşmiş bir bölgesi. Mazide anarşist siyasi hareketiyle ünlüydü. Barselona'ya müzik, Gaudi'leri ve diğerlerini çıkaran modernist mimarinin merkezi ve anarşist bombalı saldırıların şehri denirdi. Oysa Avrupa tarihinde bilinen başka ilkleri var: Temmuz 1837'de çıkarılan Mendizabel kanunuyla kilise topraklarının hepsi özelleştirildi.

Juan Alvarez Mendizabel gibi liberal bir devlet adamının yaptığı bu toprak reformuna kilise karşı çıkamadı ama sonraki toprak reformlarının hiçbirinde görülmeyen bir ihtiyatlı politika ile Katalunya endüstrileşme yolundaki en önemli aşamayı tamamladı. Barselona bütün ülkeden gelen işçilerin, mühendislerin bölgesi, o nedenle herkes Katalanca konuşuyor değil; oysa şu anda devlet okullarının hiçbiri İspanyolca eğitim vermiyor. Bu yüzden özel okul parası veremeyen alt orta sınıf çocuklarının anadili İspanyolca ise, Katalanlaşmaları kaçınılmaz. General Franco'nun zulmünü çeken bir ülkenin yeni dönemde bu gibi tepkileri de gözden kaçmamalı.

Unutmayalım; "Osmanlı împaratorluğu'nun ilk kapitülasyonlarını Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Fransızlara bahşettiği" ifadesi okul kitabı yanlışıdır. 1517'de Yavuz Sultan Selim Han Kahire'ye girdiğinde kendisini karşılayan Akdenizli tüccar koloninin seçilmiş konsolosu olan Katalan temsilcinin elindeki Memluklardan kalma kapitülasyon beratlarını tasdik etmiştir.

Halen de Türkiye ile ticaret iyi gidiyor. AB blokuyla olan dış ticaret üstünlüğünü ABD, ardından Türkiye izliyor. Son iki yılda Türkiye ile dış ticaretin yüzde 24 oranında arttığını önemle belirtiyorlar. Bu ülkenin dış ilişkilerinden sorumlu politikacısı Albert Roya; "İstanbul gibi bizim ülkemizin iki misli nüfusa sahip bir yeri görmezlikten gelemeyiz, birlikte çalışmalıyız. Bütün Ortadoğu ve Balkanlar bölgesindeki sorunların çözümü için bu işbirliği örnek olacaktır. İktisadi ticari gelişmemizi, siyasi ve kültürel alanlarda sürdürmeliyiz" diyor.

Sokağa çıktığınızda Avrupa'nın en eski planlı beldesiyle karşı karşıyasınız. Kitapçı vitrinleri okuma düzeyini gösteriyor.

En Avrupalı bölgenin Türkiye'ye bu yakınlığı duyması Türkiye'nin bazı müttefiklerinin, hatta kendi aydınlarının anlayamayacağı meziyetlere sahip olduğunu gösteriyor. Açıktır ki kusurları kadar meziyetleri olan ve kendini yenileyebilen bir ülkeyiz.

Kuşkusuz Akdeniz birliği bugün için henüz alternatifsiz bir kuruluş sayılamaz ama istikbali olan bir gelişme en azından kuzey Avrupa'nın manasız baskılarına karşı bir güvence.

Katalunya'da ayrılıkçı grupların reyi yüzde 16 civarında. Şurası açık ki; yüksek üretimi ve dengeli tüketimi olan bir toplumda huzur ve barışa çok önem veriliyor.

Avrupa'da bir liderlik krizi var; Barselona merkezli beynelmilel Akdeniz Etüdleri Enstitüsünün tertiplediği ve bizden de Prof. İlter Turan, Prof. Refik Erzan, Şahin Alpay, Haşan Cemal ve Bahadır Kaleağası gibi konuşmacıların katıldığı toplantıda Katalunya bölge başkanı bu problemi vurguladı. Kuzeyin hegemonyasına karşı Türkiye, Akdeniz sanayi ülkeleri içinde yer alması istenen bir üye olarak görülüyor. Gördüğüm kadarıyla, Türk konuşmacılar bazı çevrelerin aksine, çaresizlik içinde AB'ci bir üslup kullanmadılar.

Türkiye'de aydınların gittikçe şartlara ve gerçeklere daha uygun bir söyleme başvurduğu anlaşılıyor, İspanya ve İtalya gibi iki ülke de Türkiye'yi daha ciddi değerlendiriyor.

Çizdikleri Türkiye manzarası da gerçekçi ve dengeleyiciydi. Şüphesiz 1967'nin Avrupa dünyası ile 2007'nin Avrupa'sı aynı olacak değil. 1967'nin Türkiye'si de iyisi ve kötüsüyle 40 yıl sonra hatırlanmayacak kadar değişti.

ALMANYA

Almanya tarihte dağınık toplulukların coğrafyasıydı. Alman denilen kimlik, eski Yunanlı siteler ve Hellen adaları veya eski Arap kabileleri kadar dahi bir birlik ifade etmezdi. Siyasi Alman Birliği'ne ortaçağlardan beri "Mukaddes Roma Germen İmparatorluğu" denirdi. Yani Voltaire'in hınzır zekasıyla "Ne Mukaddes, ne de Roma İmparatorluğu, sadece bir alay Alman"

dediği birliğin içindeki serbest şehir ve prenslik sayıca kalabalıktı. Avusturya'nın bir yanı birlikteydi, öbür yanı ise birlikle itişecek politikalar güderdi. Eyalet eyaletle, manastır manastırla bir savlet (saldırı) ve münaferet içindeydi. Daha garibi bu hantal, yumuşak gövdenin başındaki Habsburg Hanedanı, yani Avusturya büyük dükaları da hep Alman İmparatoru seçilirdi. Bizim mektep tarih kitaplarımızda XVI. ve XVIII. asırlar boyu savaştığımızı tekrarladığımız Avusturya İmparatorluğu (böyle bir siyasi terim ve unvan o zaman yoktu) Almanya'nın ve Alman împaratorluğu'nun ta kendisidir. Demek ki tarihi Türk-Alman dostluğu boş bir laftır. Bu, Alman birliğinin kurulmasıyla Bismark ve II. Abdülhamid arasında oluşan dostluktan ileri gelir. Berlin Kongresi sonrası II. Abdülhamid kurnazca bu ittifakı dışarıya karşı kullanıyordu. Mamafih Jön Türkler bu kadar kurnaz değildi; nitekim Alman dostluğu I. Dünya Savaşı'na ait abartılı bir slogandır, bunun o zaman nasıl işlediğini günden

güne daha iyi öğreniyoruz. 1933'ten sonra Hitler Almanya'sının zulmünden kaçan Alman aydınları (ki bunlar dünya çapında insanlardı) önce burada, sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde bilimsel bir rönesans başlattılar. Almandan göreceğimiz nimet de yurdundan kovulan bu muhterem muhalif aydınlar sayesinde oldu. Bruno Taut'u, Landsberger'i, Eberhard'ı, Frank'ı, Süssheim'ı, Hirsch'i, Zuckmayer'i hiçbir zaman unutmayız.

Almanya bugün Orta Avrupa ve Balkanlara, yani eski kültürel, iktisadi, siyasi nüfuz alanına iniyor. Polonya, Çekya, Macaristan, Bulgaristan; Avrupa Birliği'nden çok Almanya'nın otağına giriyorlar. Bu ülkelerin aydınları, Alman hayranlıkları ve aksanlı Aimancalarıyla onları bekliyor. Ama Balkanlar'da kendisine sempati duyulan biri daha var. Bu, iktisadi yönde güçlü bir ülke olmasa da, kültürel bağlarıyla onlardan olan biri, yani Türkiye... Nihayet aynı durum Kafkasya'da söz konusu; Gürcistan'da Almanlar var, ama aynı yerde ticarette, diplomaside hatta kültürel hayatta, ülkenin bünyesiyle daha bir uyum içinde olan Türkiye de var. İki ülkenin bu alanlarda müttefikçe davranmadıkları, davranamadıkları açık.

Almanya artık XIX. asırdaki icatçı, inatçı mühendislerin yükselttiği bir sanayi ülkesi değil. Yaşlı nüfuslu, ama halen nitelikli teknisyenlerin sürüklediği, bazı dallarda rakipsiz bir sanayi devi... Zenginlik, sosyal demokrat politikaların bir asrı geçmesi nedeniyle (Nasyonal Sosyalizm de demokrasisiz olarak bu politikaları sürükledi) dengeli biçimde dağılmış. Almanya'da çalışan insanlar her zaman kendinden emin; ama işini kaybedeceğini hissederse de canavar. Nazizm'i işsizler ordusunun değil, işini kaybetmekten korkan küçük burjuvalar ordusunun destekleyip iktidara getirdiği bir tarihi gerçek.

Almanın uluslararasındaki üslubu modern dünyaya ayak uyduracak gibi değil, gazeteleri Anglo-Sakson ve Fransız meslektaşları gibi değil, daha katilar. Ama asıl beteri; aceleci, saldırgan ve gürültücü bir üslupları var... Teferruatla (ağaçla) genelin (ormânın) bağlantısını kuramıyorlar. Ankara'ya gelen Alman diplomatların düşündüklerine ve önyargılarına öbür Avrupalı meslektaşları da sahip. Ancak berikiler diplomat; Alman diplomatlar ise hep yüksek sesle düşünüyor, o yüzden söylediklerinin aksini görmek istemiyorlar ve yanlıştan da dönemiyorlar. Bir konudaki çözümsüz girişimi

başka çözümsüzlük yaratarak bastırmak istiyorlar. Üstelik bazı aydınlarımız için entelektüel bir merci rolündeler. Oysa insan hakları ve hürriyetin çatısını herkes kendi çatmak zorundadır. Şurası gerçek ki, diplomat memurdur, bağımsız aydın kişilik ve eylemle diplomatlık zor bağdaşır. Ayıp değil, işin icabı budur. Avrupa Birliği'ne yelken açarken de sefaretler personelinden başka pusulalar kullanalım...

Almanya ile işimiz pek zor. Bugünkü diyalog düzenimiz; onların üslubu, bizim de "ne olursa olsun Avrupa" tavrımız, porselen dükkanı ve fili çağrıştırıyor...

BERLİN'DE BİR HAFTASONU

Son yüzyılda yükselen ulusçuluğun ve zenginliğin anıtsal başşehri olarak düşünülmüştü; kuşkusuz olamamıştır... Berlin'in temelindeki esas tutarlılık; XVIII. yüzyılda komşu Fransa'nın zulmettiği ve kapı önüne koyduğu Fransız Protestanları yani Huguenot mültecilerdir. Bu kentin ticaretine, sanayiine, fikri ve ilmi zenginliğine ilk hız verdiren onlardır. Almanya'nın henüz Yahudiliğe karşı Rusya'dan, Avusturya'dan ve hatta Fransa'dan daha anlayışlı davrandığı zamanlarda bütün Doğu Avrupa'dan göç eden seçkin Yahudiler, Berlin'i yükselen Yahudiliğin merkezi haline getirdiler. Berliner Judentum (Berlin Yahudiliği) bir zamanlar dünya kültürüne önemli bir katkı sayılan Alman kültürünün ayrılmaz parçasıydı.

Ben hayatımda Berlin Yahudisinin ne olduğunu bazı kişilerde tanıdım. Bunların başında bizim ülkemizde Hititoloji ilmini inşa edenlerden Hans Güterbock ve eşi gelir. Ben rastladığımda Chicago'ya göçmüşlerdi ve o seçkin üniversitede bile pırıldıyorlardı. Üstüne bir yığın müzisyen ve ansiklopedi gibi kafalara da rastladım. Bazıları doğrusu hayatta bir yere varamamışlardı. Ama o bir yere varamayanlar bile sözüne sohbetine doyulmaz insanlardı. Berlin Nazilere rey vermemişti; ama sonunda onu savunmak için taş üstünde taş kalmayana kadar direndi. XIX. yüzyılın Alman İmparatorluğu Berlin'in temelinin ne olduğuna önem vermedi; Prusyalılar Paris ile yarışan bir anıtsal Berlin inşa etmeye çalıştılar; tabii ortaya çıkan onun karikatürü bile olamamıştı.

Bizim için Berlin birkaç yüz bin Türk ve doğu tarafındaki Museumsinsel denen bölgedeki Pergamon Müzesi ve Yakındoğu müzeleridir. Osmanlı

İmparatorluğundan götürülen nadide parçalarla doludurlar.

Profesör Nedret Kuran ve Onur Öymen'le birlikte gittiğimiz Berlin, canlanmış. Bu halkla ilişkiler firması sempozyumu ücret karşılığı tertiplemiş. Yalnız parayı temin edenler 1930 mültecileri ve onların çocukları; başlarında da siyasal bilgiler okuluna sığman ve ünlü bir profesör olmaktan çok, ünlü bir politikacı ve Berlin belediye reisi olan Ernst Reuter'in oğlu Eduvarz Reuter geliyor. Eduvarz Reuter'in sözleri elbette Türk sempatisi üzerinde yoğunlaşıyor. Ne var ki, gerçek bu; Türkiye'nin alicenab davranışı bütün bir kuşak Alman entelektüeline hayat verdi. Tabii biz de istifade ettik. Ankara'da okuduğum lise (Atatürk Lisesi) ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Bruno Taut gibi ünlü bir mimarın elinden çıkmıştı.

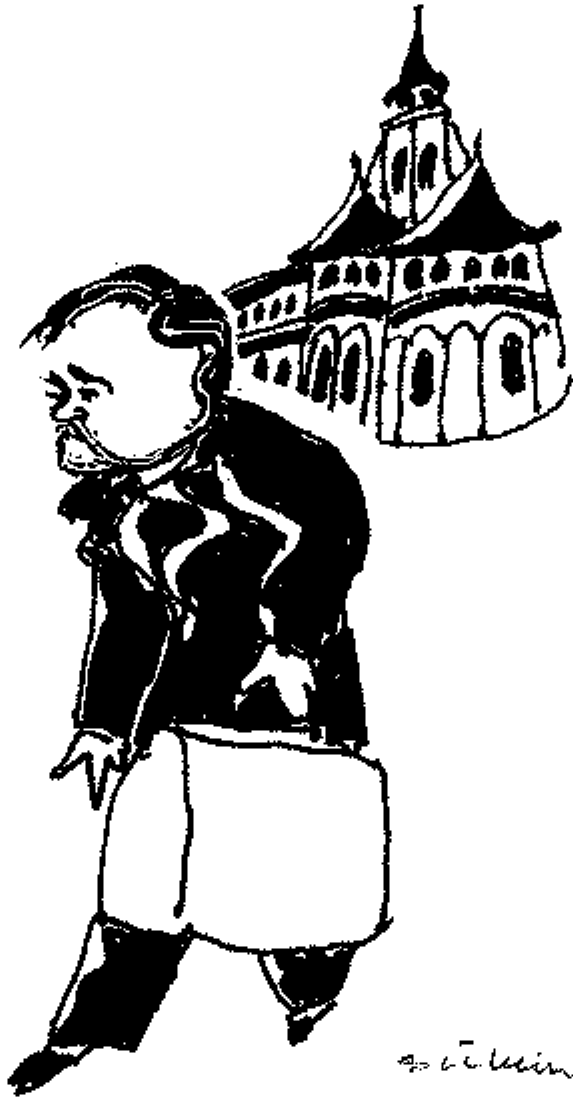
Berlin canlanmış, renklenmiş. Birleştikten sonra iki üniversitesi olan şehir, talebe dolu... Sömestr henüz sona ermiş. Almanya'nın sorunu kalabalık üniversiteler; tasarruf gerekçesiyle bu üniversitelerin öğretim üyeleri gittikçe azaltılıyor; öğrenci sayısı ise artırılıyor. Doğrusu Avrupa Birliğinin eğitim düzeyimizi yükseltecek örnek olduğunu bilmeden tekrarlayanlar bu gerçekleri görmeli. Aksine bazı seçkin eğitim kurumlarımızın bu örnekler izlenerek aşağı çekileceğinden endişe ediyorum.

Sokaklarda; kaç nesilden beri tüketen, birikimli bir toplumun ürünlerinin satıldığı açık hava kitap sergileri ve nadide parçalarla dolu bitpazarı tezgahları kurulmuş; kafelerin sayısı artmış, Doğu Berlin kalkınıyor. Alman Tarih Müzesi yeniden yapılanmış. Ama galiba konser salonları ve opera Budapeşte, Prag ve Moskova ile yarışacak durumda değil.

Sempozyum 1930'lar Türkiye'sindeki ve ABD'deki Alman bilgin ve aydınların serencamı üzerine ama bu arada "Kültür de bir silahtır" sloganı etrafında Alman aydınlarının kaderi ve tutarsızlıkları da tartışılıyor. Frankfurt'ta Direnişçiler ve Sürgün Entelektüeller Birliği Başkan Yardımcısı Ursula Seuss-Hess, Alman aydınları arasında var olan aşağılık duygusundan söz ediyor. Böyle bir duygu ve suçluluk dışarıdan bakınca da gözlenebiliyor. Ama önemli olan o toplumun bir üyesinin bunu hissetmesi. Alman kültürü gözler ve derhal kavramlaştırır. Bu da onun üstün tarafıdır. Ne var ki, bu duygu siyasi platforma yansıyınca, tarihi yeniden çarpıtmak ve yeni suçlular aramak gibi dürtüleri de yaratıyor. Alman aydınlarının

soykırım alanında başka ortaklar aramalarını bu durum açıklar. Galiba Türklerle Almanları karşı karşıya getiren önemli bir nokta budur.

ÇEK CUMHURİYETİ VE PRAG

Ortaçağların Bohemya ve Moravya krallığı Çeklerin ülkesidir. Çeklerin dili PolonyalIların ve eski ortakları Slovakların diline çok yakındır; o kadar ki her birinden gelen üç filozof, üç hukukçu, üç diplomat dahi tercümesiz her ayrıntıyı tartışabilir; lügat kullanmadan kitaplar okunabilir. Ama Çekler diğer ikisinden ayrıdır; daha bireyci, daha girişken ve endüstriyel toplumun çizgilerine sahipler. Kendilerine göre tezatları da vardır. Mesela 1948'e kadar Rusları çok sever ve kardeşliklerini vurgularlardı,

oysa Avusturya imparatorluğu zamanında sınırlarında yaşayan Ukraynalıları aşağılarlardı.

Vakte saate uyup çalışan adamları akşam küfelik olarak görmek mümkün, bütün Slavlar gibi gelgitleri var; galiba Slav dilleri içinde en zengin argo ve küfür edebiyatı onlarınmış. Avrupa'da Protestanlığın öncülüğünü bu toplum yaptı. Bedeli ağır ödettirildi. Bugün de Katolik dünyaya ait bir ülke gibi görünse de, halkın yarısı kendisini ateist olarak açıklamış bulunuyor.

Geçen asırda Panslavizmin ilmi öncülüğünü onlar yapardı. Katolik Polonya ise bu gibi akımlardan nefret ederdi. Soylu sırafını Kinsky gibi bir-iki aile hariç Avusturya İmparatorluğu yok etti ama sanayi, ticaret, mimari ve ilimde faal yükselen bir burjuvazi bütün imparatorluğu ele geçirdi. Bu yüksek kültürün ayrılmaz parçası da ortaya çıktı. Çekler hem kendi ülkelerinde hem Avusturya'da en faal proletaryayı yarattılar.

İmparatorluk zamanında Prag, Brno (Brun) ve Karlovy Vary'ye (Karlsbad) giden büyüklerimiz; Çek mühendis ve işadamlarının, hekimlerin iki-üç dil bildiğini, Alman AvusturyalIların Fransızca bile konuşamadığını söylerler. Doğrudur; bütün kozmopolit monarşilerde olduğu gibi kimin kimden hallice olduğu ve kimin kimi hor göreceği belli olmaz.

Asırlarca Alman-Avusturyalılar ile bir arada yaşadılar. Prag'daki üniversite iki dilde eğitim yapardı, ortak dil ise tabii ki Latinceydi. Çeklerin çoğunun soyadı Almancadır. Ama mesela Viyanalıların da birçoğu Çek soyadı taşır. I. Dünya Savaşında Avusturya imparatorluk ordusunun Çek askerleri Slovak kardeşleriyle birlikte karşıdaki büyük kardeş Rusların ordusuna geçiverdiler; Slovaklar o zaman Macar tacına bağlıydılar. Ama iki kavim kaderini birleştirdi. İlan edilen yeni Çekoslovakya'nın başkenti Prag'da Alman ve Çeklerin sadece tiyatro ve okulları değil, şehirdeki gezinti alanları bile ayrıydı. Bir Avusturya Almanı toprak sahibi hanım ünlü cumhurbaşkanı Masaryk'e yakınmıştı: "Ekselans ben şimdi ne yapacağım, Çekçe bilmiyorum". Masaryk "Ziyanı yok hanımefendi, annem de Çek ama sizin gibi Almanca konuşuyor, hep birlikte yaşarız" demişti. Ne var ki Südet bölgesi Almanları Masaryk gibi değil; sadece Çekleri değil, Almancayı kendilerinden iyi konuşan Yahudileri de sevmiyorlardı. Hitler'i davet ettiler. Bugünkü Çek Cumhuriyetinin ikinci harpten sonra kovaladığı Südet Almanları meselesinden dolayı özür borçlu olduğunu hiç sanmıyoruz.

Franz Kafka, Franz Werfel, Max Brod, Erwin Kisch, Rainer Maria Rilke gibi Alman dilinin en parlak isimleri Prag'da doğdu, yaşadı ve yazdı. Hiçbiri kendisini Alman hissetmedi ama Alman dilini Goethe kadar yaşattıkları açık. Hepsi birbiriyle okul sıralarından beri arkadaştı. "Aslan Asker Şvayk"in yazarı ölümsüz Çek yazarı Jaroslav Haşek, Rilke ile birlikte büyümüştü. Dünya edebiyat tarihinde iki dünya savaşı arasındaki Prag gibi birçok yazarın halli hamur olduğu dönem az bulunur. Sırf yazarların mı, bütün Alman Avusturya bölgesinin en tipik Jugendstil-Art Nouveau ve Bauhaus dönemi yapıları Prag'dadır. Bizim büyükelçilik konutu da bunlardan biridir. Eski Prag musiki ile devam ediyor. Her köşede bir konser, ne de olsa Mozart'ın hakkını AvusturyalIlardan çok Praglılar vermişti.

Çekler bugün Slovaklardan ayrıldı; Slovak aydınların mızmızlanmasını fırsat bilip tarımsal problemleri ve gelişemeyen sosyalist endüstrisiyle başlarına dert olacak bu bölgeyi elden çıkardılar. 10 milyon nüfuslu Çek Cumhuriyeti'nin yüzde üçü Slovak, 60 bini de Polonyalıymış. Adım başında "Slovakım" diyen birine rastladığınıza göre, Slovaklar kimliklerini istatistik ofislerine değil kahvehanelerde açıklamayı tercih ediyor olmalılar.

Yakında sağda solda iş tutan Türklerin sayısı da buna erişirse şaşmamak gerekir. Çeklerin para birimlerini avroya değiştirmeye pek niyetleri yok gibi, gelen turistlere sarraflık yapmayı tercih ediyorlar. Yanı başındaki Avusturya'ya göre Türkiye ile ticari ilişkileri hızla gelişiyor ve öbür AB üyelerinin aksine birliğe Türkiye'nin alınmasına had safhada sıcak bakıyorlar.

Gezilecek üç şehir

Efsanevi güzellikteki Prag, Alman-Avusturya şehirlerinin hiçbirinde görülmeyecek kadar gotik ve Rönesans üsluplu şaheserlerle dolu. Alman-Avusturya İmparatoru Rudolf'un başkenti Prag Manierizm denen geç Rönesans döneminin ve Orta Avrupa Yahudi kültürünün en orijinal örneklerine sahip. Nazi işgalinin tahribatına rağmen hiçbir yer Prag kadar Yahudi Eşkinaz kültürünün güzel örneklerini barındıramaz.

Çekya Orta Avrupa'nın barok sanat merkezi, eski Avrupa'yı Karlsbad’da yaşamak mümkün. Karlsbad yeni zengin Ruslarla dolu ve bu yeni zenginler

19'uncu yüzyılın Karlsbad'ın da tedaviye gelen Rus süregelen soylularını ve yazarlarını taklit etmeye çalışıyorlar; bu arayış bile onları bir ölçüde kaba yeni zenginler olmaktan çıkarmış.   .

Çekler Karlsbad'da Atatürk'ün kaldığı otelin odasını müze yapacak kadar zarif ve Çekya bir bakıma müzeler diyarı demek. Avrupa'yı görmek ve temel kültürünü anlamak için üç şehri bilmemiz lazım; Floransa, Roma ve Prag. Bu üç şehrin dinginliği, sıcaklığı ve insanı çeken derinliği ne Paris'te ne Londra'da ne de başka bir yerde vardır. Bugünkü Prag turist hücumuna uğramış, doğrusu 1972'de birkaç kere gittiğim Prag'ın sihirli ve sakin havasını sonradan bulamadım. Ama ben yine fırsat buldukça gitmek istiyorum ve herkese tavsiye ederim. Bayramlarda Londra, Paris'e hücum etmekten daha kazançlı çıkılır.

HİNDİSTAN

Hindistan okumakla, resimle, filmle anlaşılacak gibi değil; gidince de anlaşılmaz ama hissedilmeye başlanır... Hindistan eski eserleri ile değil; bağıran, sıcak tabiatı ve ovaları dolduran kalabalıklarla sizi karşılar. Resmiyet; "1,3 milyar Hintlinin 300 milyonu orta sınıfı teşkil ediyor" diyor. Öyle de olsa 1 milyar aç ve çok fakir bir nüfus var demektir ve gerçekten de var; sokakta üstünüze yürüyen dilenci çocuklar hakikaten aç. 1 milyar açı temsil eden bir heyet gibiler. Yerkürenin en büyük zenginleriyle en sefil insanları, XX. ve XXI. yüzyılların en aydın ve bilgin kişileri, nitelikli teknokratlarıyla eğitim göremeyen cahil kitleleri Hindistan'da bir arada bulunmak zorunda.

i

ÇİN

Çin, Batı medeniyetinin dışında tutulan bir kültür ve medeniyet çevresidir. Bu üstelik son iki asra ait Batılı görüşü değil; on birinci yüzyılın Endülüslü Müslüman bilgini Kadı Ahmed el Andalusi dahi; medeniyete hizmet eden milletlerin (yani Mısırlı, İranlı, Yahudi, Yunanlı, Romalı, Hintli ve Araplar) dışında Çinlileri zarif, pratik zekalı ama uygarlığa hizmeti olmayan bir kavim diye sunar. Kısmen haklıdır. Akdeniz insanının matematik bilgisi, coğrafya anlayışı, felsefi düşünce birliği Çin'de yoktu. Birtakım gelişmiş aletler (pusula, kağıt, barut) veya hünerli dokuma ve madeni eşya, şahane porselen Ortaçağ'da Akdeniz uygarlığını temsil eden Endülüslü Kadı Ahmed'i etkilese de, bu yorumundan saptıramamış. Çin XIX. yüzyılda batıklaşan Japonya'nın ardından çağdaş dünyaya adım attı. Galiba dünyaya en hızlı açılım için gerekli kültürel altyapı yatırımlarını da 1960 ve 70'li yıllarda yaptı. 1970'lerde mavi yakalı ve tulumlu Çinlileri Batı'nın büyük üniversite kentlerinde görmek mümkündü; birkaç ay içinde İngilizce'yi, Fransızca'yı birtakım garip yöntemli okullarda, kendine işkence yöntemiyle mükemmel öğreniyor ve ihtisasa başlıyorlardı. Kendi meslek grubumda İngiltere tarihini Anglo-Sakson ortaçağ belgelerinden sökmeye çalışan mavi tulumlular yanında, Avusturya arşivlerinin garip belgelerini yerel tarihçiler kadar doğru çözenleri, İtalyan arşivlerinde

tıpkı Avrupalı meslektaşlar gibi Rönesans tarihini kazıyanları da görüyordunuz. Çin ciddiydi. Yoksulluğuna rağmen Batı’yı inceden tetkik edip, öğrenmek istiyordu. Tıpkı bir vakitler tahıl, incir ve üzümle geçinen on yedi milyonluk Türkiye’nin Avrupa’ya klasik arkeolog, Bizantinist, Germanist, Hungarolog yetiştirmek için öğrenci göndermesi gibi... Batı'nın müziğini de geçen asırdan beri vazife diye öğrenmişler; tabii artık bütün dünya senfoni orkestralarında Çinliler var, Çin’de de bir alay orkestra... Batı; elektrikli aletleri, tıbbi bilgisi ve teknikleri kadar müziği ve günlük kıyafetleriyle de girmeye başladığı zaman küreselleşmenin resmi tamamlanıyor. Televizyonda seyrettik, artık Çin İmparatorluğu’nun yasak kentinde bile Pavarotti konseri veriliyor, büyük devrim doğrusu; çünkü refakat eden orkestra ve koronun Çinlilerden oluştuğunu görüyorsunuz. Ortaçağ gezgini Marco Polo, bu kadarını tasavvur edebilir miydi acaba? Ama madalyonun öbür tarafı da var; Pekin, Luciano Pavarotti’yi kültürel bir özlemden çok 2008 Olimpiyatları'nın getireceği paranın iştahıyla ağırlıyor gibi... Turizmle her şey kitleselleşiyor, basitleşiyor ve hatta bayağılaşıyor. Sahte tebessüm ve şarlatanlık gerçek bir kabul ve uyumun yerine geçiyor. Doğuluların Batı’yı benimsemesindeki en endişe verici yan bu. Henüz tam oturamamış bir yaşam biçiminin ticarileşmesi ve yüzeysel uygulanması; değişen toplum yapıları ve kültürde büyük tahribat yapabilir.

Çin nasıl Batılılaşıyor? Derin bir yapısal dönüşüm mü, yoksa para için turizme pompalanan bir kültürel dönüşüm mü söz konusu? Yüzyılın kültürel değişimi evrensel değerler etrafında değil, küresel turizm hareketleri ve yatırım projeleri etrafındaki çalkantılarından oluşuyor gibi. Bu gelişmenin ulusal kültürleri, rızalarıyla girilen bir uyumlu kültür değişimine değil de, paldır küldür içine yuvarlandıkları bir tahribata sürüklemesi mümkün. Evrenselleşmek bir gönül (beğeni) ve akıl (mantıklı uyuşma) işi; kazanç saikiyle yapılan birleşmeler, insanları barışa mı yoksa yeni sürtüşme ve çatışma noktalarına mı götürür belli değil. Yaşadığımız kültürel tarihin ileride mutlu sonuç kadar, pembe bir rüyanın buruk sabahında da bitmesi mümkün.

JAPONYA

Japonya tezatlar içinde gelişen bir tarihin ülkesi; dünyanın en eski seramik sanatı ürünleri burada, hatta eski Mısır ve Mezopotamya ile yarışacak kadar

eski ama seramik sanatlarına kaynaklık eden ülkeden, yani Çin'den yazıyı ancak milattan sonra VII. asırda almışlar. Çin, Japonya'nın kültür kaynağı ama iki halkın yaşamı da davranışı da sanatları da çok farklı. Çin kültürü ne kadar baroksa Japon kültürü o kadar sade.

Japonya denen adalar topluluğu Britanya gibi ismi konan bir yabancı istila görmemiş; hatta geleneksel kültürün istilasına bile izin vermemek için Tokugava ailesinden gelen bütün şogunlar dönemi boyu Japonya dış dünyaya kapanmış. Şogun otoritesini kullanamayan fakat kutsallığından dolayı tahttan da indirilemeyen imparator adına bütün iktidarı ele geçiren bir naip gibi; bunu yarı şaka yarı ciddi, kralı yerinde bırakan ama İtalya'yı yöneten Mussolini gibi düşünebiliriz.

Japonya dış dünyaya kapandığında güneydeki küçük bir liman olan Nagazaki'den sadece Hollandalılar ve Asya'dan da Çin gemileri dışında kimse girip çıkamamış. Japonlar bu dönemde Hristiyanlığın girişini şiddetle yasaklamış ama Hristiyan dünyanın bilgilerini pek dışlamadıkları anlaşılıyor. "Hollanda ilmi" denen Avrupa bilimi anatomi, tıp, sonra hukuk ve kuşkusuz felsefe ile ilgiyi koparmadı demek. Japonlar Immanuel Kant'ı günü gününe birçok Doğuludan evvel tanımışlar; bunları çeviren mütercim hanedanları var. 1860'lar ve 70'lerde tekrar iktidarı ele alan Meiji yönetimi, bizim gibi İsviçre Medeni Kanununu değil, ondan daha zor yapılı ve çetin kavramlı Alman Medeni Kanunu'nu bizden 30 yıl evvel, 1894'te kabul ediyor. Anatomi ilmini yani kadavra üzerinde çalışmayı bizden de Çarlık Rusya'dan da önce tercümeler yoluyla öğrenip başlamışlar. XVIII. yüzyılda kullanılan zor yazıya rağmen, Japon toplumunun yüzde 30'u okuryazar, kadınların içinde bu oran yüzde 15’dir. Bu oran o zaman için bütün dünyada en yüksek olanı. Bu kadar okuryazar ne işe yarardı?" diye soracaksınız. Ön planda toplumun örgütlenmesini, iletişimi ve bir ülkü etrafında toplanmasını sağladığına şüphe yok. İşin ilginci köylerde okuma yazmayı öğretenler bazı Budist rahipler kadar köyün despot yöneticileri samuraylar. Demek ki samuraylar sadece şiddetle değil, insanların gönlünde öğretmen olarak kurdukları tahtla da düzeni sağlamışlar.

Endüstri çağında Japonya bütün coğrafi olumsuzluğa rağmen çok özgün yöntemlerle sanayileşen dünyaya intibak edebildi. Kendinden önce bu alana

adım atan Rusya'dan ve kendiyle birlikte modernleşmeye çalışan Osmanlı'dan da öne geçerek. ..

Prens Mikasa'nın davetlisi olarak Tokyo'daki Metropolitan Müzesi'ne gittim. Tokyo çok kalabalık, gündüz içeride fazladan 30 milyon insan var. Bu 30 milyon her gün etraftaki şehirlere ve kırlara gidip geliyor. 40 milyon nüfusun bu kadar rahat işleyebilmesi ve trafik tıkanıklığının İstanbul, Moskova ya da Paris'teki gibi çığrından çıkmamasını bir tek unsurla izah ediyorlar: Detaylı, programlı bir biçimde ulaşım sisteminin hazırlanması ve her şeyden evvel sürücülerin etrafa saygısı. Japonya saygılı insanların ülkesi, vagona giren biletçi girip çıkarken herkesi selamlıyor. Turnikelerin başında bekleyen memur herkese teşekkür ediyor. Batı Avrupa'da bu işi yapan gayet asık suratla oturur. Bazı ülkelerdekiler uyuklar. Japonunki kadar dinmeyen enerjisi olanlar nerede var dersiniz? Bizde. Kadıköy ve Üsküdar vapur iskelelerine bakın, ne var ki enerjisini Japon meslektaşları gibi herkesi selamlamakta değil, haşlamakta kullanıyorlar.

Japonya'yı tarif edenler "Ayrıntılara dikkat eden ve sadeliği sevenler" diye özetlerler. Bu doğru görünüyor. Gittiğimin üçüncü günü "Ahamanişler Devri İran'ı'nı konu edinen bir sergi vardı. Malzeme Tahran'daki Kültür Tarihi Müzesinden geliyordu. Doğrusu muhteşem bir seçimdi. Sergi hazırlanırken parçaların teşhir platformunu çakan ustanın yüzü unutulacak gibi değil, işine yoğunlaşan gözler 100 kw'lık bir enerji saçıyor gibiydi, oysa altı üstü çivi çakıyordu. Serginin açılışında İranlı memurların uzun nutukları, Japonların kısa ve sade nutuklarıyla tezat teşkil ediyordu. Türkiye'deki arkeolojik kazıların ve şimdi de Kamanda kurulan Arkeoloji Müzesinin hamisi Prens Mikasa ile uzun görüşme fırsatımız oldu. Doğrusu onun ve etrafındakilerin Türkiye üzerindeki bilgileri çok ilgimi çekti.

Japonya endüstri toplundan arasında Türkiye'ye karşı önyargıların pek bulunmadığı bir ülke, bu biliniyor. Ama Japonya'daki Türkoloji biliminin izdüşümü olan Türkiye'de Japon araştırmalarından söz etmek güç. Henüz doğuş halinde.

130 milyon insan, iklimi çok farklı 3 bin kilometrelik bir hat üzerindeki dört ana ada ve kalabalık takımadalarda yaşıyor. Yüzölçümü Türkiye'nin beşte ikisi kadar, çoğu aktif olmasa da 80 küsur yanardağ var ve deprem kuşağı üzerinde bir ülke. Görünümü ormanlarla kaplı olduğu için güzel olsa da

dağlık bir ülke; arazinin ancak yüzde 13'ü kadarında tarım yapılabiliyor. Buna rağmen Japonya pirincini kendi üretebiliyor. Japonun okyanustan beslenmesi kadar gerekli ve doğal bir eğilim olamaz. Bu nedenle de Tokyo balık pazarı dünyanın en ilginç çarşılarından biri. Sabahın erken saatinde birlikte oraya gittiğimiz Japon rehberimiz buraya pek gelmediğini ve pazarla pek ilgilenmediğini söyledi. Bu da globalleşen dünyanın genç insanı. Milli mutfak ve gıda ile ilgilenmemeyi marifet sanıyor.

Tarih boyu hep sıkıntılarla ve tabiatla mücadele eden ama güler yüzlü kalmayı bilen bir ülke. Yeryüzünün bu üçüncü sanayi ve iktisadi kuvvetini hiçbir şey yenemez. Galiba tek sıkıntıları son 50 yıl içinde üçte bire düşen doğum oranı ve azalan nüfus. Japonya'da en az görülmeye başlayan şey çocuk. Bir zamanlar İtalya ve Japonya gençlik ve kalabalık aileler ülkesiydi. Bugün ise İtalyan ve Japon çocuklarının önemli bir bölümünün dayı, amca, hala ve teyzeleri olamayacağı söyleniyor. Demek ki doğum kontrolü her zaman için tek çıkar yol değil. Belki de kaçınılmaz bir gelişme ama toplumların düşük doğum oranını bir başka seçenekle karşılamaları lazım.

Dünya, seyyahların dilinde ve gözünde büyür, genişler, çoğalır. Seyahatnameler, bizi zamanın derinliklerine, tarihin katmanlanna ulaştırır.

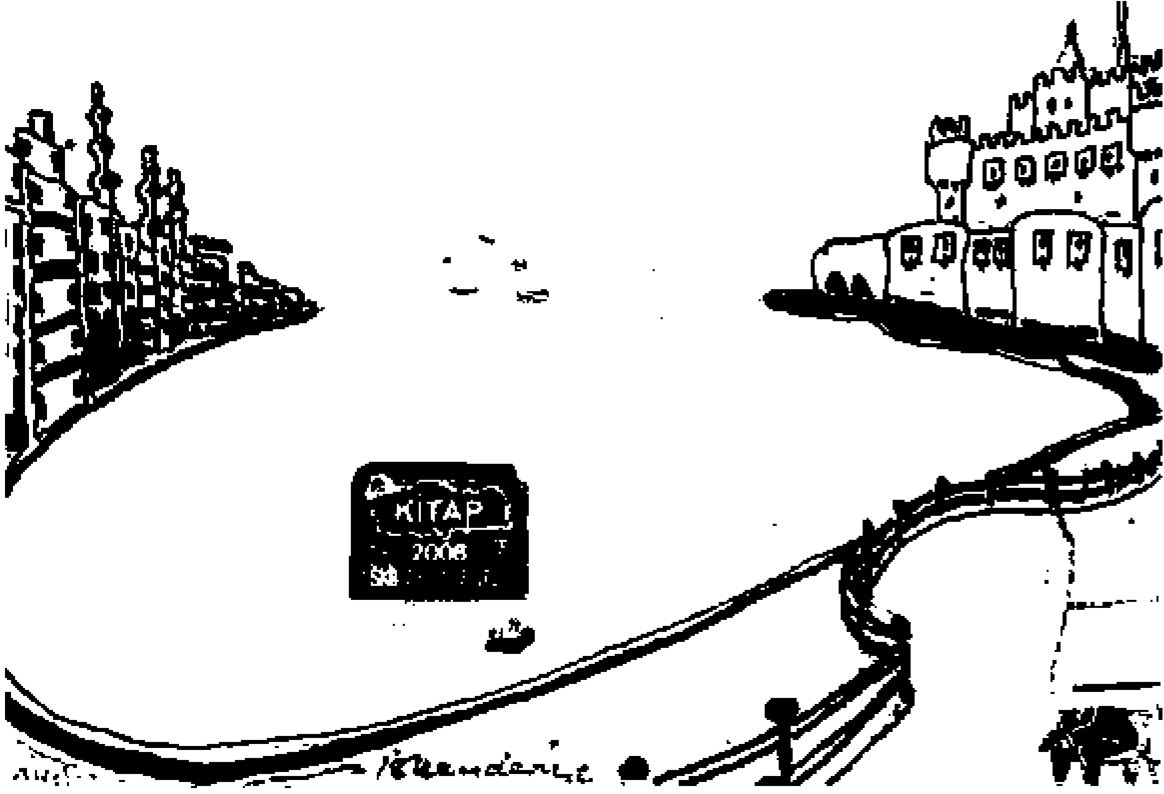

Ilber Ortaylı Seyahatnamesi, tarihçimizin seyyah kişiliğiyle İsfahan’dan Venedik’e, Kudüs’ten Kırım’a, Tokyo’dan Yemen’e _ geniş bir coğrafyada seyahate çıkanyor.

Onun adımlanna eşlik ederken, Eski Dünya düzeninin ülke ve şehirlerinin büyülü zamanlarına gidiyor ve geçmişimizle yeniden usulca buluşuyoruz.

Osmanlı Diyarlarındaki izlenimleri ise İmparatorluk topraklarına bizi daha da aşina kılıyor.

Keskin gözlemleri, nesnel tespitleriyle de bugünün dünyasını daha doğru anlama imkanı veriyor.

AŞiNAKiTAPLAR